

ამბროსი (ხელაია) რუსეთის
საეკლესიო პოლიტიკის
შესახებ აფხაზეთში

АМВРОСИЙ (ХЕЛАИА)
О ЦЕРКОВНОЙ ПОЛИТИКЕ
РОССИИ В АБХАЗИИ

რელიგია კონფლიქტებსა და მოლაპარაკებებში

**ამბროსი (ხელაია) რუსეთის
საეკლესიო პოლიტიკის
შესახებ აფხაზეთში**

<<სტატიის გამო „ხმა სოხუმიდან“>>

გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა,
გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო
ნუგზარ პაპუაშვილმა

თბილისი
2005

უკაკ(UDC)281.936(479.22):947.922 ა599

წიგნი მოიცავს XIX-XX სს-ის დიდი საეკლესიო მოღვაწის, პედაგოგის, მისიონერისა და მკვლევრის წმ. ამბროსის (ხელაიას) ერთ-ერთი პოლემიკური ნაშრომის რუსულ დედანს და მის ქართულ თარგმანს სამეცნიერო აპარატით. იგი განკუთვნილია ისტორიკოსების, პოლიტოლოგების, კონფლიქტოლოგებისა და იმ მკითხველებისათვის, რომლებსაც აფხაზეთის პრობლემები, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორია, რელიგიის, სახელმწიფოსა და პოლიტიკის ურთიერთობის საკითხები აინტერესებთ.

რედაქტორი: ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, აკადემიკოსი

რეცენზენტები: ზურაბ კიკნაძე ფილოლოგიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი
თამაზ ჯოლოგუა ფილოლოგიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი

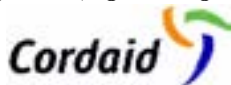
გამომცემელი: კონფლიქტებისა და მოლაპარაკებების
საერთაშორისო კვლევითი ცენტრი

ICCN

ივ. მაჩაბლის 5, I სართული, თბილისი 0105, საქართველო
ტელეფონი: (995 32) 99 99 87
ფაქსი: (995 32) 93 91 78
e-mail: iccn@iccn.ge
<http://www.iccn.ge>

მადლობას ვუცხადებთ ჰოლანდიურ ფონდ **Cordaid**-ს
გამოცემის დაფინანსებისთვის

© 2005 by Nugzar Papuashvili

ISBN 99940-805-9-8

Религия в конфликтах и переговорах

Амвросий (Хелаиа) о церковной политике России в Абхазии

<< По поводу статьи “Голос из Сухума” >>

Подготовка к публикаций, перевод,
вступительная статья и комментарии
Нугзара Папуашвили

**Тбилиси
2005**

В книге представлен русский оригинал и грузинский перевод полемической статьи видного церковного деятеля, педагога, миссионера и исследователя XIX-XX вв. св. Амвросия (Хелаиа). Работа рассчитана на историков, политологов, конфликтологов, а также всех тех, кто интересуется проблемами Абхазии, историей грузинской православной церкви и взаимоотношениями религии, государства и политики.

Редактор: **Эдишер Хоштариа-Броссе**, *Академик*

Рецензенты: **Зураб Кикнадзе**
Доктор филологических наук, профессор
Тамаз Джологуа
Доктор филологических наук, профессор

Издатель:

Международный центр по конфликтам и переговорам

ICCN

Мачабели 5 , 1 этаж, Тбилиси 0105, Грузия

Телефон: (995 32) 99 99 87

Факс: (995 32) 93 91 78

e-mail:iccn@iccn.ge

<http://www.iccn.ge>

Выражаем благодарность Голландскому фонду Cordaid за финансирование издания

© 2005 by Nugzar Papuashvili

წინასიტყვა

კონფლიქტებისა და მოლაპარაკებების საერთაშორისო ცენტრი აარსებს სერიას რელიგია კონფლიქტებსა და მოლაპარაკებებში. გამოქვეყნდება როგორც ძველი, ისე ახალი დროის ავტორთა ნაშრომები, რომლებშიც მინიშნებული, წარმოჩენილი და განხილულია რელიგიის ადგილი და გავლენა კონფლიქტური სიტუაციების აღმოცენებისა და შეძგომი მსვლელობის პროცესში. პასუხი აქვს გაცემული კითხვებს: რა შემთხვევაში უწყობს რელიგია, ეკლესიების საქმიანობა ხელს მშვიდობის შენარჩუნებას და განმტკიცებას? რას ნიშნავს „რელიგიურობის კულტურა“ და რამდენად მნიშვნელოვანია ასეთი კულტურა მრავალეთნიური და მრავალკონფესიური სახელმწიფოსათვის, მისი მთლიანობისათვის, სხვადასხვა რწმენისა და ეთნოსის მოქალაქეთა შორის ტოლერანტული სულისკვეთების დასადგურებისათვის? და პირიქით: რა შემთხვევაში ემლება ხელი ერებსა და სახელმწიფოებს, პიროვნებებსა თუ პიროვნებათა ჯგუფებს, სოციალურ თუ პოლიტიკურ ინსტიტუტებს შორის მშვიდობისა და თანხმობის დამყარებას? როგორაა დაკავშირებული ერთმანეთთან რელიგია და პოლიტიკა, ეკლესიურ და სახელმწიფო დაწესებულებათა საქმიანობა?

არქიმანდრიტ ამბროსის (ხელაიას) ნაშრომში განხილულია იმდროინდელი რუსეთის ხელისუფლებისა და ბიუროკრატიის რელიგიურ-ნაციონალური პოლიტიკა კავკასიასა და კერძოდ, აფხაზეთის რეგიონში. სტატია საყურადღებოა როგორც ფაქტობრივ-ისტორიოგრაფიული, ისე კონფლიქტოლოგიური და პოლიტო-ლოგიური, ეკლესიოლოგიური და თეოლოგიური თვალსაზრისით. მასში მოცემულია იმ ეთნოკონფლიქტების ანალიზი,

რომელთაც XIX-XX სს-ის მიჯნაზე საქართველოს ამ რეგიონში ჰქონდა ადგილი.

ავტორი რუსეთის საეკლესიო-მისიონერულ პოლიტიკას ქრისტიანი თეოლოგის თვალთ ანალიზებს და რეკომენდაციებსაც გვთავაზობს. მის მსჯელობას დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების იდეამდე მივყავართ, რაც, ამავე დროს, ქრისტიანული სარწმუნოების იდეალია.

სტატია განმსჭვალულია აფხაზი ხალხისადმი თანაგრძნობით და იქვე მინიშნებულია ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის ისეთი მოდელი, რომელიც რელიგიური და ეთნიური უმცირესობების უფლებებს დაიცავს და მშვიდობისათვის მყარ საფუძველს შექმნის.

წმ. ამბროსის რეკომენდაციები და წინადადებები დღესაც აქტუალურად გამოიყურება. ვიმედოვნებთ, რომ მათი გათვალისწინება ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის მოგვარების საქმეში დადებით როლს შეასრულებს და ხელს შეუწყობს ჩვენი საზოგადოების ჰუმანიზაციას.

გიორგი ხუციშვილი

კონფლიქტებისა და მოლაპარაკებების
საერთაშორისო კვლევითი ცენტრის
გამგეობის თამაჯდომარე,
ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი

Предисловие

Международный центр по конфликтам и переговорам учреждает серию **Религия в конфликтах и переговорах**. В этой серии предусматривается публикация как старых, так и современных авторов, в работах которых рассматриваются вопросы, касающиеся места религии, ее воздействия на возникновение и развитие конфликтных ситуаций; даются ответы на вопросы: в каких случаях религия, церковь способствует сохранению и упрочению мира? Что означает „культура религиозности” и насколько значительна такая культура для полиэтничного государства, где представлены различные религиозные конфессии? Насколько „культура религиозности” важна для сохранения целостности государства, для установления духа толерантности между представителями различных этносов и религий? И, наоборот: в каком случае религия мешает нациям и государствам, отдельным личностям или группам лиц, социальным и политическим институтам установлению между ними мира и согласия? Каким образом взаимосвязаны религия и политика, деятельность церкви и государства?

В работе архимандрита Амвросия (Хелаиа) рассматривается религиозно-национальная политика тогдашних российских властей и бюрократии на Кавказе, в частности, в Абхазии. Статья важна как с фактологической и историографической, так и с конфликтологической и политической, еклезиологической и теологической точек зрения. В ней дается анализ Этноконфликтов, которые имели место в одном из регионов Грузии на рубеже XIX-XX веков.

Церковно-миссионерскую политику России автор

анализирует с позиции христианской теологии и предлагает свои рекомендации. Его рассуждения ведут нас к идее демократии и гражданского общества, являющихся идеалом христианской веры.

Статья проникнута сочувствием к абхазскому народу, вместе с тем, в ней предлагается такая модель отношений между церковью и государством, в которой предусматривается защита религиозных и этнических меньшинств и создание прочной основы для сохранения мира.

Рекомендации и предложения архим. Амвросия и сегодня являются актуальными. Мы надеемся, что они сыграют положительную роль в урегулировании грузино-абхазского конфликта и будут способствовать гуманизации нашего общества.

Георгий Хуцишвили,

*Председатель правления
Международного центра по
конфликтам и переговорам,
доктор философских наук*

წმ. ამბროსი (ხელაია) სიმართლისა და თანხმობის სამსახურში

მიმოხილვისა და გამოცემის მიზანი

წინამდებარე მიმოხილვა და პუბლიკაცია რამდენიმე მიზანს ისახავს:

1) შეძლებისამებრ გააცოცხლოს ის მასალები და ფაქტები, რომლებიც ხელს შეუწყობს წმ. ამბროსის (ბესარიონ ხელაიას) არა მარტო საეკლესიო მოღვაწეობის, არამედ მისი პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და სამოქალაქო პოზიციების უფრო მეტად გაცხადებას.

2) განისაზღვროს ამ პოზიციების კავშირი იმ საეკლესიო და საღვთისმეტყველო კრედოსთან, რითაც წმ. ამბროსი პირად ცხოვრებასა და საზოგადო მოღვაწეობაში ხელმძღვანელობდა.

3) გამოიკვეთოს ის სპეციფიკა, რაც წმ. ამბროსის ღვაწლის არსებით ნიშნებს, თავისებურებას, სტილს, სამისიონერო და სამოძღვრო საქმიანობის მისეულ მეთოდს წარმოადგენს.

4) პასუხი გაეცეს კითხვას: როგორია ეკლესიისა და ღია სამოქალაქო საზოგადოების, ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის თაობაზე წმ. ამბროსისეული ხედვა?

კვლევისა და ანალიზის ამ მიმართულებით წარმართვა არის საიმედო გზა, რათა ამ საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწის მოწამებრივი პორტრეტი ჩვენს წინაშე მეტი სისავსით წარმოჩნდეს. ჩვენი მიზანი ორიოდე სიტყვით შეიძლება ასე გამოვთქვათ: გადავდგათ ნაბიჯი წმ. ამბროსი აღმსარებლის ღვაწლის წარმოსაჩენად; ამ ღვაწლის სპეციფიკურ ნიშანთა დასაზუსტებლად და ჩვენს დღევანდელობასთან მათი შესაძლო კავშირის განსაზღვრისათვის.

ზოგიერთი მასალა და ფაქტი, რაც ქვემოთაა წარმოდგენილი (როგორც მიმოხილვაში, ისე პუბლიკაციაში), შესაბამის ლიტერატურაში დღემდე ჯეროვანი ყურადღებისა და მსჯელობის საგნად

არ ქცეულა. არადა მათი გათვალისწინების გარეშე წმ. ამბროსის (ხელაიას) სამისიონერო, სამოძღვრო და სამღვდელმთავრო მოღვაწეობის რიგიანი ანალიზი ვერ მოხერხდება. ვერ მოხერხდება აგრეთვე აფხაზეთისა და სრულიად საქართველოს იმდროინდელი ისტორიის სათანადო დონეზე გამოკვლევა.

ამასთანავე: გვინდა მკაფიოდ ითქვას, რომ ჭეშმარიტი მორწმუნეებისა და მამულიშვილების მოქალაქეობათა სიმართლით აღწერა დღეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და აქტუალურია. განახლებული საეკლესიო ცხოვრება, კერძოდ კი მართლმადიდებელი ეკლესია, საქართველოში პირველ ნაბიჯებს დგამს. ეს ნაბიჯები ზშირად ისეთი ფორმით გადაიდგმება, რომ მათი ხმაური კაცს თვალის უცბად ახელის შედეგად მოგვრილ შოკს მოგაგონებს, – იმ შოკს, რომლის თანხმლები ნიშანი აღფრთოვანება და გადიდგულება, პატივმოყვარეობა და მთავრობისმოყვარეობაა. ესაა მახე, რომელშიც ის მორწმუნეები ებმებიან, რომლებსაც სიმდაბლის სული და სათნოება არ შეუძენიათ. ლაპარაკია მორწმუნეთა შორის მორწმუნეობის კულტურის დეფიციტზე ანუ ისეთ მორწმუნეობაზე, რომელიც არ არის გამთბარი თავმდაბლობითა და სიყვარულით. სამაგიეროდ სავსე არის პატივმოყვარეობითა და ძალაუფლების მოყვარეობით, უმეცრებითა და ცრუმორწმუნეობით. ეს თვისებები კი, როგორც წესი, ფანატიზმით ანდა ფანატიკოსობის თამაშით არიან შენიღბულნი და გაჯერებულნი. ასეთი ყაიდის მორწმუნეობა, თუკი ის სერიოზულ მასშტაბში ვლინდება, ნებისმიერი აღმსარებლობის ეკლესიასა და სახელმწიფოს მძიმე პრობლემების წინაშე აყენებს.

გამონაკლისი არც საქართველოა.

მივაქციოთ ყურადღება დრამატულ მოვლენებს, ექსცესებსა და კონფლიქტურ სიტუაციებს, რომელთაც ჩვენს გვერდით ჯერ კიდევ აქვთ ადგილი ხავერდების და ვარდების რეკოლუციის მიუხედავად. დაძაბული რჩება ურთიერთობა სხვადასხვა აღმსარებლობის ეკლესიებს შორის. რელიგიური უმცირესობანი საქართველოში თავს კვლავ დაჩაგრულად გრძნობენ, რასაც ქართველი მართლმადიდებლებისა თუ მართლმადიდებლობის დამჩემებელი მოქალაქეების საგრძნობი ნაწილის ნაციონალურ-ფილეთური და ქსენოფობიური ცნობიერება განაპირობებს (გაბედავს ხელისუფლების რომელიმე

პირველი პირი და იტყვის ყველას გასაგონად, რომ, მაგალითად, – კათოლიკეთა თემიდან ვარ გამოსული და კათოლიკე ვარ! უმრავლესობის ქოქოლა და კიდევ მეტი ხომ არ დაატყდება მას თავს?). ხარვეზები არც საკანონმდებლო ბაზაშია ამოვსებული და არც ის მოდელია მოძებნილი, რომელიც საქართველოში მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სახელმწიფოს, ეკლესიისა და სკოლის ურთიერთობას თანამედროვე ცივილიზაციისა და დემოკრატიის რეგლამენტებისა და სტანდარტების შესაბამისად განსაზღვრავს.

მოკლედ რომ ვთქვათ, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სხვა რელიგიური ორგანიზაციების თანამედროვე პოლიტიკურ გარემოსთან ადაპტაციის გზაზე ბევრი რამ გასარკვევი და დასადგენია.

აღნიშნული ექსცესები და კონფლიქტები რომ აღარ განმეორდეს, საქართველოს მოქალაქეებმა, რომლებიც თავიანთ თავს მართლმორწმუნეებად რაცხენ, საკუთარი რწმენის გამოხატვის კულტურა უნდა შეიძინონ. ასეთ კულტურას თეოლოგები საღ მორწმუნეობას, საღ სარწმუნოებას უწოდებენ. იგი გულისხმობს არა რომელიმე რელიგიურ-თეოლოგიურ სისტემას და დოგმატთა რაგვარობას, არამედ ნებისმიერი სახის რწმენათა და მსოფლმხედველობათა საზოგადოებაში გამოვლენის წესსა და რიგს (ამ საგანზე შედარებით ვრცლად ვსაუბრობთ სტატიაში „კათალიკოსი კალისტრატე საღი სარწმუნოების შესახებ“. – „თავისუფლება“, 2002, №5). წმ. ამბროსისა და მისთანათა ცხოვრება და მოქალაქეობა საღი სარწმუნოების ნიშნებითაა აღბეჭდილი. ამ ნიშნებს ჩვენთვის პირველ რიგში პედაგოგიური მნიშვნელობა აქვთ.

ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ პოლიტიკოსები, სოციოლოგები და კონფლიქტოლოგები, რომლებიც კაცთა შორის მშვიდობისა და სათნოების დამყარებისათვის იღვწიან, მტრობისა და შეტაკებების მიზეზებს იკვლევენ, პრობლემებს ფართოდ განიხილავენ და გამოსავალ გზებსაც ეძებენ, წმ. ამბროსის ნაღვაწსა და ნაამაგარში საგულისხმო მასალებს და თეორიულ ნააზრევსაც მოიპოვებენ. ხოლო ეს მასალები და თეორიული ნააზრევი, შესაძლებელია, პირმეტყველ ხატად იქცეს იმ სასულიერო პირებისათვის, რომლებიც რიგით მორწმუნეთა გულსა და გონებაში მორწმუნეობის კულტურის (საღი სარწმუნოების) დანერგვას ცდილობენ ან ამიერიდან

ამას შეეცდებიან. რიგითი მორწმუნეები კი, მართლმადიდებლები თუ სხვადმადიდებლები, თავიანთი სარწმუნოების ექსპრესიით და აფიშირებით არც შინაურებს და არც გარეულებს არ შეაწუხებენ. იქნებ მეტად ჩაუფიქრდნენ ისინი და ჩაულრმავედნენ მოციქულის სიტყვების აზრს: წმიდაჰყავთ ქრისტე, როგორც უფალი, თქვენს გულში და მუდამ მზად იყავით, რომ სიმშვიდით და მოწიწებით უპასუხოთ ყველას, ვინც თქვენი იმედის გამო ახსნა-განმარტებას მოგთხოვთ (1 პეტრე 3:5).

I ცხოვრება. მოწამეობა. მემკვიდრეობა

„ამბროსი ხელაია“ გუმინ და ღღეს

წმ. ამბროსი აღმსარებელის – უწმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ერისკაცობაში: ბესარიონ ზოსიმეს ძე ხელაიას) (1861-1927) – შესახებ საქართველოში „პერესტროიკამდე“ ცოტა რამ ძირითადად პოლოტიკურ დისიდენტებსა და ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის მკვლევრებს მოეხსენებოდათ. პირველნი მას განხმურებული ანტისაბჭოთა მემორანდუმის, განსაკუთრებით კი სასამართლოზე წამოთქმული სიტყვის: „ჩემი სული ღმერთს ეკუთვნის, გული საქართველოს, ლეში თქვენ, ჯალათებო!“ ავტორად იცნობდნენ, მეორენი – „მოქცევაი ქართლისაის“ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ხელნაწერისა და რედაქციის აღმომჩენად.

საბჭოთა საქართველოში კ-პ ამბროსი ფართო საზოგადოებრიობას პოზიტიური თვალთახედვით პირველად „ქართულმა საბჭოთა ენციკლოპედიამ“ წარუდგინა. იქ, პირველ ტომში, რომელიც 1975 წელს გამოიცა, შესულია ისტორიკოს ბაბილინა ლომინაძის სტატია „ამბროსი“, რომელშიც მოკლედ, მაგრამ არსებითადაა განხილული მისი საეკლესიო-სამოძღვრო და სამეცნიერო მოღვაწეობა. სტატია მთავრდება ასე: „საქართვე. სახელმწიფოებრივი წყობის საკითხში ა. ანტისაბჭოთა თვალსაზრისზე იდგა.“

ამ პუბლიკაციას, ყურადღების ბოლო სტრიქონზე გამახვი-

ლებით, იმავე წელს აღფრთოვანებით გამოეხმაურა რადიოტალღა „ამერიკის ხმის“ ქართული რედაქციის მთავარი რედაქტორი მალხაზ წკადელი. ამ გადაცემაზე მე, ამ სტრქირონების ავტორი, იმდენად დამინტერესა, რომ „ამერიკის ხმის“ შეძლებისამებრ რეგულარულად მოსმენა დავიწყე და კ-პ ამბროსის შესახებ ცნობების შეგროვებასაც შევეუდექი. მოგვიანებით ცნობილი გახდა, რომ „მალხაზ წკადელი“ ემიგრანტული ქართული კულტურის ცნობილი მოღვაწისა და მოამაგის – გივი კობახიძის (1919-1998) – ფსევდონიმი იყო*. ისიც გაირკვა, რომ მას და კიდევ სხვა საზღვარგარეთელ მოღვაწეს სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის წამებული კათალიკოსის შესახებ ემიგრანტულ ქართულ პრესაში რამდენიმე წერილი ჰქონიათ გამოქვეყნებული (შარაძე 1992: გვ.74; II, 2001: გვ.48,54, 338-342, 407-409; III, 2003: გვ.47).

ეს იყო და ეს.

დღეს კი, პოსტსაბჭოური ეპოქის ბიბლიოგრაფიას თუ გადავხედავთ, XIX-XX სს–ის მიჯნაზე მოღვაწე ქართველ სასულიერო პირთაგან ყველაზე მეტი კათალიკოს-პატრიარქ ამბროსის შესახებაა ნათქვამი და დაწერილი, თუმცა ამომწურავი და დაზუსტებული ბიოგრაფია ჯერაც არ მოგვეპოვება. ამის ერთ-ერთ მიზეზად უნდა დასახელდეს ზოგიერთი ისეთი მონაცემის ხელმოწველობა, რაც მისი უწმინდესობის პირადი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ნიუანსებს შეეხება. სათანადო დოკუმენტები გაფანტულია საქართველოსა და რუსეთის სხვადასხვა არქივში, კერძოდ, იმ ქალაქებისა თუ ოლქების სიძველეთსაცავებში, სადაც ამ რთული ბედის კაცს ცხოვრება მოუხდა. იგი, ნებსით თუ უნებლიეთ, ხშირად იცვლიდა სამყოფელს, რის გამოც მისი პირადი საბუთები, ბიბლიოთეკის ეგზემპლარები, ავტოგრაფული ნუსხები და ნივთები იკარგებოდა, ზოგჯერ – ნადგურდებოდა.

აღნიშნული გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ზაქარია ჭიჭინაძეს, როდესაც, 1917 თუ 1918 წელს, ამბობდა:

„ამბროსი ხელაიას მე კარგად ვიცნობ, თვით იმ დროიდან,

*იხ. წერილები „ამერიკის ხმისათვის“ ხელმოწერით „მალხაზ წკადელი“=გივი კობახიძე“. – თსუ ქართული ემიგრაციის მუზეუმი (მიგვითითა მუზეუმის თანამშრომელმა რუსუდან კობახიძემ). გ.კობახიძეს ბევრი სხვა ფსევდონიმიც ჰქონდა. შდრ. შარაძე 1998: გვ.9

როცა იგი თბილისის სემინარიაში სწავლობდა, ხოლო მისი ცხოვრების ცნობათა შეკრება ერთობ გამძიმებელია... თუ რამე შეცდომა გვექმნეს, გთხოვთ მოტყუებას“ (ჭიჭინაძე: გვ.305).

კ-პ ამბროსის საარქივო მასალები („საქმეები“), რაც შემორჩენილი და ცნობილია, ჯერ კიდევ არაა თავმოყრილი ერთ პირად საარქივო ფონდში. მათი დიდი ნაწილი საპატრიარქოშია დაცული, ნაწილი შვილთაშვილის – ანი კლდიაშვილის (ბუღაძე 1989: გვ. 14) და, სავარაუდებელია, სხვა კერძო პირთა ოჯახებში. ამის მიუხედავად კ-პ ამბროსის ბიოგრაფია, თუმცა მონოგრაფიულად არა, სხვადასხვა ავტორის მიერ მაინც დამუშავებული და შესწავლილია: საითიძე 2000: გვ. 77-81; ვარდოსანიძე 2000: გვ. 30-66; ვარდოსანიძე 2005 (სხვა ავტორები იხ. ქვემოთ: ლიტერატურა).

ეს ბიოგრაფია, ჩვენს მიერ რამდენადმე დაზუსტებული, სქემატურად ასე გამოიყურება:

ბესარიონ ზოსიმეს ძე ხელაია
კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი
წმ. ამბროსი აღმსარებელი

1861, 7.IX – დაიბადა დაბა მარტვილში;

1871-1873 – სწავლობდა ოჩამჩირის ერთკლასიან სკოლაში;

1873-1879 – სწავლობდა მარტვილის სასულიერო სასწავლებელში;

1878-1885 – სწავლობდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში;

1886 – ეკურთხა მღვდლად;

1886-1896 – მსახურობდა სოჭში, ახალ ათონსა და სოხუმში;

1882 – დაინიშნა სოხუმის ეპარქიის საარქეოლოგიო კომისიის ნამდვილ წევრად და ხაზინადრად;

1893 – მიენიჭა სოხუმის პირველი ბლალოჩინის წოდება და საკათედრო ტაძრის კანდელაკობა; დაინიშნა სოხუმის ეპარქიის ღარიბ სასულიერო პირთათვის მზრუნველ კომიტეტის შემწედ და მეურვედ;

- 1994 – დაინიშნა სოხუმის „მთიელთა სკოლის“ მასწავლებლად და სოხუმის, ახალი ათონისა და ლიხნის სკოლების მეურვედ;
- 1893 – დაქვრივდა. დარჩა სამი შვილი;
- 1897-1901 – სწავლობდა ყაზანის სასულიერო აკადემიაში;
- 1900, 11.II – ბერად აღიკვეცა და ეწოდა ამბროსი;
- 1901 – დაინიშნა ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად;
- 1904 – გადმოიყვანეს თბილისში და უბოძეს სინოდალური კანტორის წევრობა და ფერიცვალების მონასტრის წინამძღვრობა;
- 1904 – გადაასახლეს რუსეთში და დაინიშნეს უსტმედვედსკოეს (დონბასი) სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად;
- 1906 – დაბრუნდა საქართველოში და დაინიშნა იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრად;
- 1908 – დაადანაშაულეს ეგზარქოს ნიკონის მკვლელობაში, ხელახლა გადაასახლეს რუსეთში და განაწესეს რიაზანის სამების მონასტერში წირვის უფლების გარეშე;
- 1909 – რიაზანის ეპარქიის სამების მონასტრის პატიმარია;
- 1910 – გაამართლეს, მაგრამ სამშობლოში დაბრუნების უფლება არ მისცეს;
- 1910-1917 – მსახურობს ნოვგოროდის გუბერნიაში, სტარაია რუსას მონასტერში, წინამძღვრად;
- 1917, 9.VI-2V.III – ეპ. ანტონთან (გიორგაძესთან) და დეკ. კ.ცინცაძესთან ერთად იმყოფებოდა პეტერბურგში; აწარმოებდა მოლაპარაკებას დროებითი მთავრობისა და უწმინდესი სინოდის წარმომადგენლებთან;
- 1917, VIII – ჩამოვიდა საქართველოში და დაიწყო მუშაობა ეკლესიის დროებითი მმართველობის კომიტეტში;
- 1917, 15.X – ხელდასხმულ იქნა ჭყონდიდელ ეპისკოპოსად; იმავე დღეს მიტროპოლიტის პატივი მიენიჭა;

- 1919, 28.VIII – ცხუმელ-ბედიელ მიტროპოლიტად განაწესეს;
- 1921, 5.IX – სრულიად საქართველოს III საეკლესიო კრებაზე გელათში კათალიკოს-პატრიარქად აირჩიეს;
- 1921, 14.X – აღასაყდრეს მცხეთაში;
- 1922, 7.II – გენუის კონფერენციას მემორანდუმი გაუგზავნა;
- 1922, 30.V – მის წინააღმდეგ სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა;
- 1922, 12.VI – პირველად დაიკითხა;
- 1922, 22.VI – აიყვანეს შინაპატიმრობაში;
- 1923, 11.I – გადაიყვანეს ციხეში;
- 1924, 10.III-19.IV – გაასამართლეს და დააპატიმრეს;
- 1925, 10.III – გაათავისუფლეს;
- 1926, 26-27.XII – ქუთაისის საეკლესიო ყრილობამ მისი პოლიტიკა გაკიცხა;
- 1927, 15.I – საქართველოს შინაგან საქმეთა კომისარიატმა რეგისტრაციაში გაატარა „საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობა“, რომელიც მას უკანონოდ მიაჩნდა;
- 1927, 29.III – გარდაიცვალა;
- 1995, 18-19.IX – წმინდანად შვირაცხა აღმსარებლის პატივით; ხსენების დღედ 16(29) მარტი დაწესდა.

სიჭაბუკე და განათლება

წმ. ამბროსის სიყმაწვილის შესახებ, ამ ტაბელური მონაცემების გარდა, ცოტა რამაა ცნობილი. თუმცა შეგვიძლია დაბეჯითებით ვთქვათ, რომ მისი სარწმუნოებრივი და მოქალაქეობრივი პოზიცია, მისი სულიერი და ინტელექტუალური მეობა, თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლისა და ცხოვრების დროს ჩამოყალიბდა.

ზ. ჭიჭინაძე გვაუწყებს:

„მაშინ სემინარიის მოწაფეთა შორის ძალიან იყო გავრცელებული კოსმოპოლიტობა, იმერლები რომ იტყვიან, „კრაინი-ატრიცატელნი“. ბევრს მაშინდელ გმირებს არც საქართველო სწამდათ, არც ქართველობა, არც ქართული ენის პირობების ძიება. ამ გვარის პირებისაგან ამბროსი ყოველთვის შორს იდგა“.

ეს შეფასება საკესებით ობიექტურია. ჩვენ შესაძლებლობა გვაქვს, რომ წმ. ამბროსის კოსმოპოლიტობასთან დამოკიდებულების საკითხი უფრო დავაზუსტოთ. უნდა გავიხსენოთ სიტყვა, რომელიც მან 1924 წელს სამსჯავროს წინაშე წარმოთქვა: „... ინტერნაციონალური მიმართულების განვითარების პროცესში არის ერთი პერიოდი, რომელსაც ეძახიან სანტიმენტალურ კოსმოპოლიტობას, რომლის შინაარსს შეადგენს ოცნება მთელი ქვეყნიერების ბედნიერებაზე და იმავე დროს მისი მიმდევარი არ აქცევენ ყურადღებას თავის ოჯახს, თავის ხალხს, თავის სახელმწიფოს. თავისას ყველაფერს უცხოზე დაბლა აყენებენ და აღფრთოვანებულია ყველა იმით, რაც სხვისია. მხოლოდ იმისთვის, რომ ის სხვისია. არ ვიცი, გავლილია თუ არა ეს ხანა ჩვენი ერის ცხოვრებაში, მხოლოდ ვიცი, რომ ამნაირი მიმართულება იყო ჩვენში და ახლაც არიან ზოგიერთები, რომელნიც მზად არიან დიდმპყრობელ ერებთან დაკავშირებას შესწირონ ქართველი ერის თავისუფლება და ეროვნული ინდივიდუალობა... 1904 თუ 1905 წელს ჩვენი სამშობლოს რომელიღაც კუთხეში იყო შიმშილობა და გაზეთებმა გაშალეს ფულის შეგროვება დამშეული ქართველებისათვის დასახმარებლად. ერთმა ქუთაისურმა სოც. დემოკრატიულმა გაზეთმა გამოთქვა, რომ ის თანახმაა აგროვოს შეწირულობა მხოლოდ იმ პირობით, თუ შეგროვილი ფული გაეგზავნება გერმანიის მუშებს. ამ განცხადებამ გააოცა საზოგადოება. შეეკითხნენ ამის შესახებ ბებელს, რომელმაც განუმარტა შემეითხველს, რომ გერმანიის მუშებს იმ დროს არ ეჭირებოდა საქართველოს შემწეობა და ურჩია, რომ იზრუნონ თავის ერისათვის, მისი კულტურულად ამაღლებისათვის, რომ ის გახდეს ღირსეული წევრი ინტერნაციონალურ ოჯახისა და ეს უკანასკნელი იქნება სამსახური კაცობრიობისა“ (ამბროსი 1988: გვ. 160).

და მართლაც: ამბროსი აღმსარებლის პირად ცხოვრებასა და მოღვაწეობას ყოველთვის ახასიათებდა ის ზომიერება, რაზეც მისი თანააკადემიელი, ცნობილი პუბლიცისტი და მწერალი იპოლიტე ვართაგავა გვიამბობს: იგი (ბესარიონი) „პრინციპულად იზიარებდა „ივერიის“ პოზიციებს, მაგრამ ჩემსა და სერგის (გორგაძის, ნ.პ.) უკიდურესობამდის დაყვანილ კამათს თავისი ობიექტურობით, დარბაისლობითა და გულწრფელობით ანელებდა. ბესარიონის აზრს ჩვენ დიდად ვაფასებდით და ზოგიერთ საკითხში შეთანხმებასაც ვაღწევდით“ (სრულიად საქართველოს... 1994: გვ. 8). მეორე მეგობარი და თანამოსაგრე რაფიელ ივანიცკი-ინგილო მოგვიანებით იტყოდა: „კათალიკოსი ამბროსი არ იყო ცალმხრივი ეკლესიური მოღვაწე მონასტრული ბერის ტიპისა... იგი ამავე დროს თვალსაჩინო პოლიტიკურ ინტერესებსაც იჩენდა, განსაკუთრებით, შესახებ საქართველოს საქმეთა. მთელი მისი ცხოვრება ამ ორი მცნების მქონე იყო და ეს მას ისე ჰარმონიულად შესისხლხორცებული ჰქონდა, რომ მას არასოდეს უგრძენია ჰაზრთა და გრძნობათა დაღობა“ (შარაძე II, 2001: გვ. 327).

ჩვენის მხრივ დავძენთ (და ამაზე ქვემოწარმოდგენილი მასალები მიგვანიშნებს), რომ ამბროსი აღმსარებლის აზროვნება და საქმიანობა, პიროვნული მწებელობა და არჩევანი, თუკი მათ ფართო საღვთისმეტყველო კონტექსტში განვიხილავთ და შესაბამისი ენით ვაღმოვცემთ, ჭეშმარიტი ქრისტიანისათვის ნიშანდობლივი ორბუნებოვნებით (დიოფიზიტობით) იყო აღბეჭდილი. ეს ნიშნავს, რომ მის არსებაში, ისე როგორც ქრისტეს არსებაში, ორი რეალობა, ორი სამყარო, ორი ბუნება – ზეციური და ამქვეყნიური, სასულიერო და საერო, საეკლესიო და სახელმწიფო – თანაარსებობდა ცალ-ცალკე, – შეურწყმელად, მაგრამ დაუპირისპირებლად. ესაა ჰარმონია – სიმშვიდე და წონასწორობა. იესო ქრისტეს სიტყვები რომ გავიხსენოთ, წმ. ამბროსი ღმერთს ღვთისას მიაგებდა, კეისარს – კეისრისას (მათე 22:21; მარკოზი 12:17; ლუკა 20:25). ესაა ის არსებითი ნიშანი და სპეციფიკა, რაც ქრისტეს ეკლესიისა და ქრისტიანი კაცის იდეალადაა დასახული.

ვიცით, აგრეთვე, რომ ბესარიონ ხელაია სემინარიის საუკეთესო შეგირდად ითვლებოდა; კარგად ფლობდა რუსულ ენას და

ამ საგნის დაძლევაში უმცროსკურსელებსაც ეხმარებოდა (კ-პ კალისტრატე, მოგონებანი. – ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კ.ცინცაძე №109, გვ. 15).

ხუცესი. პედაგოგი. მისიონერი

ზუსტი მონაცემი, თუ როდის ეკურთხა მღვდლად ბესარიონ ხელაია, ცნობილი არ არის. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს 1886 წელს ან 1887 წლის დასაწყისში, სემინარიის კურსის დასრულებიდან ერთი წლის შემდეგ, მოხდა სოფ. სოჭში. ხელდასხმის წესი ახლადღაგენილმა ადგილობრივმა (სოხუმის) ეპისკოპოსმა გენადიმ (იხ. შენ. 5) შეასრულა და ბ.ხელაია სოჭის ეკლესიის მოძღვრად განეწესა.

მასალები ბ.ხელაიას თეთრ სამღვდლო პატივში, ე.ი. ბერობამდელი, საქმიანობის თაობაზე, რაზეც ჩვენ ხელი მიგვიწვდა, წარმოდგენილია იმდროინდელ ქართულ პრესაში. აქ ყურადღებას ერთ არსებით დეტალზე გავამახვილებთ.

1890 წელს, როდესაც მ. ბესარიონი სოხუმის ოლქში მსახურობდა, აფხაზეთში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების სკოლების ინსპექტორად და მხარის მისიონერად არქიმანდრიტი ამბროსი (კაკკასიძე) დაინიშნა (ბარნაბიშვილი: გვ. 2-3). მანამდე იგი სახარებას მესხეთში ქადაგებდა იქაურ ქართველ მუსლიმთა შორის და დიდი დამსახურების მქონე მოძღვარი გახლდათ. მისმა ჩასვლამ აფხაზეთში, წირვა-ლოცვებმა, ქადაგებებმა და საუბრებმა ადგილობრივ ქრისტიან და არაქრისტიან მოსახლეობაზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა, რასაც გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებული კორესპონდენციები გვაუწყებს. პირველი კორესპონდენცია (30.IV, №91), რომელიც გულაუთიდანაა გამოგზავნილი, ხელმოწერილია ასე: „ბ.ხ.“ სტატიის სტილი, შინაარსი და სულისკვეთება, ინიციალების დამთხვევასთან ერთად, მიგვანიშნებს, რომ მისი ავტორი მღვდელი ბესარიონ ხელაია არის, ე.ი. კრიპტონიმი „ბ.ხ.“ ბესარიონ ხელაიას უდრის. თუკი ასეა, ეს სტატია მღვდ. ბ.ხელაიას (წმ. ამბროსის) პირველ პუბლიკაციად უნდა ჩაითვალოს. მასვე უნდა ეკუთვნოდეს მეორე კორესპონდენციაც (19.V, №103), რომელიც ანონიმურია.

უეჭველია, რომ ახალბედა მისიონერი ბ.ხელაია თან ახლდა გამოცდილ, მაგრამ აფხაზეთში ახალჩასულ მისიონერ არქიმანდრიტს მთასა და ბარში მოგზაურობისას და ამ მოგზაურობის არსებითი შედეგების თაობაზე იგი ინფორმაციებს თბილისში გზავნიდა*.

თუ რატომ არ ამჟღავნებდა ავტორი, მღვდელი ბესარიონ ხელაია, ამ შემთხვევაში ვინაობას, ცალკე მსჯელობის საგანია. ჩვენთვის აქ არსებითი სხვა ფაქტორია. არქიმანდრიტ ამბროსის სამისიონერო მოგზაურობის მთავარი მიზანი სასკოლო განათლების საჭიროებასა და მნიშვნელობაში ხალხის, უფრო კი აფხაზების, დარწმუნება ყოფილა. მაგრამ, როგორც აღნიშნული კორესპონდენცია გვაუწყებს, იგი თურმე არც იმ კონფლიქტებისა და დაპირისპირებების განხილვაზე ამბობდა უარს, რაც ხალხს ძალზე აღელვებდა, რასაც მეტწილად რელიგიური საფუძველი ჰქონდა და რაც სხვადასხვა აღმსარებლობის მორწმუნეთა შორის, ასევე მოქალაქეებსა და მთავრობას შორის, ანტაგონიზმს, შურსა და უნდობლობას თესავდა. მთავარი და უშუალო მიზნისათვის რომ მიეღწია, მისიონერს ჯერ მსმენელთა შორის კონფლიქტური განწყობილება უნდა გაენეიტრალებინა და განემუხტა. ასეთი განწყობილების მიზეზი მაშინ შემდეგი გარემოება შექმნილა: მეფის მთავრობას მუსლიმი აფხაზები სამხედრო სამსახურისაგან გაუთავისუფლებია; მათთვის მხოლოდ ბეგარა ანუ, თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ, ალტერნატიული სამსახური დაუწესებია, რაც თითოეული კომლისაგან 85 კაპიკის გადახდას ითვალისწინებდა. ამ ფაქტს კი მხარის ქრისტიანი აფხაზი და არააფხაზი მოქალაქეები აუღელვებია; მათ თავი დაზარალებულებად და დაჩაგრულებად მიუჩნევიათ. დაპი-

*არქიმანდრიტი ამბროსი „ქართული გაზეთების ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიაში“ (ტ. III, ნაკ. I, თბ., 1963, გვ. 83) მოხსენიებულია გვართ ხელაია, რაც, ცხადია, შეცდომაა. როგორც ჩანს, ამ შეცდომამ შეიყვანა შეცდომაში გ.საითიძე, რომელიც წერს: ბესარიონ ხელაია „1886 წელს მღვდლად აღიკვეცა ამბროსის სახელით“ (საითიძე 2000: გვ.78). უნდა დავაზუსტოთ: 1) ადამიანი მღვდლად კი არ „აღიკვეცება“, არამედ ეკურთხება (აღიკვეცება ბერად); 2) „ამბროსი“ ბ. ხელაიას საბერო სახელია და არა სამღვდლო. თეთრი ანუ, ძველი ქართულით, – მსოფლიო სასულიერო პირები საერო, სამოქალაქო, ე.ი. ნათლობის, თუნდაც პასპორტის, სახელს, როგორც წესი, ინარჩუნებდნენ.

რისპირებას მწვავე ფორმა გუდაუთაში მიუღია, სადაც ქრისტიანი და მუსლიმი აფხაზები გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ. 15 აპრილს არქიმანდ. ამბროსი სოფ. ლიხნის ეკლესიას სწვევია, სადაც წირვაზე დიდძალი საზოგადოება შეკრებილა. მოძღვარს შთამბეჭდავი სიტყვა წარმოუთქვამს. მ. ბ.ხელაია, იმჯერად კორესპონდენტის მოვალეობის შემსრულებელი, გვაუწყებს: „მამა ამბროსი შეეხო ისეთ საგანს, რომელიც ყველაზე საყურადღებო იყო ჩვენის აფხაზებისათვის. სჩანს, წინადგე შეეტყო მქადაგებელს, თუ ამჟამად რა გარემოება უფრო აწუხებს ხალხს...“ ამ გარემოებამ კი, დასძენს საქმეში კარგად ჩახედული კორესპონდენტი, „ისე ცუდად იმოქმედა ხალხზედ, რომ არამც თუ ქრისტიანობა მიიღო ვინმე, არამედ თვით ქრისტიანები და განსაკუთრებით ახლად მონათლულნი ისევ მაჰმადის რჯულზედ მიიქცნენ და ქრისტიანობაზედ უარი სთქვეს“.

ამდენად, მისიონერი მძიმე რეალობის წინაშე იდგა, მაგრამ მსმენელთა გულამდე მისასვლელი გზა მაინც იპოვა. მან დაარწმუნა საზოგადოება, რომ „მთავრობას ქრისტიანების სიკეთე უნდა და არა ის, რომ ასეთის განკარგულებით უპირატესობას აძლევდეს მუსულმანებს... მთავრობა ქრისტიანებს უფრო მეტად ენდობა, სახელმწიფოს შვილებად მიიჩნია და მაჰმადიანებს მხოლოდ ხარკს სთხოვს ფულად“. როგორც ვხედავთ, მქადაგებელს მშვიდი ახსნა-განმარტების მეთოდისათვის მიუმართავს და მიზნისთვისაც მიულწევია. კორესპონდენტი საგანგებოდ აღნიშნავს: ეს დარიგება წარმოთქმული იყო „მდაბიო გასაგონის ენით... მამობრივმა გარიგებამ და შემწეობის აღმოჩენამ და დახმარებამ ძალიან ასიამოვნა ხალხი, თითქოს გული მოუღობო ყველას და თბილი სხივი ჩაუფინა“. ამის შემდეგ აფხაზმა მშობლებმა ერთხმად და ხალისით გადაწყვიტეს, რომ ყმაწვილებს სამრევლო სკოლებში შეიყვანენ.

ჩვენთვის ცნობილია (და ქვემოთ წარმოდგენილი პუბლიკაციაც ადასტურებს), რომ წმ. ამბროსი აღმსარებელს მსგავსი და გაცილებით მწვავე კონფლიქტების პირისპირ დგომა სხვა დროსაც არაერთგზის მოუწია; პირველ რიგში – აფხაზეთის ქალაქებსა და სოფლებში. ეს მხარე საქართველოში, და რუსეთის მთელს იმპერიაში, ერთ-ერთი ცხელი წერტილი იყო. მღელვარებას კოლონიური

რეჟიმისა და რუსიფიკაციის წინააღმდეგ XIX ს-ის მეორე ნახევარსა და XX ს-ის დასაწყისში აქ ბოლო არ უჩანდა. ველიკორუსული პოლიტიკის მსახურის როლში რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესია გამოდიოდა. მისი სტრატეგია, რომლის გამოაშკარავებასა და შეფასებას წმ. ამბროსის მოღვაწეობაში წამყვანი ადგილი უჭირავს, იმდენად მიბმოდა და შერწყმოდა სახელმწიფოს, მის იმპერიულ ზრახვებს და, თუნდაც, ნაციონალურ ინტერესებს, რომ ამ ეკლესიაში საეკლესიო იდეალები ფაქტობრივად დათრგუნული აღმოჩნდა, საერო-სახელმწიფოებრივი იდეალები კი – აღზევებული. ორი სხვადასხვა წარმოშობის რეალობა – ეკლესია და სახელმწიფო – უკვე ერთ რეალობას, ერთ კონგლომერატს წარმოადგენდა მეორის პრიმატიით. უდავოა, რომ ეკლესიის საერო და სახელმწიფო ინტერესებით დახუნძლვა ჭეშმარიტ სამისიონერო საქმეს, თავისუფალს ეროვნული და პოლიტიკური ინტერესებისაგან, ძლიერ აზიანებდა. ასეთი ვითარების გამო სახელმწიფოში ნაციონალურ-რელიგიური კონფლიქტები კიდევ უფრო ღვივდებოდა, ღრმავდებოდა ნაპრალი ერთი და იმავე ქვეყნის, მაგრამ სხვადასხვა ეთნოსისა და კონფესიის მოქალაქეებს შორის.

აფხაზეთის მკვიდრ მოსახლეთა შორის კანონიკური ქრისტიანობის აღდგენის საქმეს სწორედ ეს ვითარება – რუსეთის ეკლესიის ნაციონალიზმი – აზიანებდა. ჩვენთვის ჯერჯერობით ცნობილი არაა, თუ როგორი კალაპოტით წარიმართა ხსენებული არქიმანდრიტის (ამბროსი კავკასიძის) მისია. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს მისია მალე შეჩერდა (მიზეზი, შესაძლებელია, მისიონერის გარაცვალება ყოფილიყო) და აფხაზების დიდ ნაწილს მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი არასასურველი დამოკიდებულება დაუფულა. ამ მხრივ საყურადღებოა კორესპონდენცია „სოხუმი“ („ცნობის ფურცელი“, 1896, 21.XII, №63), რომელიც ანონიმურია, მაგრამ ჩვენი დაკვირვებით იგი, ასევე, მღვდ. ბ.ხელაიას უნდა ეკუთვნოდეს. წერილში ლაპარაკია აფხაზეთში რელიგიური სიტუაციისა და ახალი მისიონერის, ევტიხი მამინაიშვილის, შესახებ. მას 1896 წლის ახლო ხანს მოსკოვის სასულიერო აკადემია დაუმთავრებია და „კავკასიაში ქრისტიანობის გამავრცელებელ საზოგადოებას“

აფხაზეთის მისიონერად დაუნიშნავს. სტატიაში ვკითხულობთ: „... ბატონმა მისიონერმა მოიარა აფხაზეთი და ქრისტიანობის გავრცელების საქმე ძალიან უნუგემო მდგომარეობაში ჰპოვა. ახლად მონათლული აფხაზები ისევ მაჰმადის სარწმუნოებაზე გადასულან, სოფლებში მოღები გამრავლებულან და მედრესეები გაუხსნიათ აფხაზების ბავშვებისათვის. კვირა-უქმეობით ეკლესიებში მართო მღვდელ-დიაკონს თუ ნახავს კაცი. ეს სამწუხარო მოვლენა შენიშნულია უფრო ბზიფში (დასავლეთ აფხაზეთში), რომელიც მამა ამბროსი კავკასიის შემდეგ უმისიონეროდ იყო დარჩენილი. ბ-ნმა მამინაიშვილმა ქრისტიანობის ამ უნუგემო მდგომარეობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია და აღვითქვა, სათანადო ღონეს ვიღონებ... [იგი] ახალგაზრდა კაცია, ჯანით სავსე და ყოვლის კეთილის მისწრაფებით გამსჭვალული და მეორეც, როგორც ჩვენებური კაცი, უფრო მიხვდება ადგილობრივს საჭიროებას და მისთვის შესაფერ წამალს გამოძებნის“.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მოლაპარაკებათა შედეგიანად წარმართვის პრაქტიკა წმ. ამბროსიმ არქიმანდ. ამბროსისა და ე.მამინაი-შვილისგანაც შეიძინა. არქიმანდ. ამბროსი, შესაძლებელია, ერთ იმ უფროს მეგობართაგანი იყო, რომლებმაც მას, ახალგაზრდა მღვდელს, საღვთისმეტყველო და მეცნიერული ცოდნის ამაღლებაზე ზრუნვა შთააგონეს. ასეთი მიზანი, საეკლესიო ასკეტიკის პრინციპთა თანახმად, ყველაზე სრულყოფილად ბერმონაზვნობის პირობებში პოვებდა ხორცშესხმას. მღვდ. ბ.ხელაია ამ გზას დაადგა. 1897 წელს მან მრევლში სამსახურს თავი დაანება და სახელმწიფო ხარჯით (უგამოცდოდ) ყაზანის სასულიერო აკადემიაში ჩაირიცხა. გაზ. „ცნობის ფურცელი“ 1897 წლის 30 ნოემბერს (№386) აქვეყნებს კორესპონდენციას სოხუმიდან – „კეთილი მოძღვრის წასვლა“, რომელშიც ვკითხულობთ:

„ამ ზაფხულში აქაურის საკრებულო ტადრის მღვდელმა მამა ბეს. ხელაიამ სოხუმს თავი დაანება და ყაზანის სასულიერო აკადემიაში შევიდა სწავლის გასაგრძელებლად. მამა ბ.ხელაიას მთელი მრევლის განუსაზღვრელი სიყვარული ჰქონდა დამსახურებული თავისის მამაშვილურისა და სათნო ქცევით. ყველას გული

დასწვევითა საყვარელის მოძღვრის მოშორებამ“.

აკადემია. ბერმონაზვნობა

ყაზანის სასულიერო აკადემია, დაარსებული 1797 წელს, ისტორიულ დისციპლინებზე ორიენტირებული უმაღლესი სასწავლებელი იყო. იქ, რეგიონის სპეციფიკის გამო, განსკუთრებული ყურადღება პროფესიონალ მისიონერთა მომზადებას ექცეოდა, რისთვისაც თურქულ-თათრული, არაბული, მონღოლური და ყალმუხური ენებიც ისწავლებოდა. ბ.ხელაია, უკვე გამოცდილი მისიონერი და ღვთისმსახური, აკადემიის სასწავლო პროცესსა და სამეცნიერო-შემოქმედებით მუშაობაში აქტიურად ჩაება. აკადემიის სამლოცველოში იგი ზოგჯერ, წმ. ნინოს ხსენების დღეს (14.I), ქართულადაც სწირავდა. წირვაზე თურმე ის ქართველი და არაქართველი სტუდენტები გალობდნენ, რომლებიც თბილისის სასულიერო სემინარიაში იყვნენ აღზრდილნი. მსახურებას ყაზანის თითქმის მთელი ქართველობა ესწრებოდა და მათი კონსოლიდაცია ხდებოდა. ქადაგებებს პროფესორ-მასწავლებლები და თვით რექტორიც ისმენდნენ და კმაყოფილები რჩებოდნენ, რასაც ადგილობრივი რუსული პრესაც აღნიშნავდა (იხ. „ივერია“, 1898, 12.II. №32; „ცნობის ფურცელი“, 1898, 12.II, №454).

ეტყობა, წმ. ამბროსიმ ბერად აღკვეცის სურვილი აკადემიაში შესვლისთანავე გამოამჟღავნა, რაც მისმა თანაკურსელმა, შემდეგ ცნობილმა ისტორიკოსმა სერგი გორგაძემაც იცოდა. ამაზე მიგვანიშნებს მისი წერილი, გამოგზავნილი ყაზანიდან იმავე 1897 წელს, სადაც ყურადღება ქართველ ბერმონაზონთა რიცხვის მატებაზეა გამახვილებული. ნათქვამია, რომ ბოლო დროს ბერთა რიგებს ბევრი ახალგაზრდა შეემატა – ლეონიდი, დიმიტრი, კირიონი, დავითი (კაჭახიძე). „...ეს უკანასკნელი ათი წელი საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში შავი სამღვდელოების განახლების ხანად უნდა ჩაითვალოს... ამის უტყუარ მაგალითს, ზემოთ აღნიშნულ პირთა გარდა, წარმოგვიდგენს კიდევ მ. ბესარიონ ხელაია, რომელიც წელს ჩვენთან ერთად მიიღეს ყაზანის აკადემიაში. ამის გადაწყვეტილება

სინოდისაგან 31-ს ოქტომბერს მოგვივიდა. მ. ბესარიონს თბილისის სემინარია დაუმთავრებია 1885-ში მეორე შევირდათ, მერე მღვდლათ კურთხებულა და წლამდე სოხუმის საკათედრო ტაძრის კანდელაკი ყოფილა. ამ ოთხი წლის წინათ იგი დაქვრივებულა და ხელზე დარჩენია ობლათ სამი შვილი. საბედნიეროთ მ. ხელაიას მამა (მღვდელია) ცოცხალი ყავს და სწორეთ ამ გარემოებას შეუწყვია მისთვის ხელი, თორემ, შეიძლება, ვერც კი გაებედნა ყმაწვილების დატოვება. დღეს იგი სულ 35 წლისაა და დიდათ საკვირველია და ამასთანავე ქების ღირსი, რომ კიდევ შერჩენია სწავლის

არქიმანდრიტი ამბროსი

სურვილი და ენერგია... ამის მაგალითი რუსეთის სამღვდელთა-ში იშვიათი არაა... ჩვენში კი მ. ბესარიონი პირველ მაგალითად უნდა ჩაითვალოს... თვით მ. ბესარიონი უეგზამენოთ მიიღეს უწმ. სინოდის განკარგულებით“ (გორგაძე 1897: გვ. 7-8).

სამი წლის შემდეგ ს.გორგაძემ მკითხველთა ფართო წრეს ახალი ინფორმაცია მიწოდა: 1900 წლის 11 თებერვალს საღამოს 6 თუ 7 საათზე ყაზანის სასულიერო აკადემიის ეკლესიაში ათამდე ქართველი შეიკრიბა. დანიშნული იყო მღვდელ ბ.ხელაიას ბერად აღკვეცა. წესი რექტორმა, ეპ. ანტონიმ, შეასრულა და გულშიჩამწვდომი სიტყვა წარმოთქვა. „მან უკანასკნელად შეავედრა იგი ღმერთს „ბესარიონის“ სახელით, აიღო ხელში მაგრატელი (თმის ღერის შესაკვეცად, ნ.პ.) და ამის მერე „ბესარიონი“ აღარავის გაუგონია: მას უწოდეს ამბროსი“. მღვდელმთავარს უთქვამს: „საბერო სათნობათა შორის სიმდაბლე ყველაზე უფრო მაღალი და ძნელი სათნობაა. იგი შველის კაცს, მოთმინებით აიტანოს ყოველგვარი გაჭირვება... ჭეშმარიტი სიმდაბლით აღჭურვილი მოძღვარი თვით გულქვა და

ამპარტავან ადამიანებზეც კი ძლიერს ზნეობრივ გავლენას იქონიებს ხოლმე... სიმდაბლის მქონე კაცი იმითაა კიდევ ძლიერი, რომ მას თვით სიკვდილის მოახლოებაც კი ვერ შეაშფოთებს, იმ სიკვდილისა, რომლის წინაშეც ასე ხშირად თრთიან ხოლმე თვით უძლეველი და გულმაგარი გმირები. ასეთია სიმდაბლის უაღრესობა, მაგრამ რამდენადაც ძლიერია იგი, იმდენად უფრო ძნელია მისი მოპოვება; განსაკუთრებით ძლიერ უჭირთ ეს ახალგაზრდა და გამოუცდელ ბერებს“ („დროებითი ჩრდილოელი“ 1900: გვ. 1-3).

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ფაქტი, რომ მღვდელმონაზონმა სტუდენტმა საკანდიდატო დისერტაცია ისლამის ისტორიის საკითხებზე დაიცვა. მისი წერილებიდან მღვდ. პოლიევქტო კარბელაშვილისა და ეპ. ლეონიდიხაძის (საითიძე 2000: გვ. 89-93) ჩანს, რომ ის დიდი ინტერესით კრებდა მასალებს მოცემულ თემაზე, ე.ი. ისლამურ და ანტიისლამურ ღვთისმეტყველებაზე, და ამ თემაზე არსებულ ლიტერატურას თვითონ „სამისიონერო ლიტერატურას“ უწოდებდა. საკვალიფიკაციო თხზულებამ, რომლის სათაურია **“Борьба Христианства с Исламом в Грузии”**, სპეციალისტთა მაღალი შეფასება დაიმსახურა. პროფ. მალოვს უთხოვია დისერტანტისათვის, შეავსე ზოგიერთი თავი და კვლავ წარმოადგინე მაგისტრის ხარისხის მოსაპოვებლად („ივერია“, 1901, 14.VII, №152). დისერტანტის პასუხი ჩვენთვის ცნობილი არაა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ამოცანის გასახორციელებლად მას დრო არ რჩებოდა. ჩანს, იგი აფხაზეთში აპირებდა დაბრუნებას, რათა იქ მუსლიმ და ადგილობრივი ეთნიკური კულტების მსახურთა, ე.ი. ადგილობრივი (პაგანური) რელიგიის მიმდევართა შორის მისიონერული საქმიანობა გაეგრძელებინა, რისთვისაც რელიგიის ისტორიისა და, კერძოდ, ისლამოლოგიის რიგიანი ცოდნა წაადგებოდა.

მონასტერში და მონასტრის გარეთ

ბერი ამბროსი სამშობლოში არქიმანდრიტის პატივით დაბრუნდა და ჭელიშის მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა (რაჭაში). ამის თაობაზე დეკ. დავით ღამბაშიძე საზოგადოებას ატყობინებდა:

„...მამა ამბროსი ხელაიას, რომელმაც ამ წელში დაასრულა ყაზანის აკადემიაში კურსი კანდიდატის ხარისხით, განუცხადებია სურვილი ჭელიშის მონასტერში წასვლაზე გარდაცვალებული არქიმანდრიტის დანიელის ნაცვლად...“ (ლაბაშიძე 1901: გვ. 2-3).

არქიმანდ. ამბროსიმ ჭელიშის სავანეში სამ წელიწადს დაყო. იქ იგი წინამძღვრის საქმიანობასთან ერთად არქეოგრაფიულ სამუშაოებსაც აწარმოებდა, რაც ჩვენი იმდროინდელი საზოგადოებისათვის შეუმჩნეველი არ დარჩენილა (მერკვილაძე 1901; ჭელიძე 1903). მან შემოიარა რაჭა, დაათვალიერა ძველი ტაძრები და სხვა ისტორიული ძეგლები, შეკრიბა ცნობები და ბევრი საყურადღებო დაკვირვება შემოგვთავაზა, რაც მისი სტატიების ციკლშიც აისახა (გამოქვეყნდა ნაწილ-ნაწილ ჟურნალებში „განთიადი“ და „ცხოვრება“ 1915-1917 წლებში; დედანი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში; მზადდება გამოსაცემად პროფ. მიხეილ ქავთარიას მიერ).

არქიმანდ. ამბროსის არქეოგრაფიული კვლევა-ძიების გვირგვინს წარმოადგენს ჭელიშის მონასტრის საწიგნობელში რამდენიმე ძველი ხელნაწერის აღმოჩენა და გაშიფრვა. ერთ-ერთ ხელნაწერში მან დაადასტურა აღმოსავლეთ საქართველოს გაქრისტიანების უძველესი ქრონიკის – „მოქცევაი ქართლისაის“ – მანამდე უცნობი რედაქცია, რომელსაც პირველი გამოკვლევა თავადვე მიუძღვნა. ეს რედაქცია ავსებს და ამდიდრებს მეორეს, – მანამდე ცნობილ რედაქციას, წარმოდგენილს შატბერდის სახელგანთქმულ კრებულში. ჭელიშის აღნიშნული ხელნაწერი, ზოგ სხვა მნიშვნელოვან ხელნაწერთან ერთად, არქიმანდრიტმა თბილისში ჩამოიტანა და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს გადასცა (ამჟამად დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში - H 600), ხოლო ამ აღმოჩენის შესახებ რეფერატი ერთ-ერთ სამეცნიერო სხდომაზე წაიკითხა (ამბროსი 1907: გვ. 1-29).

დეგნილობა

1904 წელს არქიმანდ. ამბროსი თბილისში გადმოიყვანეს;

დანიშნეს სინოდალური კანტორის წევრად და ფერიცვალების მონასტრის წინამძღვრად. ამ დროიდან იგი ქართველი სამღვდელ-ლოების იმ წრეს უერთდება, რომელმაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის განახლებისათვის აქტიური ბრძოლა წამოიწყო. ამის გამო მას ბევრი უსიამოვნება შემთხვა. იგი იმავე (1904) წელს თანამდებობიდან გადააყენეს და უკრაინაში გადაასახლეს. მართალია, იქიდან ორი წლის შემდეგ დააბრუნეს და კანტორაში თანამდებობა აღუდგინეს, ამასთანავე გარეჯის ნათლისმცემლის წინამძღვრობა უბოძეს, მაგრამ სამი წლის შემდეგ კვლავ გადაასახლეს*.

საზოგადოებისათვის თავიდან მთლად ნათელი არ იყო მიზეზი, თუ კონკრეტულად რის გამო განახორციელეს არქიმანდ. ამბროსის მიმართ რეპრესიული ზომები. ამ და ბევრი სხვა პრობლემის შესასწავლად საყურადღებოა სტატიების ციკლი, რომელიც გაზ. „საქართველოში“ 1915-1916 წწ-ში ნაწილ-ნაწილ დაიბეჭდა ფსევდონიმით „ახელი“. იქ ნათქვამია: „... ნიკონის ტრადიკული გარდაცვალების შემდეგ უწ. სინოდის მოხელეებმა, ვ. იაცკევიჩმა და ნ.სპერანსკიმ, რევიზია მოახდინეს ქართლ-კახეთის სასინოდო კანტორაში და დასავლეთ საქართველოს საქარქიო კანცელარიაში... შედეგი ამ რევიზიისა იყო უწ. სინოდის 1908 წლის 22 დეკემბრის

არქიმანდრიტი ამბროსი

*აქვე შევნიშნავთ, რომ ზ.აბაშიძის სტატიაში „Амвросий“, რომელიც შესულია „Православная энциклопедия“-ში (т. II, Москва, 2001), დაშვებულია უზუსტობა: არქიმანდ. ამბროსი რიაზანში არა 1905 წელს გადაასახლეს, როგორც აღნიშნულია იქ (გვ. 140), არამედ – 1908 წელს, როდესაც იგი მეორედ დასაჯეს.

16,514 ნომრით უკაზი, რომელიც დღესაც, შვიდი წლის შემდეგ, გაუგებარი და საიდუმლოებით მოცულია... – არქიმანდრიტი ამბროსი დათხოვნილ იქნას და გადაყვანილ რიაზანის ეპარქიის სამების მონასტერში ბერად ადგილობრივ ეპისკოპოსის ზედამხედველობის ქვეშ და მღვდელმოქმედების აკრძალვით“ (ახელი 1916). ამდენად, ფაქტია, რომ არქიმანდ. ამბროსის მეორე გადასახლების მოტივი ეგზარქოს ნიკონის საიდუმლოებით მოცულ მკვლელობასთან იყო დაკავშირებული. ცხადია, შეიძლება, რომ ხელისუფლებას ეჭვები ნებისმიერი ავტოკეფალისტის მიმართ აღძვროდა.

გადასახლება თავიდან მკაცრი და პიროვნების ღირსების შემლახავი იყო. ამის დასტურად არქიმანდ. ამბროსის ის სიტყვები გამოვკვადგება, რომელთაც ვხვდებით მის წერილში ეპ. კირიონისადმი: „... ამნაირ მიყრუებულ ადგილას მიმაგდეს, მაგრამ ჩემი ბრალია. რათ მინდოდა ეს ბერობა... აქ ხმა დაუგლიათ ჩემი რექტორად გადაყვანაზე. ეს, რასაკვირველია, ჭორია“ (კიკნაძე 2001: გვ. 29). ესაა უდიდესი ტკივილი და კრიზისი, რაც კი შეიძლება ბერს დაეუფლოს. ასეთი განწყობილების ერთ-ერთი მიზეზი სამშობლოსაგან განშორების სევდა იყო. აი, უმმაფრესი ნოსტალგიის ერთი ნიმუში (მისი სიტყვები):

„... ხაზინადარმა, რომელიც სეირნობისას მუდამ ჩემთან უნდა ყოფილიყო, მიმითითა ერთ საფლავზე და მითხრა, რომ აქ მარხია საქართველოს დედოფალიო... აღმოჩნდა, რომ იქ დასაფლავებულია... დედოფლის მხევალი...“ – მარიამი, 1821 წელს გარდაცვლილი. „... ჩემს რიაზანში ყოფნის დროს ერთადერთ ნუგეშად მიმაჩნდა ამ საფლავთან მისვლა და მთელი საათობით ჯდომა, რადგანაც აქ ვგრძნობდი რაღაც მშობლიურს და ვნუგეშობდი უსახლვრო ოცნებებით. აქ ხშირად ფიქრებში გართულს ცრემლებიც კი ვერ შემიკავებია. იფიქრებდა კი უცხოეთში სიკვდილის წინ საცოდავი მარიამი, რომ ოდესმე მის საფლავს ნახავდა ვინმე ქართველი, მშობლიურ ენაზე საუკუნო ხსენებას შეუთვლიდა და სამშობლოს ბედზე დაფიქრებული ცრემლებსაც დაღვრიდა მის საფლავთან?!“ (ამბროსი 1917).

საქმეს (1908-1909 წწ-ში) გენერალ-პროკურორი, იუსტიციის

ყოფილი მინისტრი, შეგლოვიტოვი, იძიებდა. ვინაიდან დამამტკიცებელი საბუთი არ არსებობდა, ეს საქმე დაიხურა და ეჭვმიტანილის მიმართ ძიების პროცესი შეწყდა (საითიძე 2000: გვ. 79). მას ყველა უფლება აღუდგინეს, მაგრამ სამშობლოში დაბრუნების უფლება არ მისცეს, თუმცა რუსეთის ერთ-ერთი ჩინებული მონასტრის წინამძღვრად დაადგინეს ნოვგოროდის ეპარქიაში.

1917 წლის იანვარში არქ. ამბროსი პეტერბურგშია, სადაც ქართული ეკლესიის გახსნას ესწრება და თანამწირველიცაა (საითიძე 2000: გვ. 80). ამასთანავე, იგი აქტიურადაა ჩართული მოლაპარაკებათა სერიაში, რომელიც საქართველოს ეკლესიის დელეგაციასა და უწმ. სინოდის წარმომადგენლებს შორის მიმდინარეობს საქართველოშიც და რუსეთშიც საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებათა ცნობის თაობაზე. წმ. ამბროსი ტერიტორიული ავტოკეფალიის იდეას იცავდა და ეწინააღმდეგებოდა ფილეთიზმს ანუ ეკლესიის, კერძოდ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის, ეროვნული ნიშნით ორგანიზების პრინციპს, რასაც მაშინ რუსეთის საერო და საეკლესიო ხელისუფლება გვთავაზობდა (პაპუაშვილი 1996: გვ. 12-13).

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის ამბავი, რაც 1917 წლის 12/25 მარტს მოხდა, არქიმანდ. ამბროსიმ რუსეთში გაიგო. იმავე წლის ივლისის დამლევს იგი ეახლა აგილობრივ (ნოვგოროდის) ეპისკოპოსს არსენის, რუსეთის ეკლესიის უთვალსაჩინოეს მღვდელმთავარს, რომელიც თურმე ქართველების და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის იდეის მიმართ კეთილად იყო განწყობილი, და სამშობლოში დაბრუნებაზე ნებართვა ითხოვა (ცინცაძე 2001: გვ. 226). როგორც კი თანხმობა მიიღო, გამოემშვიდობა მონასტერს და სამშობლოში დაბრუნდა. მსახურობდა საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობის აპარატში; აქტიურად მონაწილეობდა სრულიად საქართველოს I საეკლესიო კრების მოსამზადებელ სამუშაოებსა და კრების მსვლელობაში (1917 წლის სექტემბერი); საქართველოს ეკლესიის საერთაშორისო, საზოგადოებრივ და კულტურულ მისიაში. 1917 წლის 15 ოქტომბერს იგი ჰყონდიდის ეპისკოპოსად იქნა

ხელდასხმული და მიტროპოლიტად პატივდებული; 1919 წლის 28 აგვისტოს კი ცხუმ-აფხაზეთის მღვდელმთავრად განაწესეს.

ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქათველოს ოკუპაციისა და გასაბჭოების (1921 წლის თებერვალი-მარტი) შემდეგ ჩვენს ქვეყანაში ანტირელიგიური ისტერია აზვირთდა. ახალი რეჟიმის მარწუხი მაშინ ყველაზე მეტად მართლმადიდებელმა ეკლესიამ იწვნია. ქვეყნის საერთო კლიმატი იმდროინდელი სამღვდლოების თვალსაჩინო წარმომადგენელმა დეკ. ნიკიტა თალაკვაძემ ასე დაახასიათა: „დაიწყო

კათალიკოსი ამბროსი

დიდი ზნეობრივი გათახსირება,“ – ეკლესია-მონასტრების მასობრივად დაკეტვა, რბევა და ძარცვა, ალაგ-ალაგ დანგრევა, მორწმუნეთა სინდისის აბუჩად აგდება და ფეხქვეშ გათელვა. ასეთ პირობებში 1921 წლის 1-5 სექტემბერს გელათში შედგა სრულიად საქართველოს III საეკლესიო კრება, რომელმაც კათალიკოს-პატრიარქის თანამდებობაზე მიტროპოლიტი ამბროსი გამოარჩია და ი/წ 1/14 ოქტომბერს, ცხოველმყოფელი სვეტის ხსენების დღეს, აღასაყდრა. სიტყვა, რომელიც მისმა უწმინდესობამ იმ დღეს წარმოთქვა, ფართო საზოგადოებისათვის ახლახან გახდა ცნობილი (ვარდოსანიძე 2005: გვ. 22-23).

აღნიშნული კრებისა და ინტრონიზაციის (პატრიარქად აღსაყდრების) დეტალები, აგრეთვე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ყოფა ახალგაწითლებულ საქართველოში, ამ ეკლესიის იმდროინდელი საჭეთმპყრობელთა (ლეონიდისა და ამბროსის) უმძიმესი დღეები, სირთულეები შინაც და გარეთაც, განსაცდელი და აურაცხელი შეურაცხყოფა მათგან, ვისგანაც მოსალოდნელი იყო, და მათგანაც, ვისგანაც მოსალოდნელი არ იყო, მკითხველთა ფართო

წრისათვის ხელმისაწვდომია. ზემოთ დასახელებული ავტორების გარდა (ს.ვარდოსანიძე, გ.საითიძე, ნ.პაპუაშვილი) დავიმოწმებთ ვ.გურგენიძის, მ.ხუციშვილისა და ს.ლეკიშვილის, ი.კვესელავას, გ.როგავას, აკ.ბრეგაძის, ქ.ნადირაძის შრომებს (იხ. ქვემოთ – ლიტერატურა). ამ შემთხვევაში ყურადღებას რამდენიმე ყველაზე არსებით ფაქტსა და მოვლენზე გავამახვილებთ.

აფხაზეთში წმ. ამბროსის სამწლიანი (1919-1921) სამღვდელმთავრო მოღვაწეობის დეტალები ჩვენთვის ცნობილი არაა, მაგრამ, თუკი იმუჟამდ იქ არსებულ კონფლიქტურ ფონს გავითვალისწინებთ, ეს მოღვაწეობა ერთობ მძიმე უნდა ყოფილიყო; მას კვლავ მოუწევდა არა ერთი და ორი რელიგიურ-ნაციონალური და პოლიტიკური კონფლიქტის წინაშე დგომა. ფაქტი, რომ იმხანად აფხაზეთში საეკლესიო ასპარეზზე რაიმე ხმაურიან ექსცესებს ადგილი არ ჰქონია (ასე ჩანს), ჩვენ ადგილობრივი ეპისკოპოსის (ამბროსის) მართებული სამოძღვრო პოლიტიკის ნაყოფად გვესახება. ამასვე გვაუწყებს რ.ივანიც კი: „გაუტანლობისა და ინტრიგობის ხანაში მიტროპოლიტის ხარისხზე აღყვანილი ამბროსი ბრძნულად და განსაცვიფრებელის პოლიტიკური ნიჭით განაგებდა ცხუმ-ბედიის მეტისმეტად საპასუხისმგებლო ეპარქიას. მისი გავლენა და პოპულარობა აფხაზეთში დღითიდღე იზრდებოდა და ბოლოს იგი შეიქმნა მუნ ცენტრალურ პიროვნებად, რომელიც ამ განაპირა კუთხეში განასახიერებდა საქართველოს მთლიანობის იდეას“ (შარაძე II, 2001: გვ. 328).

„ამნაირი დევნულობა, როგორც ჩვენში მოხდა, ისტორიამ არ იცის“
(წმ. ამბროსი)

აფხაზურ სეპარატიზმს, რუსეთის გეოპოლიტიკური ინტერესებითა და ხრიკებით გააქტიურებულს, მალე საბჭოთა რეჟიმის მებრძოლი ათეიზმიც დაემატა. სოხუმის რეკომმა პირველ რიგში მართლმადიდებელ ეკლესიასა და მის მეთაურზე მიიტანა იერიში. აი, რას ამბობს თავად წმ. ამბროსი ამ რეჟიმის პირველი ნაბიჯების შესახებ: „როდესაც ახალი ხელისუფლება მყარდებოდა საქართ-

ველოში, მე განვაგებდი სოხუმის ეპარქიას. რა ვნახე? სოხუმში ახალი მთავრობის თითქმის პირველი აქტი იყო ქართველებისა და აფხაზებისათვის საკათედრო ტაძრის ჩამორთმევა და გადაცემა რუსებისათვის, რომლებიც რაოდენობით სოხუმის მკვიდრთა ერთ მეოთხედსაც არ შეადგენენ და რომლებიც არ ემორჩილებოდნენ საქართველოს ეკლესიას; მეორე, ეკლესიისათვის საკეთილო ზომა იყო სამღვდელმთავრო სახლის ჩამორთმევა, ჩემი იქიდან ძალით გამოგდება, ბარგის ქუჩაში გამოყრა, ჩემი კომისარიატიდან კომისარიატში შეიარაღებული მილიციონერების საშუალებით ტარება და ჩემი ზუთი თვის განმავლობაში ხან ვისთან და ხან ვისთან თავის შეფარება; მე-3, კარის ეკლესიის დანგრევა; 4. კანცელარიისა და ისტორიისათვის ძვირფასი არქივის სანახევრო განადგურება და ნაშთის სამზარეულოსთან ნესტიან ოთახში შეყრა, სადაც სისტემატურად ნადგურდებოდა; 5. საეკლესიო სახლის ჩამორთმევა და მღვდელმსახურთა შევიწროვება... ყველა ეს მოხდა ახალი მთავრობის დამყარების პირველ დღესვე“ (ამბროსი 1988: გვ. 157)

რ. ივანიცკი-ინგილო ზემოთ მოყვანილი ციტატისის შემდეგ ამბობს: „... დევნილი და შეწუხებული, ძირბუდიანათ გაძარცვული წითელი არმიელების მიერ, ის 1921 წლის ზაფხულში ჩამოვიდა თფილისში, რათა შესდგომოდა კათოლიკოზის მოსაყდრეობის შესრულებას მისი უწმინდესობის ლეონიდის გარდაცვალების გამო“. III საეკლესიო კრებაზე, რომელიც გელათში შედგა, კათალიკოს-პატრიარქის არჩევის პროცედურა გაჭიანურდა და მწვავე ხასიათი მიიღო. პრეტენდენტები იყვნენ ქუთათელ-გაენათელი მიტროპოლიტი ნაზარი და ცხუმელ-ბედიელი ამბროსი. რ.ივანიცკი, რომელიც კრების აქტიური მონაწილე იყო, იხსენებს: ვითარება განმუხტა მიტროპოლიტ ამბროსის განცხადებამ, რომ იგი ხსნის თავის კანდიდატურას. ამ ნაბიჯმა დააფიქრა კონკურენტი და დანარჩენი დეპუტატებიც და მათ წესრიგისა და კონსტრუქციულობისაკენ უბიძგა. კრებაზე საქმიანმა ატმოსფერომ და სიმშვიდემ დაისადგურა. გამარჯვებულ კანდიდატს პირველად მიტრ. ნაზარი მიესალმა და ბეჯითი თანამშრომლობა და მორჩილება აღუთქვა.

1921 წლის 15 აპრილს საქართველოში გამოიცა დეკრეტი

(№21), რომლის ძალითაც ეკლესიას იურიდიული პირის სტატუსი მოუხსნეს; იგი ფაქტობრივად კანონგარეშედ გამოცხადდა; დაკარგა საკუთრების უფლება (კვესელავა 1979: გვ. 73). მართალია, III საეკლესიო კრების პროტესტის შემდეგ ოფიციალური მხარე ამ თვალსაზრისით რამდენადმე მოწესრიგდა, მაგრამ ყველაფრიდან ჩანდა, რომ საბჭოთა მთავრობა უკან დახევას არ აპირებდა (ვარდოსანიძე 2001: გვ. 85-87).

ამ ვითარებაში კათალიკოს-პატრიარქი და საკათალიკოსო საბჭო იძულებული გახდნენ დასახმარებლად საერთაშორისო ორგანიზაციებისა და ფორუმებისათვის მიემართათ. ასეთად კი მაშინ გენუის კონფერენცია გამოიყურებოდა (1922 წლის 10 აპრილი – 19 მაისი). საქართველოს კათალიკოსმა, როგორც ირკვევა, სხვადასხვა საეკლესიო თუ არასაეკლესიო წრეებთან ხანგრძლივი და სერიოზული თათბირის შემდეგ ამ მაღალი ტრიბუნის სახელზე მემორანდუმი შეადგინა და გაგზავნა; პასუხისმგებლობა მთლიანად თავისთავზე აიღო*. როგორც გამოძიებამ გამოარკვია, ტექსტი დანიშნულების ადგილზე დეკ. იასონ კაპანაძემ მიიტანა.

ეს ფაქტი უშიშროების სამსახურმა ოპერატიულად დააფიქსირა; მასთან დაკავშირებულ გარემოებათა შესასწავლად კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტში 1922 წლის 30 მაისს კომისია შეიქმნა (ცნობილადე 1998: გვ.66-73); კ-პ ამბროსის წინააღმდეგ სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა. პირველი ჩვენება მან საგანგებო კომისიის თავმჯდომარეს კ.ცინცაძეს 1922 წლის 12 ივლისს მისცა. ოქმში ვკითხულობთ: „... მოწოდება იყო მხოლოდ ჩემი პირადი დაკვირვებისა და სინდისის კარნახის შედეგი... საბჭოთა რუსეთს ვთვლი არა მოკავშირედ, არამედ როგორც ოკუპანტს... საქართვე-

---

* ტექსტი გამოქვეყნდა როგორც საზღვარგარეთ, ანტისაბჭოთა პრესაში, იმავე წლის 25 მაისს (ცხოვრებადე 1996: გვ. 335), ისე საბჭოთა საქართველოში (ქართულ და რუსულ გაზეთებში). იგი „კომუნისტმა“ ასეთი რუბრიკის ქვეშ დაბეჭდა – „უწმიდესი კონტრ-რევოლუცია“ (1924, 1.II, №26). მემორანდუმი შემდეგ ბევრჯერ დაიბეჭდა, კერძოდ, ჩვენ მიერ კ-პ კ. ცინცაძის პირადი საარქივო ფონდის ეგზემპლარიდან (პაპუაშვილი 1996: გვ. 21-23). თარგმნილია რუსულ და სხვა ენებზეც, მათ შორის გერმანულად ჩვენი პუბლიკაციიდან (თამარ ჭუმბურიძის მიერ) (პაპუაშვილი 1996, №3: გვ. 19).

ლოში მთავრობა არსებობს, მაგრამ არ არის საქართველოს დამოუკიდებლობა... საქართველოს დამოუკიდებლობა რუსეთის საბჭოთა ხელისუფლებამ წაართვა... მე, როგორც სიტყვის, პრესის, სინდისის თავისუფლებისა და ხალხთა ეროვნული თვითგამორკვევის მომხრე... და ამასთან მორწმუნე, საქართველოს ნეტარ მამას, არ შემეძლო, ხმა არ ამემძლეებინა ზემოთქმულის კვალობაზე: მე მოვიხადე მოვალეობა ღვთისა და მშობლიური ხალხის წინაშე, ხოლო თუ ეს დანაშაულად ჩამეთვლება, მზადა ვარ მთელი ხალხის წინაშე ვაგო პასუხი“ (გურგენიძე 1997: გვ. 118).

ბრალდება საბოლოოდ ასე ჩამოყალიბდა: „დანაშაული, რომელიც მიმართულია არსებული წყობილების წინააღმდეგ, რაც გამოიხატა პროვოკაციით, კონტრრევოლუციითა და საბჭოთა ხელისუფლების დისკრედიტაციით...“ დაიწყო რეპრესიათა სერია. 1923 წლის იანვარში დააპატიმრეს კათალიკოს-პატრიარქი და საკათალიკოსო საბჭოს სრული შემადგენლობა, მათთან ერთად ბევრი სასულიერო და საერო მოღვაწე. საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში 1923-1925 წლები ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე ფურცელია. სასამართლო 1924 წლის 10-19 მარტს შედგა. პროცესს ყოველდღიურად აშუქებდა ადგილობრივი ქართულ-რუსული პრესა. თხზავდნენ და აქვეყნებდნენ პამფლეტებს, კარიკატურებს. დარბაზი და ქუჩა სავსე იყო ხელისუფლებისათვის სასურველი ადამიანებით, რომლებიც ყვიროდნენ: „ძირს ამბროსი!“ „ძირს რევოლუციის შენიღბული მტრები!“ და „მოლაღატეების“ დახვრეტას მოითხოვდნენ. გამოყვანილი იყვნენ საპონ-ზეთის, საფეიქრო, ხე-ტყის საწარმოთა და ქარხნების, რკინიგზელთა მე-ნ სალიანდაგო უბნის მუშათა კოლექტივები. ერთ ლოზუნგზე ეწერა: „ჩვენ, მთავარი სახელოსნოს მუშები, მოვითხოვთ, რათა შავი ყორნები კონტრრევოლუციისა დასჯილ იქნან უმაღლესი სასჯელით და ის სოციალისტები, რომლებიც იცავენ მათ, მოთავსებულ იქნენ საბრალმდებლო სკამზე“ (ვრცლად იხ. ხუციშვილი, ლეკიშვილი 1989: გვ. 109-129). შემფოთებული იყო ინტელიგენცია. რიგითი მოქალაქეები და საზოგადოებრიობის წარმომადგენლები სხდომათა დარბაზში შელწევას დიდი რისკის ფასად და გაჭირვებით ახერხებდნენ. ვისაც შეამჩნევდნენ, რომ პროცესზე რაიმე ჩანაწერს აკეთებდა,

კონტრრევოლუციონერ აგენტად ნათლავდნენ და აპატიმრებდნენ. პოლიტიკური ემიგრაცია ინფორმაციის მოპოვებას მაინც ახერხებდა (ერთ-ერთი საზღვარგარეთ გაგზავნილი ინფორმაცია იხ. შარაძე I, 2001: გვ. 338-342).

ყოფილი დეკანოზი, პროფესორი კ.კეკელიძე, რომელიც 1923 წელს საკათალიკოსო საბჭოსაც ჩამოშორდა, ერთ-ერთ სხდომას ექსპერტის სტატუსით ესწრებოდა და პატრიარქის ნაბიჯს ისტორიიდან ანალოგიების მოშველიებით ამართლებდა. მან განაცხადა: „...ემორანდუმის შინაარსს ვიცნობ. ჩემი შეხედულებით, საეკლესიო კანონების მიხედვით, კათალიკოზ ამბროსის ჰქონდა მისი გაგზავნის უფლება. ამის მაგალითები ბევრია საქართველოს ისტორიის წარსულიდან, როგორც, მაგალითად, ბიზანტიიდან, მე-16 ს-იდან მოყოლებული რუსეთიდან და სხ. კათალიკოზ ამბროსის ვიცნობ, როგორც ჩინებულ პუბლიცისტს, მიხედვით მისი წერილობითი გამოსვლებისა სინოდის წინააღმდეგ და აგრეთვე სხვა მეცნიერულ ნაშრომებით. რამდენადაც მე ვიცნობ – მისი ხელით ნაწერებიც, ჯერ კიდევ დაუბეჭდავი, არის მეცნიერული ხასიათისა. ეს ცნობები ეკუთვნის იმ დროს, სანამ ის კათალიკოზობას მიიღებდა. აქვს თუ არა მას ახლა დრო ასეთი შრომისათვის, არ ვიცი. ამას დავამატებ იმას, რომ ის გულახდილი და პატიოსანი კაცია“ (სტენოგრაფიული ჩანაწერიდან).

თავი დამნაშავედ არც ერთმა ბრალდებულმა არ სცნო. შემორჩენილია კათალიკოს-პატრიარქის „საბოლოო სიტყვა“ (დედანი ა.კლდიაშვილის ოჯახში ინახება; გამოაქვეყნა ა.მინდიაშვილმა სათაურით „მე შევასრულე ჩემი მოვალეობა“. იხ. ამბროსი 1988: გვ. 148-161), რომელიც გამოირჩევა ტაქტით, პოზიციის დასაბუთების მაღალი კულტურით და სიცხადით, მოვლენათა ღრმა ანალიზით, ისტორიისათვის საყურადღებო ფაქტების მოხმობით და დამოწმებით. მასში საბრალდებო დასკვნა განხილულია პუნქტ-პუნქტად და ამომწურავი პასუხებია გაცემული. ბრალდებული გაკვირვებულია: თუ საქართველო დამოუკიდებელი რესპუბლიკაა, რაზეც თავს დებს ხელისუფლება, იგივე ხელისუფლება რატომ მასამართლებს მე იმ წერილის გამო, რომელიც სწორედ დამოუკიდებლობის დაცვის

მიზნით დავწერე? თუ საქართველო დამოუკიდებელია, „რისთვის მასამართლებს საქართველოს უზენაესი სასამართლო და არა რუსეთისა?“ – სვამს იგი კითხვებს. „ – გენუის კონფერენცია მე წარმოდგენილი მქონდა, როგორც სახელმწიფოების წარმომადგენ-ლების კრება, მოწვეული მშვიდობიანი მოლაპარაკებისათვის...“ შეიძლება ითქვას, რომ ამ დოკუმენტის ყოველი სიტყვა „ოქროთ იწონის“; დაწერილია შესანიშნავი სტილით და მძაფრი ექსპრესიით. როდესაც კითხულობ, გააკვირვებული რჩები: რა კარგად შეუსწავლია ბრალდებულს მოწინააღმდეგე მხარის ენა და პოზიცია, კერძოდ – სტალინისა და ლენინის თეორიები. გვაოცებს გამბედაობა, – ლენინისა და პარტიის ყრილობა-პლენუმების კრიტიკა უზენაეს სასამართლოში (იქვე, გვ. 154).

„აღსარება“ ასე მთავრდება:

„ ...მე შევასრულე ჩემი მოვალეობა და როგორის თვალთ შეხედავს ეროვნული უზენაესი სასამართლო ჩემგან ეროვნული ინტერესების დაცვის საქმეს, ამას დაგვანახებს ის განაჩენი, რომელიც გამოტანილი იქნება. ესევე განაჩენი დაგვანახებს იმასაც, საბჭოთა ხელისუფლება მართლა იზიარებს მისგან აღიარებულ ლოზუნგს ერთა თვითგამორკვევისას, თუ ეს მხოლოდ იდეალია, რომლის განხორციელებას უნდა ველოდოთ შორეულ მომავალში. ყოველ შემთხვევაში, როგორც ჩემს წინაპრებს ტკბილად მიაჩნდათ სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის ტანჯვის მიღება, აგრეთვე ჩემთვის ტკბილი იქნება ის სასჯელი, რომელსაც მომისჯის უზენაესი სასამართლო მშობლიური ეკლესიის და ერის თავისუფლების დაცვის მიზნით ხმის ამოღებისათვის. ეს იქნება დაგვირგვინება იმ ჯვარისა, რომელიც ჩემგან ნატვირთია და ვატარებ ჩემი ცხოვრების უკანასკნელ თითქმის 37 წლის განმავლობაში.

„ჩემგან ეროვნული ინტერესების დასაცავად ამაღლებული ხმა და მსჯავრი, რომელსაც მომისჯის უზენაესი სამსჯავრო, მონახავენ თავის ადგილს ყოველის ქართველის გულში, – იმ ქართველისა, რომელსაც ჯერ კიდევ არ დაუკარგავს სარწმუნოება და სამშობლოს სიყვარული. ამითაც ბედნიერად ჩავთვლი ჩემს თავს. როგორც მორწმუნე ვიტყვი – იყოს ნება ღვთისა! და მოგმართავთ ქრისტეს

სიტყვებით: ასულნო იერუსალემისანო, ნუ სტირთ ჩემ ზედა, არამედ თავთა თქვენთა სტიროდეთ და შვილთა თქვენთა (ლუკა 23,28)“.

განაჩენში კკითხულობთ: „...ბოროტმოქმედება გათვალისწინებული სისხლის სამ. კოდ. 60-ე მუხლით, რაიც მოითხოვს უმაღლეს სასჯელს – სიკვდილით დასჯას – უნდა ჩაითვალოს სავსებით დამტკიცებულად. მაგრამ სასამართლომ მიიღო რა მხედველობაში კ-პ ამბროსის და აგრეთვე სამართალში მიცემულ წევრთა, პირველი – ღრმად მოხუცებულობა, მეორე – მათ მიერ საბჭოთა ხელისუფლების გადაჭრით ცნობა, მესამე – ბრალდებულ ხელაიას მიერ თავის გენუის კონფერენციისადმი შემორანდუმით მიმართვის შეცდომად აღიარება და მეოთხე – ის გარემოება, რომ ისინი საქართველოს მშრომელთა მასებში არ სარგებლობენ არავითარი ნდობით, დაადგინა... ბრალდებულ კ-პ ამბროსის მიესაჯოს თავისუფლების აღკვეთა ცხრა წლით, სასტიკი იზოლაციითა და ყოველი მისი ქონების კონფისკაციით“. დანარჩენებს 3-4 წლით პატიმრობა მიუსაჯეს. სასჯელს მეტეხის ციხეში იხდიდნენ (დეკ. ი. კაპანაძის გარდა, რომელიც საზღვაგარეთ ლტოლვილის სტატუსით იმყოფებოდა), მაგრამ საკავშირო მთავრობის დადგენილებით ისინი ვადაძლე გაათავისუფლეს, 1925 წლის 8-10 მარტს.

ვითარება კრიზისული იყო. კათალიკოს-პატრიარქი, საკათალი-კოსო საბჭო, კანცელარია და ბულალტერია ჯერ კიდევ 1923 წელს გამოაგდეს შენობიდან (ეს შენობა საპატრიარქოს პერესტროიკის შედეგად დაუბრუნდა) და მხოლოდ ბევრი ხვეწნა-მუდარის შემდეგ მისცეს უფლება, რომ სიონის ეზოში, მტკვრის მხარეს, რამდენიმე ოთახი დაეკავებინათ. სასულიერო პირები, რომლებიც სულისშემხუთველ ატმოსფეროს ვერ უძლებდნენ, თანამდებობებს ტოვებდნენ. ზოგი ინარჩუნებდა ღირსებას და სარწმუნოებას, ზოგმა მოწამის გვერგვინიც დაიდგა (მაგალითად, ქუთაისის მიტროპოლიტმა ნაზარიმ და მასთან ერთად ვნებულებმა), ზოგი კი (ისტორიას სიმართლის თქმა უყვარს) საჯაროდ გამოხატა სარწმუნოებას და ღმერთს. მრევლის დიდი ნაწილი ეკლესიას ზურგს აქცევდა. ისინი ან პირგამეხებული ათეისტები ხდებოდნენ, ან ცრუმორწმუნეები. არნახულად იზრდებოდა ქადაგ-მისანთა, მკითხავთა და მწიხბავთა

რიცხვი. არა ერთმა და ორმა ყოფილმა მღვდელმა სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვას (ე.ი. დღეობებსა და ხატობებზე დამწყალობების წესთა შესრულებას) მიყო ხელი.

ვერ მოგვარდა საგარეო პრობლემები. რუსეთის ეკლესია, რომლის მიმართაც ასევე უმძიმესი რეპრესიები ხორციელდებოდა, დაჟინებით უარს ამბობდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ტერიტორიული ავტოკეფალიის აღიარებაზე. „უფროსი დის“ კვალს მიჰყვებოდნენ აღმოსავლეთის სხვა მართლმადიდებელი ეკლესიები, რომლებიც თვლიდნენ, რომ ქართველებმა ისარგებლეს იმპერიის „ავადმყოფობით,“ ე.ი. რევოლუციით და გაკომუნისტებით, და „უმაღური შვილების მსგავსად ხელი აღმართეს მასზე.“ მათ არ მიიწვიეს საქართველოს ეკლესია მსოფლიო კრებაზე, რომელიც 1926 წელს უნდა შემდგარიყო.

ყველაზე მძიმე და სულისშემძრველი მაინც იმ ბრალდებათა მოსმენა იყო, რითაც პატრიარქს არაერთი თანამწირველი და თანამლოცველი ყოველდღე ამუნათებდა. ისინი კათალიკოსს და საკათალიკოსო საბჭოს მთავრობის საწინააღმდეგი საქციელში ადანაშაულებდნენ. ამბობდნენ: ჩვენს თავს მოწვენილი რისხვისა და უბედურების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი არის მემორანდუმი და საკათალიკოსო საბჭოს უგუნური საქციელი, რაც კომუნისტური მთავრობის საწინააღმდეგო ქმედებებში გამოიხატაო. მათ 1926 წლის 26-27 დეკემბერს ქუთაისში მოიწვიეს ყრილობა და შეიძუშავეს საყოველთაო ეპისტოლე, რომელსაც ინტენსიურად ავრცელებდნენ.

ამ დოკუმენტის შინაარსი მოკლედ ასეთია: საქართველოს ეკლესია კრიზისს განიცდის. მიზეზი მრავალია: გარეგანიც და შინაგანიც. უკანასკნელში ის კურსი იგულისხმება, რომელსაც კათალიკოსი და საკათალიკოსო საბჭო არსებული რეჟიმის საწინააღმდეგოდ ახორციელებენ. ამ კურსმა საბჭოთა მთავრობის უკუ-რეაქცია გამოიწვია. სოციალიზმი ქრისტიანებისათვის სანატრელი ფორმაციაა, რადგან ექსპლუატაციის ლიკვიდაციას ისახავს მიზნად. მხოლოდ ერთ რამეში ვერ დავეთანხმებით კომუნისტებს, – არ არსებობსო ღმერთი, სხვაში – ყველაფერში. ყრილობაზე შეიქმნა

„ეკლესიის დროებითი მმართველობა“ (რეგისტრაცია 1917 წლის 15 იანვარს გაიარა). მართალია, ყრილობას კათალიკოს-პატრიარქის გადადგომის მოთხოვნა არ წამოუყენებია, მაგრამ ხსენებული ეპისტოლის სტრიქონსა და სტრიქონს შორის იკითხებოდა კათალიკოსის წუთისოფლიდან მალე წასვლის ოცნება. ეს ოცნება დღითი დღე ძალას იკრებდა და, აი, 1927 წლის 22 მარტს „დროებითმა მმართველობამ“ „საქმის წარმოებისაგან“ კათალიკოსის გათავისუფლება გადაწყვიტა. პოლიციის დახმარებით მას დოკუმენტაცია წაართვეს და კანცელარია ჩაიბარეს. აქვე ვიტყვით, რომ ქუთაისის ყრილობის განჩინების ყველა მუხლი მეცნიერულად, წყაროებზე დაყრდნობით, მიტრ. (შმდ. კათალიკოსმა) კალისტრატე ცინცაძემ გააბათილა. მან დაწერა 456 გვერდიანი შრომა „ქუთაისის საეკლესიო ყრილობის გამო (მწარე მოგონებანი საქართველოს ეკლესიის ახლო წარსულიდან)“, რომელიც ასე მთავრდება: ...გადწყვეცილება „გამოუცხადეს მის უწმიდესობას მარტის 23. ამ გამოცხადების მეორე დღეს კათალიკოს-პატრიარქმა ამბროსიმ დაკარგა ენის ხმარების შესაძლებლობა (მარტის 25), მარტის 27 გონებაც, ხოლო მარტის 29 დღის სამ საათზე განუტევა სული... არ უნდა ავჩქარებულიყავით!“ (პაპუაშვილი 1996: გვ.25-26).

უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ამბროსი სიონის საკათედრო ტაძარში დაკრძალეს. გაითვალისწინეს მიცვალებულის ანდერძი, რომ ამ დღეს გამოსათხოვარი სიტყვა არავის წარმოეთქვა (ვარდოსანიძე 2000: გვ. 66). საქართველოს ჩინებული მოქალაქისა და მწყემსმთავრის წუთისოფლიდან გასვლას პრესა მხოლოდ უცხოეთში გამოეხმაურა რაფიელ ივანიცკისა და გრიგოლ ფერაძის ნეკროლოგებით (შარაძე II, 2001: გვ. 326-332; ფერაძე 1995: ბიბლიოგრაფია №8).

წერილობითი მემკვიდრეობა

წმ. ამბროსი აღმსარებელი საკმაოდ პროდუქტიული მკვლევარი და პუბლიცისტი გახლდათ. ამის თქმის უფლებას გვაძლევს მისი გამოქვეყნებული და გამოუქვეყნებელი შრომები, რომელთა

ნაწილი ჩვენთვის ცნობილია და ხელმისაწვდომი, ნაწილი არ არის ხელმისაწვდომი, მაგრამ მათი არსებობა სხვადასხვა საშუალებით ცნობილია. ეს პუბლიკაციები უმთავრესად არქიმანდრიტობის პერიოდს განეკუთვნება. ამიტომ წმ. ამბროსის, როგორც მკვლევარს და პუბლიცისტს, არქიმანდრიტად იხსენიებენ.

არქიმანდ. ამბროსის (ბ.ხელაიას) ბიბლოგრაფიის შედგენას ორი რამ აბრკოლებს, მათი გადალახვა კი დიდ შრომას და რუდუნებას მოითხოვს. ჯერ ერთი, ეს პუბლიკაციები გაფანტულია სხვადასხვა ქართულ და რუსულენოვან ჟურნალ-გაზეთებში, რომელთა ნაწილი საქართველოში გამოდიოდა, ნაწილი – რუსეთში. ზოგიერთი პერიოდული გამოცემის სრული კომპლექტი არ მოგვეპოვება (ჯერჯერობით შედგენილი არაა). ყოვლისმომცველობის პრეტენზია არც ერთ ბიბლიოთეკას არ აქვს. 1905-1921 წლების ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა და კრებულების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფიაც არაა გამოცემული, რის გამოც მკვლევარ-ბიბლიოგრაფს (ვინც ამ ტვირთის ზიდვას დააპირებს) არა მარტო საქართველოს სხვადასხვა ბიბლიოთეკასა და არქივში მუშაობა მოუწევს, არამედ რუსეთის იმ მხარეთა ბიბლიოთეკებსა და არქივებშიც, სადაც არქიმანდ. ამბროსის უმოღვაწეა და გამომცემლობებთან უთანამშრომლია. მეორე – კარგადაა ცნობილი, რომ ბესარიონ ხელაია, იგივე არქიმანდრიტი ამბროსი, პუბლიკის წინაშე არც თუ იშვიათად ფსევდონიმით ან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 19-23), ანონიმურად გამოდიოდა. იგი ფსევდონიმებს ხშირად იცვლიდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ დღემდე მისი არც ყველა ფსევდონიმია მოძიებული და გაშიფრული და, მით უმეტეს, არც ყველა ანონიმური პუბლიკაციაა იდენტიფიცირებული. ასე რომ, ბევრი ისეთი თხზულების ატრიბუცია, რომლებიც გამოგონილი სახელითაა გამოქვეყნებული, ანდა ანონიმურად, მომავლის საქმეა.

ამ საქმეში მიტრ. (შმდ. კ-პ) კალისტრატეს ზემოთ დამოწმებულ შრომას გზამკვლევის როლის შესრულება შეუძლია. მასში (შენ. 21:3) ჩამოთვლილია ის ბეჭდვითი ორგანოები, რომლებთანაც არქიმანდ. ამბროსი თანამშრომლობდა; მოცემულია თარიღები, როდღიდანაც იგი მათთან თანამშრომლობდა; წარმოდგენილია ფსევ-

ღონიშები, რითაც იგი მკითხველებს მასალას მიაწოდებდა („ამბერი“, „ქორინთელი“, „სამურზაყანოელი“); დასახელებულია შრომები, რომელთაგან ზოგი გამოქვეყნებულია, ზოგი ხელნაწერის სახითაა შემონახული; მითითებულია ადგილი, სადაც იმჟამად, დამოწმებული წიგნის დასრულების დროს (1938), ამ შრომების ხელნაწერი ტექსტები ინახებოდა (მეტეხის მუზეუმი) (ცინცაძე 2001: გვ. 229-230). მისი უწმინდესობის გამოქვეყნებული შრომების შესახებ შედარებით სრულყოფილი ბიბლიოგრაფიული ცნობა გვხვდება სტატიაში, რომელიც განთავსებულია ინტერნეტში (http://ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi), თუმცა ამ უბანზე სამკალი ჯერ კიდევ ფრიად არს (მათე 9:37; ლუკა 10:2).

ანდერძი

„საქრთველო არ იქნება გამონაკლისი საზოგადო კანონებიდან“
(წმ. ამბროსი)

გასამართლების ჟამს წარმოთქმული სიტყვა, რომელიც მსმენელთა კოლექტიურმა მენსიერებამ შემოგვინახა და რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცა: „სული ღმერთს ეკუთვნის...“, ზნეობრივი შეგონებაა და მას ანდერძის მნიშვნელობა აქვს.

წმ. ამბროსის ცხოვრება და მოღვაწეობა, საქმეც და სიტყვაც, ერთობ ქრისტიანულ მცნებას ემყარებოდა. ამ მცნების თანახმად თითოეული კაცისა თუ კოლექტივის არსებაში ღმერთსა და სამშობლოს, საღმრთო და საერო საქმეს, ეკლესიას და სახელმწიფოს თავ-თავისი ადგილი, ღირსება და პატივი უნდა მიეჩინოს. ესაა იდეალი და, ზემოთ ნათქვამი რომ გავიხსენოთ (გვ. 18), გარემო და ვითარება მაშინაა იდეალური, როდესაც ეს გამიჯვნა და გაცალკეება, ერთის მხრივ, არის ურთიერთმეთანხმებული და კანონით გამყარებული, მეორეს მხრივ, – ურთიერთდაუპირისპირებელი და ჰარმონიული. ეკლესიისა და სახელმწიფოს ამ მოდელის უპირატესობაზე დიდი საეკლესიო მოღვაწეები – ამბროსი მედიოლა-

ნელი (+397), იოანე ოქროპირი (+407) და, განსაკუთრებით, იუსტინიანე იმპერატორი (+565) - მიგვანიშნებენ და ამ იდეალისაკენ სწრაფვას შთაგვაგონებენ. ამბროსი აღმსარებელი მათი თეორიისა და პრაქტიკის კვალს მიჰყვება და შემთხვევითი არაა, რომ სასამართლო პროცესზე მან ოქროპირი, მედიოლანელი და, კიდეც, ბასილი დიდი და გრიგოლი ღვთისმეტყველი დაიმოწმა.

საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით ეკლესიისა და სახელმწიფოს რაობისა და მათი ურთიერთობის შესახებ დიოფიზიტური წარმოდგენა, ე.ი. რწმენა და ცოდნა იმისა, რომ ეკლესია და სახელმწიფო ორი სხვადასხვა ბუნებისა და წარმოშობის რეალობანი არიან, დემოკრატიის

წმ. ამბროსი აღმსარებელი

საფუძველი და ქვაკუთხედია. დემოკრატიული წესწყობილების ერთ-ერთი მთავარი ნიშანი კი ეკლესიის სახელმწიფოსაგან და სკოლის ეკლესიისაგან გამოყოფაა. წმ. ამბროსისა და მის თანადასელებს სასურველ წესწყობილებად არა მონარქია, არამედ დემოკრატიული რესპუბლიკა მიაჩნდათ, რომელშიც, ვიმეორებთ, ეკლესია და სახელმწიფო, სკოლა და ეკლესია გამიჯნულია ერთმანეთის საქმეებში ჩაურევლობის პრინციპით (შდრ. პაპუაშვილი 1996: გვ. 15-16 და შ.). მისი უწმინდესობის წერილობითი მექანიზმების გაცნობა გვაძლევს საფუძველს (და ამას ქვემოთაც დავინახავთ), რომ ვთქვათ: წმ. ამბროსის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მრწამსი დემოკრატია იყო. მას ეკუთვნის სიტყვები: „რელიგია არ არის სახელმწიფოსაგან წარმოშობილი და დაწესებული. მას აქვს

თავისი დამოუკიდებელი საფუძველი არსებობისა. სახელმწიფო და ეკლესია ამის გამო ორი სხვადასხვა დაწესებულებაა, მათ აქვთ სხვადასხვა სფერო მოქმედებისა. თავის დანიშნულების აღსრულებაში ორივე ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელია...“ (ამბროსი 1988: გვ. 148-149). თითოეული მორწმუნე, მათ შორის სასულიერო პირი, რადგან თანადროულად ეკლესიის წევრიცაა და ღია საზოგადოებისაც, უფლებამოსილია და მორალურად ვალდებულიც, რომ საღვთო მიზნისთვისაც იღვაწოს და საქვეყნო მიზნისთვისაც, რომ ღმერთს ღვთისა მიაგოს და ერს ერისა. თავისუფლების ბიბლიური იდეა გულისხმობს როგორც პიროვნების, ისე კოლექტივების და ხალხების თავისუფლებას, ხოლო ამ იდეის რეალიზაცია ანუ რელიური თავისუფლების მოპოვება, უპირველეს ყოვლისა, ინდივიდებსა და ქვეყნებს შორის თანხმობისა და მშვიდობის დამყარებისთვისაა საჭირო (იქვე, გვ. 153).

როგორია წმ. ამბროსი აღმსარებლის ეკლესიოლოგიური პლატფორმა? რას ფიქრობდა იგი ეკლესიაში რეფორმებს შესახებ? მართლმადიდებელი ეკლესიის სხვა კონფესიათა ეკლესიებთან ურთიერთობის საკითხზე?

1922 წლის 19 ოქტომბერს საკათალიკოსო საბჭომ, კათალიკოს-პატრიარქის თავმჯდომარეობით, განაჩინა: „დადგა დრო, როდესაც შინაგან თითქმის მოწყობილი ეკლესია დაუყოვნებლივ უნდა შეუდგეს მის მიერ წინასწარ დასახულ მიზნების განხორციელებას: განიწმინდოს მონარქიულ რეჟიმის ზეგავლენის ნაშთებისაგან, შეუფარდდეს ჩვენი ხალხის სულისკვეთებას, გამარტივდეს თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებათა მიხედვით, მაგრამ ისე კი, რომ ხელუხლებელი დარჩეს ჩვენი მაცხოვრის დიადი მოძღვრების არსებითი მხარე“. აღნიშნული დადგენილების საფუძველზე დაიწერა რამდენიმე პროექტი, რომელთა არსებითი ნიშანი საზოგადოთუ კერძო ღვთისმსახურების გამარტივება, ცხოვრების საერო და სასულიერო წესების ერთმანეთთან დაახლოება იყო; შემუშავდა წირვა-ლოცვისა და კურთხევათა შემოკლებული ვარიანტები და გამოიცა დადგენილება ახალი სტილის კალენდარზე გადასვლის შესახებ.

კ-პ კალისტრატეს ზემოდამოწმებული შრომიდან ვიცით, რომ წმ. ამბროსიმ მარხვები პატიმრობის დროს ახალი სტილის კალენდრით დაიჭირა. იგი რეფორმების იდეას თანაუგრძნობდა, რაც სასამართლო პროცესზეც ცხადყო. მან თქვა: „საკათალიკოსო საბჭოს დაწყებული ჰქონდა საქმე რეფორმების შემოღებისა ეკლესიურ ცხოვრებაში, მაგრამ საქმე შეაფერხა საბჭოს თავმჯდომარის და წევრების დაპატიმრებამ... საკათ. საბჭოს უნდოდა რეფორმების შემოღება ეროვნულ ნიადაგზე, ადგილობრივი პირობების მიხედვით...“ (იქვე).

წმ. ამბროსი აღმსარებელი, გარკვეული აზრით, საქართველოში ეკუმენური მოძრაობის სათავეებთან დგას. ეს მოძრაობა XX ს-ის პირველ მეოთხედში ჩაისახა და 1926-1927 წლებში ძალა მოიკრიბა. ამაზე მეტყველებს, ერთის მხრივ, კათოლიკეების დიალოგი მართლმადიდებლებთან ვენის სესიაზე და, მეორე მხრივ, ინტერკონფესიური კონფერენცია ლოზანაში (ამ ღონისძიებებს გრიგოლ ფერაძემ საინფორმაციო სტატიები მიუძღვნა – ფერაძე 1995: ბიბლიოგრაფია №3, 5. მისი წერილი „უნიის ყრილობა ვენაში“, მ.ქსოვრელის თარგმანი, დაბეჭდილია ჟურნალში „რელიგია“: 1992, №6. თარიღად იქ შეცდომითაა მოცემული 1927 ნაცვლად 1926-ისა). საქართველოს ეკლესიის მაშინდელ მესვეურებს, ცხადია, ამ ფორუმებზე დასწრების შესაძლებლობა არ ჰქონდათ, მაგრამ ორივე ფორუმს ესწრებოდა პიროვნება – საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის შვილი, რომელიც მათი ნდობით იყო აღჭურვილი და უწმინდესი კათალიკოსისაგან დალოცვილი. გრიგოლ ფერაძე, რომელიც III საეკლესიო კრებამ ევროპაში სასულიერო განათლებისათვის მიაგვლინა და რომელიც მერე მოწამის შარავანდედით შეიმოსა, ხსენებულ ეკუმენურ შეკრებებზე ივერიის ძველთუძველესი საყდრის ღირსებას განასახიერებდა. იგი თავის თავს ლოზანის კრებაზე (1927 წლის 3-21 აგვისტო) წარმოთქმულ სიტყვაში ამ ეკლესიის არაოფიციალურ წარმომადგენლად მოიხსენიებდა, ხოლო თავის ხმას, იქ გაუღერებულს, – საქართველოს ეკლესიის ხმად. ეს პიროვნება, მისივე თქმით, პატრიარქმა ამბროსიმ საღვთისმეტყველო ცოდნის გაღრმავებისათვის „ევანგელისტებთან გაგზავნა (ჰარნაკთან,

დაისმანთან და სხვებთან)““. უნდა ვიფიქროთ, რომ წმ. გრიგოლმა იცოდა თავისი დამლოცველი მღვდელმთავრის შეხედულება ეკუმენური მოძრაობის შესახებ და ძნელი დასაჯერებელია, რომ მისი ერთობ ეკუმენური სულისკვეთება წმ. ამბროსის სულისკვეთებასთან არსებით წინააღმდეგობაში ყოფილიყო.

ამდენად, გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ დასახელებულ ეკუმენურ კრებებზე მცხეთის სამოციქულო საყდრის წარმომადგენლის, თუმცა არადელიგირებულის, პოზიცია ამავე საყდრის იმჟამინდელი მესაჭეების ოფიციალური პოზიცია იყო და ეს პოზიცია ქრისტიანულ აღმსარებლობათა გაერთიანებისაკენ სწრაფვა გახლდათ (ლოზანის კრებაზე მისი გამოსვლის ქართული თარგმანი იხ.: ეკლესიის საზღვრები: გვ. 177-182).

უკანასკნელ დროს ფართო საზოგადოებრიობისათვის ცნობილი გახდა ფაქტი, რომლის თანახმად საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის, მაშინ საეგზარქოსოს ფორმატში მყოფის, სამღვდელთა და საეროთა კრებულის ერთი ნაწილი XX ს-ის დასაწყისში ამ ეკლესიის კათოლიკურ ეკლესიასთან გაერთიანებისათვის იღვწოდა და რომის პაპთან მოლაპარაკებებს აწარმოებდა (ბუბულაშვილი 2000: გვ. 54). შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ არქიმანდ. ამბროსი, მისი სულისკვეთებიდან გამომდინარე, ამ ორიენტაციის მორწმუნეთა ჯგუფთან გარკვეულ კავშირში იმყოფებოდა. ვის შეიძლებოდა სცოდნოდა მღვდელმთავრის გულისხანდები და ინტერეკლესიური მისწრაფებები, თუ არა ყველაზე ახლო მეგობარსა და თანაშემწეს? ასეთი გახლდათ რაფიელ ივანიცკი-ინგილო, საკათალიკოსო საბჭოს წევრი, რომელიც III საეკლესიო კრების ერთ-ერთი ორგანიზატორი და აქტიური მონაწილე იყო. ის დალოცა საქართველოს კათალიკოსმა, რომ ჩასულიყო რომში და უწმინდესი პაპის კარზე საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დესპანის მისია ეტვირთა. მოგვიანებით იგი ხელდასხმულ იქნა და არქიმანდრიტის ხარისხით შეიმოსა (ინასარიძე 1967: გვ. 151-152). რ. ივანიცკი ზემოთ დამოწმებულ ნეკროლოგში ამბობს: „როგორც კათალიკოზი, განსვენებული სასტიკად იცავდა აღმოსავლურ მართლმადიდებელ ეკლესიის ტრადიციებს... დიდათ ცდილობდა ეკლესიათა შეერთე-

ბისათვის იმ სახით, როგორც ეს 1054 წლამდე იყო. ის ნატრობდა, რომ კვლავ დამდგარიყო დრო ხუთთა უძველეს საპატრიარქოთა მსოფლიო გამგებლობისა, სადაც რომის ეპისკოპოსს მიეკუთვნება თავისი პირველი ადგილი, ვითარცა *primus inter pares*-ს... თავისი ინტრონიზაცია მცხეთის საკათალიკოზო ტახტზე მან საჭიროდ ჩათვალა ეცნობებინა, როგორც აღმოსავლურ პატრიარქებისათვის, აგრეთვე, რომის პაპისათვისაც. უკანასკნელმა თავის დროზე შესაფერისი პასუხიც მიუთვალა“.

ჩვენთვის უცნობია როგორც ამ პასუხის, ისე კათალიკოსის ეპისტოლეთა წერილობითი ვარიანტი და მათი შინაარსი. რაც შეეხება პაპის იურისდიქციასთან დამოკიდებულებას, წმ. ამბროსი, რ.ივანიცკის მონათხრობის მიხედვით, ისწრაფვოდა არა უნიატური კავშირისაკენ, არამედ ეკლესიათა შორის სქიზმამდელი ურთიერთობის აღდგენისაკენ. ამის მიუხედავად, ჩანს, იგი არ აყენებდა ეჭვქვეშ რომის ეპოსკოპოსის (პაპის) აპოსტოლურ მოსაყდრეობას ეკლესიათა გაყოფის შემდგომაც, რაც მას, თანამედროვე ტერმინით რომ ვთქვათ, ეკუმენურ პოზიციაზე ღვომის საშუალებას აძლევდა.

II პრობლემები აფხაზეთში

ისტორიიდან

ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე პრობლემა, სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემებთან ერთად, რომლის წინაშე XIX ს-ის მიწურულსა და XX ს-ის დასაწყისში აფხაზეთის მოსახლეობა იდგა, ნაციონალური თვითმყოფადობისა და თავისთავადობის შენარჩუნება გახლდათ. ამ პრობლემასთან ორგანულად იყო დაკავშირებული მეორე მთავარი პრობლემა – დემოგრაფიული პრობლემა, რაც აფხაზეთა, პირველ რიგში კი მუსლიმ აფხაზეთა, რიცხვის კატასტროფულად შემცირებაში გამოიხატებოდა. ორივე პრობლემის მიზეზი რელიგიისა და პოლიტიკის ურთიერთობამდე დაიყვანებოდა.

ამ პრობლემათა მთავარი მიზეზის არსსა და ბუნებაში გარკ-

ვევა რომ შეეძლოთ და არქიმანდ. ამბროსის ნაშრომის ძირითად სათქმელშიც უკეთ რომ გავერკვეთ, აფხაზეთის ისტორიის ერთ უმნიშვნელოვანეს მონაკვეთს უნდა გადავავლოთ თვალი.

საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაყოფის შემდეგ (1490-1495) აფხაზეთში, ისე როგორც საქართველოს სხვა განაპირა კუთხეებში, კანონიკური საეკლესიო წყობილება შეირყა. მისი ადგილი უმეტესად არაკანონიკურმა რწმენა-წარმოდგენებმა, უფრო სწორად, გაურკვეველმა რელიგიამ, ადგილობრივმა პაგანურმა (სოფლურმა) კულტმსახურებამ (წარმართობამ) დაიკავა; გავრცელდა ისლამიც.

ასე რომ, ამ მხარეში (აფხაზეთში) ცარისტული რუსეთის კოლონიური რეჟიმის დამყარებამდე რელიგიური ქაოსი იყო.

გერმანელი სწავლული იაკობ რაინესი, რომელმაც საქართველოში XVIII ს-ის შუა წლებში იმოგზაურა, აღნიშნავს:

„აფხაზების რიცხვი შვიდი ათასი კომლია და იკვებნიან, რომ აღრე ქრისტიანები იყვნენ. ამჟამად ქრისტიანობის მოსაგონებლად შემორჩათ მხოლოდ ზემოთ ნახსენები წმ. ანდრიას ეკლესია ბიჭვინთაში და კიდევ რამდენიმე დანგრეული ეკლესია; აგრეთვე ის, რომ იბერიის (ე.ი. იმერეთის. ნ.პ.) პატრიარქი აფხაზთა მთავარეპისკოპოსად იწოდება. მაჰმადის მოძღვრებაც საკმაოდ სუსტად იციან; ზოგი თავის ბავშვებს წინადაცვეთას უკეთებს, ზოგი კი არა; არავინ ჭამს ღორის ხორცს და ქორწილისას იცავენ ნათესავთა სისხლის აურევლობის წესს“ (რაინესი 2002: გვ. 110).

აფხაზთა სამთავროში რუსეთმა 1810 წელს მოიკიდა ფეხი; 1864 წელს ამ სამთავროს ნომინალური არსებობაც შეწყდა, რადგან უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე (შერვაშიძე) ვორონეჟში გადაასახლეს. ამიერიდან იქ კოლონიური რეჟიმი სრულად გაბატონდა და მოსახლეობის ინტენსიური რუსიფიკაცია დაიწყო. ეს პროცესი მართლმადიდებელი სარწმუნოების ხმაურიანი პროპაგანდის ფონზე მიმდინარეობდა და შეუიარაღებელი თვალითაც ჩანდა, რომ ამ სარწმუნოების პროპაგანდა ფაქტობრივად დიდმპყრობე-ლური სახელმწიფოს პოლიტიკურ და ასიმილაციურულ ზრახვებს ნიღბავდა. ამ პოლიტიკის ერთგული მსახურის როლში რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესია გამოდიოდა. „კავკასიაში მართლ-

მადიდებელი სარწმუნოების აღმდგენი საზოგადოება“, რომელიც 1860 წელს შეიქმნა, ასევე ცარისტული ინტერესების დარაჯად მოგვევლინა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორგანიზაციამ სარწმუნოებრივი და სახალხო განათლების სფეროში ბევრ კეთილ წამოწყებას ჩაუყარა საფუძველი (რაშიც არქიმანდ. ამბროსის ქვემოწარმოდგენილი პუბლიკაციაც გვარწმუნებს), მისი თანამშრომლების დიდი ნაწილის შეგნებაში ამა თუ იმ მხარის, ხალხის თუ პიროვნების გაქრისტიანება გარუსებას ნიშნავდა. თვით სახელწოდება და თვითსახელი – რუსული მართლმადიდებელი ეკლესია – იმაზე მეტყველებს, რომ ეს ეკლესია თვითშეგნებით მეტისმეტად იყო რუს ერთან (ეთნიკურ რუსებთან) იდენტიფიცირებული და შეხორცებული. ეკლესიური ინტერესების ნაციონალური ინტერესებისაგან გაცალკევებას ღვთისმსახურთა მცირე ნაწილი თუ ახერხებდა. ეს ასეა, მაგრამ ჭეშმარიტების პატივისცემა იმის მკაფიოდ თქმასაც გვაავალდებულებს (და ამას წმ. ამბროსი არაერთგზის უსვამს ხაზს), რომ ეს ნაწილი, რომელშიც მაღალი პროფესიონალიზმით აღჭურვილი ღვთისმსახურები და ღვთისმეტყველები მოიაზრებიან, რუსეთის ეკლესიის რელიგიურ-ნაციონალური პოზიციების წინააღმდეგ ხშირად აშკარად და გაბედულად გამოდიოდა.

მოსალოდნელმა შედეგებმა არ დააყოვნა: XIX ს-ის 60-70-იანი წლები აფხაზეთის ისტორიაში ანტიკოლონიური და ანტიეკლესიური გამოსვლებით აღინიშნა. მათი გამომწვევი მიზეზებიდან მკვლევრები ერთ-ერთ პირველ ადგილზე რელიგიურ ფაქტორს, კერძოდ კი აფხაზების ძალდატანებით მონათვლას, ასახელებენ (ბასარია 1923: გვ. 54-57; როგავა 2002: გვ. 104-106). ადამიანების მოტყუებით და რალაც სხვა მანქანებით გადაბირება არის უკუღმართი მისიონერული ტაქტიკა და ანტიქრისტიანული, ანტისახარებისეული საქციელი, რასაც რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის არაერთი მსახურის დიდმპყრობელური მიზნები აპირობებდა. რა ხეირი მოჰქონდა ასეთ ქმედებას? ის აფხაზები, რომლებიც სინამდვილეში არც ქრისტიანები იყვნენ და არც მუსლიმები, მასიურად ისლამის მხარეზე გადადიოდნენ ეროვნული იდენტობის შენარჩუნების ინსტიქტით. ისინი მებრძოლ პროზელიტებად ყალიბდებოდნენ და

ანტირუსულ აჯანყებებს აწყობდნენ, რასაც მთავრობა სისხლში ახშობდა. დაიწყო სადამსჯელო ოპერაციები, რომელთაც შედეგად აფხაზების თურქეთში იძულებითი გადასახლება ანუ მუჰაჯირობა მოჰყვა (სიტყვა არაბულია და გადასახლებას, ემიგრაციას ნიშნავს). ყველაზე მასშტაბური გადასახლებები 1866 და 1877 წლების ამბოხებათა შემდეგ მოხდა (ძიარია 1975: გვ. 276-375; თოთაძე 1995: გვ. 66-74). ამ დროს ქართველი საზოგადოება აფხაზი ხალხის ეროვნული ინტერესების მხარეზე დადგა და მათი გენოციდის შეწყვეტა მოითხოვა (პაპასკირი 2004: გვ. 204-206).

მუჰაჯირების ნაწილი, ვინც ახალ ადგილზე ფეხს ვერ იკიდებდა, უკან ბრუნდებოდა, მაგრამ ისინი უკვე გაავებული ფანატიკოსი მუსლიმები იყვნენ. რუსი მისიონერების მათთან შეხვედრები ახალ-ახალი კონფლიქტური კერების აღმოცენებას უწყობდა ხელს.

1885 წლის შემდეგ ვითარება რამდენადმე შეიცვალა. ამ წელს უწმინდესმა სინოდმა სოხუმის (ე.ი. აფხაზეთის) რუსული ეპარქია შექმნა და იმერეთის ეპისკოპოსი გაბრიელი (ქიქოძე) იქ მისიონერულ საქმიანობას ჩამოაშორა (შედარებით ვრცლად იხ. ქვემოთ: ტექსტი და შენ. 3,5), რადგან, ჩანს, აფხაზებისა და ქართველების ეკლესიური ერთიანობა უწმინდესი სინოდის პოლიტიკურ გეგმებს ეწინააღმდეგებოდა (ხელისუფლებისაგან მას სხვა დაკვეთა ჰქონდა).

ამასთანავე, XIX ს-ის 70-იანი წლების შემდეგ, როდესაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ საქართველოში იმპერიისათვის საშიში გაქანება და მიმართულება მიიღო, კოლონიურმა რეჟიმმა მუშაობაზე აფხაზების მიმართ, ადვილად მისახვედრი მოსაზრების გამო, ტაქტიკა შეცვალა, რაც მუჰაჯირების რეპატრიაციის წახალისებაში, აფხაზების თანამდებობრივ დაწინაურებაში, მათ ქებასა და ფერებაში, ეკლესიური, კულტურული და პოლიტიკური თვალსაზრისით მათ ქართველებთან დაპირისპირებაში, ერთი სიტყვით, – „გათიშე და იბატონეს“ ძველი ხერხის ამუშავებაში გამოიხატა. დაიწყო ზრუნვა აფხაზეთში რუსული ორიენტაციის ინტელიგენციის ჩამოყალიბებისათვის. რეჟიმის იდეოლოგები აფხაზთა შორის ანტიქართულ განწყობილებას ნერგავდნენ და „რუსული აფხაზეთის“ შესაქმნელად გეგმებს ამუშავებდნენ (ხორავა 2004:

გვ. 86).

აფხაზეთი წმ. ამბროსის შრომებში

აფხაზეთის ეპარქიაში ამბროსი აღმსარებელმა თითქმის თოთხმეტი წელიწადი დაყო: თერთმეტი (1886-1897) როგორც მღვდელმა, პედაგოგმა და მისიონერმა, სამი კი (1919-1921) როგორც მღვდელმთავარმა. ასე რომ, ამ მხარის საფუძვლიანად გაცნობისა და შესწავლისათვის მას საკმარისი დრო და საშუალება ჰქონდა. ერთის მხრივ, პიროვნული და ბუნებითი, მეორეს მხრივ, სარწმუნოებრივი და ეროვნული ინტერესები მას სტიმულს აძლევდა, რომ იქ არსებულ პრობლემებში გარკვეულიყო და ანალიზი გაეკეთებინა.

სავარაუდებელია, რომ წმ. ამბროსის აფხაზეთის თემაზე მეტი აქვს დაწერილი, ვიდრე ჩვენთვისაა ცნობილი. აქ ერთხელ კიდევ გვახსენებს თავს მისი შრომების გამოვლენის, აღნუსხვისა და ბიბლიოგრაფიის გამოცემის აუცილებლობა. მაგრამ რაც ცნობილია და რასაც ალაგ-ალაგ ზემოთაც შევხებით, გვარწმუნებს, რომ იგი აფხაზეთში განვითარებულ საჭირობოროტო მოვლენებს სისხლხორცეულად განიცდიდა. ეს ბუნებრივია თუნდაც იმიტომ, რომ მან, როგორც მოძღვარმა, სოხუმის ეპარქიაში აიდგა ფეხი და ყველა იმ საზოგადო საქმეთა თანამონაწილე, თანამსახური და ჭირისუფალი გახლდათ, რაც კი იმჟამად იმ მხარეში ხდებოდა. მას გულს უკლავდა შოვინისტი საერო და სასულიერო პირების აქტიურობა, რომელთაც ისტორიის ჩარხის უკულმა დატრიალება და აფხაზეთის საქართველოს პოლიტიკური, კულტურული და ეკლესიური სივრციდან მოწყვეტა უნდოდათ.

აქაც უნდა გავიხსენოთ მისი სიტყვები, სამსჯავროზე თქმული: „...ოცდაათიოდე წლის წინათ მოწმე გავხდი შემდეგი სანახაობისა: ქ. სოხუმის ბულვარი, ზღვის პირად მრავალი მოსეირნე, იქვე დგას ორი რუსი ძალზე შეზარხოშებული. ერთი მათგანი უჩვენებს თოვლიან მთებზე და ეუბნება მეორეს: **“Эти горы наши... Все народы там живущие наши, пограничные и все здесь**

гуляющие нам подчинены" და დააბოლოვა იმნაირი სიტყვებით, რომლებსაც მოყვანა აქ არ შეიძლება... როდესაც 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ მართლა დაარსდა საქართველოს რესპუბლიკა, სოხუმის რუსობა ვერ ეგუებოდა საქართველოს თავისუფლებას. დიდი თუ პატარა, ნასწავლი თუ უსწავლელი, ყველა გაიძახოდა: როგორ შეიძლება საქართველო იყოს თავისუფალი, ეს დროებითია, მოვა ჩვენი ჯარი და ისევ დავიმორჩილებთ".

ეს ორი შეზარხოშებული რუსეთის რიგითი მოქალაქეები იყვნენ. უბედურების თავი და თავი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ უკან სახელმწიფო იდეოლოგია იდგა – ველიკორუსიზმი.

<<სტატიის გამო „ხმა სოხუმიდან“>>

სტატია, რომელსაც ხელახლა ვაქვეყნებთ, თანამედროვე სამეცნიერო მიმოქცევაში, მისი უაღრესი მნიშვნელობის მიუხედავად, დღემდე არ შესულა.

პირველი, ვინც მას გამოეხმაურა, იყო 1907 წელს მოსკოვში გამოცემული წიგნის **"Абхазия - не Грузия"**-ს* ავტორი (შდრ. ქვემოთ: შენ. 15). ეს პუბლიკაცია წარმოადგენს ნეგატიურ რეაქციას იმ რუსულენოვან ბროშურებსა და სტატიებზე, რომლებშიც აფხაზეთი საქართველოს ნაწილად, ხოლო აფხაზი ხალხი, აფხაზური ენა და ეკლესია ქართველ ხალხთან, ქართულ ენასთან და საქართველოს ავტოკეფალურ ეკლესიასთან ორგანულ კავშირშია მოაზრებული. მრავალგზის დამოწმებულია არქიმანდრიტ ამბროსის სტატია და დაგმობილია იგი იმ გეზის და სულისკვეთების კვალდაკვალ, რაც გამოცემის სათაურშია აღბეჭდილი – „აფხაზეთი საქართველო არაა!“ ეს ის გეზი და ორიენტაციაა, რომელსაც ველიკორუსები რევოლუციისა და კონტრრევოლუციის დღეებში (1905-1907) დიდ პროპაგანდას უწევდნენ.

მეორე გამოხმაურება ეკუთვნის დეკ. (შემდ. აკადემიკოსს)

---

*ჩვენს განკარგულებაშია ამ წიგნის შელახული ეგზემპლარის ქსეროასლი. ავტორი ტიტულზე აღნიშნული არაა.

კეკელიძეს. მის სტატიაში, რომელიც რუსეთის ეკლესიის ნაციონალურ-ფილეთური* პოზიციების კრიტიკას შეიცავს, ნათქვამია: „მტკიცე სულიერ-ხორციელი და კულტურული ნათესაობით აიხსნება, რომ ნეტარსენებული გაბრიელ ეპისკოპოზის და დეკანოზ მაჭავარიანის მეოხებით სულ რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში მონათლა ორი მესამედი გამაჰმადიანებულ აფხაზებისა, ხოლო 1885 წლიდან, მას შემდეგ, რაც აქ რუსის საეპისკოპოზო დაარსდა და მისიის საქმეც ქართველების ხელიდან რუსებისაში გადავიდა, ქრისტიანობას არამც თუ წინ არ წაუწევია, თანდათან სუსტდება“. იქვე დამოწმებულია (სქ.5) არქიმანდ. ამბროსის სტატია (კეკელიძე 1916).

წარმოდგენილი ნაშრომი რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის პოლიტიკის მძაფრ კრიტიკას შეიცავს. იგი 1906 წელს ამავე ეკლესიის ოფიციალურ ორგანოში გამოქვეყნდა (იხ. შენ. 1), რაც ერთი შეხედვით უცნაურია, მაგრამ ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს, რომ საქართველოს ეკლესიას რუსეთის სასულიერო უწყებებში, ეროვნებით რუს სამღვდელთა შორის, ბევრი თანამგრძობი და მეგობარი ჰყავდა.

ნაშრომი პოლემიკურია; წარმოადგენს პასუხს იმავე წელს გაზეთ „კოლოკოლში“ (№45) მოთავსებულ კორესპონდენციაზე “Голос из Сухума”, რომლის ავტორი შენიღბულია ფსევდონიმით “Русский”. თუმცა ჩვენს ბიბლიოთეკებში დამოწმებული ნომრის ეგზემპლარი შემონახული არ არის (იხ. შენ. 2), პუბლიკაციის ტექსტი, როგორც ჩანს, მაინც შემოგვენახა: მოთავსებულია კპ კირიონის საარქივო საქმეებში. უდავოდ ეს წერილი იგულისხმება იმ დოკუმენტში, რომელიც ცენტრალურ საისტორიო არქივში გ.როგავას უნახავს. სათაური და ციტატები, რომელთაც იგი თარგმნის და ისე იმოწმებს, არქიმანდ. ამბროსის მიერ მოტანილი სათაურისა

*ფილეთიზმი – ეკლესიოლოგიური ერესი: ეკლესიური ნაციონალიზმი ანუ ნაციონალიზმი ეკლესიაში; დავობილ იქნა 1872 წელს კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე (ბერძნ. ფილე – ტომი, ფილეთიზმი – მეტომეობა). ფილეთისტურ-ნაციონალისტური ცნობიერება და ტენდენციები გამოკრთის სახელწოდებებიდან – „რუსული ეკლესია“, „ქართული ეკლესია“ (ვრცლად: ზ.კიკნაძე, ეკლესია გუშინ, ეკლესია ხვალ, თბ., 2002, გვ. 94-98).

და ციტატების იდენტურია: „ხმა სო-
ხუმიდან“; კირიონის დანიშვნა „არის
რუსული გრძნობის შელახვა“; „ხომ
არ უნდათ ამით აფხაზები ამხედრონ
მათი საბუღეველი ქართველების წი-
ნაალმდეგ?“ (როგავა 1998: გვ. 119).

იმავე საარქივო საქმეებს შო-
რის ყურადღებას იპყრობს კიდევ
ერთი დოკუმენტი, დათარიღებული
1907 წლით – ეპისკოპოს კირიო-
ნის განმარტებითი ბარათი სინო-
დისადმი გაზ. „კოლოკოლში“ დეკ-
ვოსტორგოვის მიერ მის წინააღმდეგ
წაყენებული ბრალდებების პასუხად
(შენგელია 1998-1999: გვ. 122-
123). ეს ის ბრალდებებია, რაზეც
არქივანდ. ამბროსიც უპასუხებს.

ფიქრობთ, სურათი ნათელია:

ეპისკოპოსი კირიონი

ფსევდონიმ “Русский”-ის ვინაობა იმთავითვე გაშიფრული ყოფილა – დეკ. ივანე ვოსტორგოვი (მისი პიროვნების შესახებ იხ. შენ. 6). 1906 წელს იგი აქტიურად სწორედ გაზ. „კოლოკოლთან“ თანამშრომლობდა როგორც აღნიშნული და სხვა ფსევდონიმებით, ისე ანონიმურადაც (როგავა 1998: იქვე).

კირიონი სოხუმის ეპისკოპოსად 1906 წლის 2 თებერვალს დაინიშნა. მან იქ რევოლუციით დაშინებული და რუსეთში გაქცეული ეპ. სერაფიმე (ჩიჩაგოვი) შეცვალა. ასეთი მანიპულაციით რუსეთის საერო და საეკლესიო ადმინისტრაცია სიტუაციის განმუხტვას და ქართველი ავტოკეფალისტების გულის მოგებას ცდილობდა. ნაწილობრივ ასეც მოხდა. ეპ. კირიონმა აფხაზეთის ეკლესიებში წირვალოცვის ეროვნულ ენებზე დაყენებას განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო, რის გამოც კონტრრევოლუციონერებისა და შავრაზმელების რისხვა დაიმსახურა. მათ შორის ყველაზე უღმობელი ვოსტორგოვი აღმოჩნდა, რომელმაც, როგორც

ვხედავთ, სასწრაფოდ გაილაშქრა ახალდადგენილი მწყემსმთავრის „პროქართული“ სიახლეების წინააღმდეგ და მთავრობის დამუნათებაც გაბედა (იხ. აგრეთვე – კიკნაძე 2000: გვ. 65-66).

ფაქტი, რომ არქიმანდრიტმა ამბროსიმ ეპისკოპოს კირიონის პოზიციების, მისი პატივისა და ღირსების დასაცავად უმაღლვე აღიმაღლა ხმა, ამ ორი სასულიერო პირის საერთო ეკლესიოლოგიურ და სახელმწიფოებრივ სულისკვეთებაზე მეტყველებს. ეს სულისკვეთება კი

დოქ. ივანე ვოსტორგოვი

საეკლესიო ტრადიციისა და თეორიის საფუძვლიან ცოდნას ემყარებოდა, აგრეთვე – მიმდინარე მოვლენების ანალიზისა და განზოგადების მაღალ კულტურას.

ავტორი, როგორც თავად აღნიშნავს, ირჯება „აფხაზეთში ქართველი სამღვდელთა დასაცავად... ქრისტეს ეკლესიის ინტერესების დასაცავად... კავკასიასიაში ქართველთა და რუსთა ინტერესების სწორი გაგებისათვის“ (სქ. 1). ამ სამი მომენტის შესაბამისად ფაქტები, საკითხები და თეორიები, რომელთაც ავტორი ასაჩინოებს, შეგვიძლია სამ კატეგორიად დავაჯგუფოთ: 1) ფაქტოლოგია, ისტორიოგრაფია, პოლიტოლოგია და კონფლიქტოლოგია; 2) მისიოლოგია; 3) ეკლესიოლოგია და თეოლოგია.

ისტორიისათვის. პირველ რიგში ყურადღებას ფაქტებისა და მოვლენების ფართო სპექტრი იპყრობს. თანამედროვე მკვლევარი იქ ბევრ ისეთ მასალას იპოვის, რაც სხვა წყაროებით ცნობილი არ არის. ამით მდიდრდება ჩვენი ცოდნა აფხაზეთის ისტორიის აღნიშნული პერიოდის შესახებ. ავტორი სარგებლობს როგორც წერილობითი წყაროებით, ისე ზეპირი გადმოცემებით და კიდევ იმით, რაც თავად უნახავს და განუცდია. ყურადღება გამახვილე-

ბულია აფხაზეთში ეპ. კირიონის განწესების სამართლიანობასა და ამ ფაქტის სამომავლო პერსპექტივებზე, რაც წინარე ვითარების მიმოხილვასაც გულისხმობს.

საკვალალო ვითარება, რაც კირიონს აფხაზეთში დახვდა, იმის ნაყოფია, რაც მისმა წინამორბედმა ეპისკოპოსებმა დათესეს. მათ სულწასულობა გამოიჩინეს და მხარის უსწრაფესი გარუსება მოინდომეს, რასაც უკურეაქცია მოჰყვა. საყურადღებოა ფაქტები, რომელთაგან ზოგი დეკ. ვოსტორგოვს უკავშირდება, ზოგი ეპ. არსენის, ზოგი ეპ. აგაფედორს და ბევრ სხვას, რომელთაც ხშირ შემთხვევაში პირველწყაროს მნიშვნელობა აქვთ.

კითხულობ ამ ნაშრომს და იხატება ცარიზმისდროინდელი აფხაზეთის ტიპური სურათი. ვერსად ვერ ვნახავთ ისეთ ცოცხალ და დეტალურ აღწერას, მაგალითად, სოხუმის საეპარქიო კანცელარიის შტატის შემადგენლობისას, სოხუმის საკათედრო ტაძრის სასულიერო კრებულისას, სხვადასხვა მისიონერული ექსპედიციის ამბებისას, ეპარქიის პედაგოგთა საბჭოს მუშაობისას, „ღარიბთა სამზრუნველოს“ საქმიანობისას, როგორისაც აქ. გვეძლევა შესაძლებლობა, გავეცნოთ ისეთ პიროვნებებს, რომელთა შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში ან არაფერია ნათქვამი, ან ძალზე ცოტაა ნათქვამი და მათი ბიოგრაფია შევსებას ითხოვს. ესენია: დეკ. იასტრებოვი, რომელიც 1896 წლის ახლო ხანებში, არსენის ეპისკოპოსობის დროს, ეპარქიის სამრევლო სკოლების ზედამხედველი და დეკ. ვოსტორგოვის თანამოაზრე ყოფილა (შედ. შენ. 6). ვინ იცის, ასევე, მღვდელ იოანე გეგიას ზნეობრივი გმირობისა და მოწამებრივად აღსასრულის ამბავი? ანდა დეტალები წმ. გაბრიელ ეპისკოპოსისა და, განსაკუთრებით, დეკ. დავით მაჭავარიანის სამისიონერო გზათა შესახებ? ირკვევა, რომ უკანასკნელს ლომის წილი მიუძღვის 1866 წლის აჯანყების მონაწილეთა დაწყნარებისა და შემორიგების საქმეში. მკითხველს უსათუოდ დაამახსოვრდება ისეთი სასულიერო პირების სილუეტები, როგორებიც არიან: ზოსიმე ხელაია (წმ. ამბროსის მამა), იესე ჟორდანი, მღვდელმონაზონი

ბესარიონი (მიქაბერიძე) და მისი სიძე მღვდ. ახვლედიანი, რომლებმაც მისიონერული საქმისათვის გაწირეს თავი, – არ მიატოვეს სამწყსო, როდესაც გარეშე ძალამ (თურქეთმა) აფხაზეთის ოკუპაცია მოახდინა, და სასწაულად გადარჩნენ. არც სხვა მისიონერი მღვდელმონაზვნების სახეები დაგვავიწყლება.

ყველა მიხვდება, რომ ავტორი შესანიშნავად იცნობს ისლამის ისტორიას და ამ რელიგიის აფხაზეთში გავრცელების დეტალებს; მუჰაჯირობას და მიურიდიზმს. ერთობ ფასეულია მისი ანალიზი კავკასიაში ისლამის წარმატების თაობაზე და იმ რუსი ავტორების მოხმობა (ეგ.მარკოვი, ვ.რომანოვსკი, ნ.ვოლკონსკი, პ.უვაროვა), რომლებიც მის პოზიციებს ეთანხმებიან და აღრმავებენ კიდევც.

ეს ნაშრომი, რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ოფიციალური კურსისა და პოზიციის კრიტიკის მიუხედავად, ჩვენ, თანამედროვე მკითხველებს, ასეთი განცხადების გაკეთებისკენაც გვიბიძგებს: დროა, გადაისინჯოს ერთმნიშვნელოვანი განცხადებები, რომელთა თანახმად რუსეთის ეკლესია ქართულ ენას მხოლოდ სდევნიდა და მეტი არაფერი. ვინც ყურადღებით წაიკითხავს ქვემოთ პუბლიკაციას, დაგვეთანხმება, რომ ამ ეკლესიის არა ერთი და ორი ოფიციალური პირი, უმაღლესი ინსტანციები და თვით უწმინდესი სინოდი ქართული ენის უფლებებს ზოგჯერ იცავდა კიდევც. ამის მაგალითია უწმინდესი სინოდის პასუხი ეპ. არსენისადმი, ასევე – ვინმე ქართულის არმცოდნე მღვდლის პოზიცია, რომელიც ეპ. არსენიმ ილორში განაწესა, და სხვაც*.

ისტორიისათვის განსაკუთრებით ის ადგილებია მნიშვნელოვანი, რომლებშიც აფხაზეთის ეთნოდემოგრაფიული და რელიგიური სტატისტიკაა მოცემული. მონაცემები ისეთი დოკუმენტებიდანაა ამოკრებილი, რომელთა დიდი ნაწილი დღეისათვის ან დაკარგულია, ან ძნელად ხელმისაწვდომი, რის გამოც მათ, ასევე, პირველწყაროს ფასი აქვთ. ეს წყაროები ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში (მხედველობაში გვაქვს: თოთაძე 1995; ჭანტურია 2001) მეტწილად გათვალისწინებული არ არის. საყურადღებოა აგრეთვე ავტორის

კრიტიკული მიდგომები აღნიშნული მონაცემებისადმი და ოფიციალური სტატისტიკის გადამოწმების მისეული მცდელობანი.

მისიოლოგიისათვის. ნაშრომი მდიდარია არა მარტო სამისიონერო პრაქტიკის ამსახველი ფაქტებით (რომელთაც ისტორიოგრაფი-ისტვისაც თანაბრად დიდი მნიშვნელობა აქვს), არამედ თეორიული მსჯელობით, ანალიზით და შეფასებებითაც.

რა ენაზე უნდა წარმართოს ღვთისმსახურება, მაგალითად, სამურზაყანოში? არქიმანდრიტის პასუხი ასეთია: იმ ენაზე, რომელიც მლოცველებს ესმით. ნაციონალურ კუთვნილებას მნიშვნელობა არა აქვს. ამდენად, სხვა თემაა, სამურზაყანოელები ისტორიული ფესვებით აფხაზები არიან თუ ქართველები. ვინაიდან ისინი ამჟამად „ქართული ენის მეგრულ დიალექტზე“ ლაპარაკობენ, მეგრელთა საღვთის-მსახურო ენა კი ქართულია, ცხადია, მათაც ქართულად უნდა ვუწიროთ. რაც შეეხება აფხაზებს, მათ უძრავლესობას ქართული არ ესმით, მით უმეტეს – სლავური. ამის გამო ეპ. გაბრიელმა და დეკ. მაჭავარიანმა საღვთისმსახურო ლიტურგურის აფხაზურ ენაზე თარგმნის ტრადიციას ჩაუყარეს საფუძველი და ეს საქმე მათ დიდ ქალბატონს კესარია შარვაშიძეს მიანდეს, რომელსაც ამისათვის კომიტეტი უნდა ჩამოეყალიბებინა.

მისიონერობასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული სარწმუნოებრივი პედაგოგიკა. ის მონაკვეთები, სადაც ავტორი საკუთარ პედაგოგიურ პრაქტიკაზე გვიამბობს, ერთის მხრივ, მის ბიოგრაფიას ავსებს და ამდიდრებს, მეორეს მხრივ, იმდროინდელ აფხაზეთში სასწავლო პროცესის ტიპურ სურათს წარმოგვიჩენს. იგი ასე მსჯელობს: რადგან ბავშვებმა რუსული არ იციან, საღვთო რჯულის გაკვეთილების ამ ენაზე ჩატარება აზარალებს როგორც საგნის

---

*გავისწენებთ ერთ ფაქტს: 1906 წელს დეკ. კიკელიძემ, იმჟამად თბილისის საეპარქიო სასწავლებლის ინსპექტორმა, ქართული ენის განვითარების პროგრამა შეადგინა („მოხსენება ქართული ენის გაუმჯობესების შესახებ“). მისმა შინაარსმა ეგზარქოსი ნიკონი აღაშფოთა. მან ტექსტი მსჯავრის დასადებად სინოდს გაუგზავნა, მაგრამ, ეგზარქოსისათვის სრულიად მოულოდნელად, სინოდმა პროექტი დაამტკიცა (ძველი სემინარიელი, დეკანოზი კორნელი კიკელიძე. რექტორად დანიშვნის გამო. – „საქართველო“, 1916, №223).

ძირითად მიზანს, ისე „რუსული ენის შეგნებულ სწავლებასაც“. ქართული პედაგოგიკის ისტორიისათვის საყურადღებოა ფაქტები, რომელთა თანახმად სასწავლო პროცესში მაშინ თურმე მშობლებიც აქტიურად ყოფილან ჩართული. მათ კომიტეტებს თავიანთი თვალსაზრისი მიუწოდებიათ ეპარქიის პედაგოგთა საბჭოსათვის, რომელსაც, თავის მხრივ, დადგენილება („განჩინება“) მიუღია – იმ სამრევლოებში, სადაც მრევლი „ქართული ენის მეგრულ დიალექტზე“ მეტყველებს, ქართულად სწავლება იქნეს შემოდებული.

ყველაზე მაგნე და დანაშაულებრივი მიმართულება, რასაც მისიოლოგიის ისტორია იცნობს, არის ამ საქმის პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი ინტერესებით გაჯერება. სახელმწიფოს ინტერესებში კი ზოგჯერ ქვეყნის კონფესიური სურათის სურვილისამებრ ცვალებადობა და შესაბამისი დაგეგმარება შედის. ხშირად „ზემოდან“ იგეგმებოდა, რამდენი აფხაზი უნდა მონათლულიყო. ამის ნიმუშად ეპ. აგაფედორის ის კუროზული დავალება გამოგვადგება, რომელიც მან ოჩამჩირელ მღვდელს იოანე კერესელიძეს მისცა...

როდესაც სახარების მქადაგებელს არასახარებისეული მიზნები აქვს და გულწრფელად არ უყვარს ხალხი, რომელსაც უქადაგებს, იგი უკუღმართ გზაზე და ფაქტობრივად ათეიზმის სამსახურში დგას. ავტორი თვლის, რომ რუსეთიდან ჩვენში ასეთი მისიონერები, პოლიტიკურ-შოვინისტური აზრებით დამძიმებულები, ჩამოდიან. სწორედ მათ გააღვივეს ანტიეკლესიური, ანტირელიგიური და ანტისახელმწიფოებრივი განწყობილებები. სტატიაში ყველაზე ფართოდ ეს თემაა გაშლილი და დარწმუნებული ვართ, რომ თანამედროვე მისიონერები იქ ბევრ დასაფიქრებელს ამოიკითხავენ.

ეკლესიოლოგია. საფუძველი, რაც უკუღმართ მისიონერულ პრაქტიკას აპირობებს, არის ეკლესიის სახელმწიფოსთან, ეროვნებასთან და ღია საზოგადოებასთან დამოკიდებულების არაეკლესიური კურსი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, – ეკლესიაში ამ უბანზე არაეკლესიური ცნობიერება, კერძოდ, ერის (ეთნოსის) და ეკლესიის გაიგივება ანუ ამა თუ იმ კონფესიის ამა თუ იმ ერთან (ეთნოსთან) იდენტიფიკაცია. ეს ვითარება, თავის მხრივ, ბევრ არაჯანსაღ მიმართულებას წარმოშობს, მათ შორის, რელიგიურ და ეთნიკურ

კონფლიქტებს.

მკაფიოდ უნდა ითქვას, რომ რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის პოზიციათა კრიტიკა ამავე ეკლესიის წიაღში შემუშავდა. მისი ავტორები, რომელთაც არქიმანდ. ამბროსი იმოწმებს, საეკლესიო ისტორიისა და ღვთისმეტყველების სპეციალისტები არიან: მღვდ. აგეევი, ნ. დურნოვო, სამარინი, ს. გორგაძე და სხვანი, რომელთა შეხედულებები თვით რუსეთის ეკლესიის ოფიციალურ ორგანოებში ქვეყნდებოდა. ასე რომ, კრიტიკა, რომელსაც წინამდებარე სტატია ეფუძნება, რუსეთის ეკლესიიდანვე მოდის და მისი არსი ასე გადმოიცემა: „რელიგიური და სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისების აღრევა არის ბოროტება და საბედისწერო უგუნურება“; „დაე დაზარალებს ეკლესია ამა თუ იმ კანონის მიერ, ოღონდ სახელმწიფომ ხერი ნახოს!“ ასეთია ვითარება ყველგან, სადაც რუსეთის იმპერია და მისი ეკლესიის იურისდიქცია ვრცელდება. საქართველოში კი, არქიმანდ. ამბროსის შეფასებით, მდგომარეობა უარესია. აქ ადგილი აქვს ეკლესიისა და სახელმწიფოს ინტერესების არა აღრევას, არამედ „მთლიანად შეცვლას პირველისა უკანასკნელით,“ ე.ი. ეკლესიაში ეროვნული (ამ შემთხვევაში, რუსული ნაციონალური), სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკური ინტერესებისა და ცნობიერების გაბატონებას.

ჩვენის მხრივ დავძენთ: რელიგიური ანუ, იგივე, ეკლესიური და სახელმწიფოებრივი მისწრაფებების ერთმანეთისაგან გამიჯვნის იდეა ფაქტობრივად ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფის იდეაა. არქიმანდ. ამბროსი ამ იდეას თუმცა აქ ასე მკაფიოდ არ გამოხატავს (და, ერთი შეხედვით, წინააღმდეგობაშიც კი ვარდება), მისი და მისი რუსი კოლეგების მსჯელობას ჩვენ ამ იდეამდე მივყავართ.

ეკლესიისა და ნაციის (ერის), ეკლესიისა და სახელმწიფოს, ეკლესიისა და პოლიტიკის (პარტიულობის) როგორც ორი სხვადასხვა მოვლენის, ორი სხვადასხვა ბუნების, ორი სხვადასხვა ინსტიტუტის და ჰეტეროგენული წარმონაქმნების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა და გაცალკევება დემოკრატიის უმთავრესი პრინციპია. ეს პრინციპი ბიბლიიდან მომდინარეობს. მას ეფუძნება მართლმადიდებელი ეკლესიის კრედი,

კერძოდ კი - დიოფიზიტური დოგმატი, რომელშიც მოძღვრება ორი ბუნების ურთიერთობის შესახებ სიტყვიერად და თეორიულადაა ჩამოყალიბებული. ეს თეორია, თავის მხრივ, გზადგზა ქვეყნების ახლებურად მოწყობის შთამაგონებელი ხდება. ადამიანის უფლებები, სინდისისა და ნების თავისუფლება, ერთა თვითგამორკვევა, საზოგადოების ჰუმანიზაცია და დემოკრატიზაცია, რაც განსახილველი ნაშრომის სტრიქონებს შორის პირდაპირ თუ ირიბად იხილება, სათავეს ძველი საეკლესიო ტრადიციიდან იღებს. მამასადამე, აღნიშნული ცნებები წარუვალი და აბსოლუტური ღირებულებების შემცველი ცნებებია.

აფხაზი ხალხი

როდესაც არქიმანდ. ამბროსი ამ სტატიას წერდა, აკადემიკოსი ნიკო მარი ქართულ-ქართველური და მთის კავკასიური ენების ნათესაობის თეორიას აყალიბებდა. დეკ. კ. კეკელიძე, მოხიბლული ასეთი შესაძლებლობის დაშვებით, ზემოდამოწმებულ წერილში ამბობდა: „ენათმეცნიერებამ გამოარკვია, რომ აფხაზებიც ქართველთა მოდგმის, იაფეტური შტოსის, ხალხია“. არქიმანდ. ამბროსი, ჩანს, შთაგონებულია იმ ენათმეცნიერული თეორიით, რომლის თანახმად სამურზაყანოელების სამეტყველო ენა, მეგრული, - ქართული ენის ღვიძლი ძმა და დიალექტია, აფხაზური კი - მონათესავე ენა.

მისი წერილი გამსჭვალულია აფხაზი ხალხის სიყვარულითა და მისდამი თანაგრძნობით. მასში არა მარტო ამ ხალხის მართლმადიდებელ სარწმუნოებაზე მოქცევის ეპიზოდებია აღწერილი, არამედ აფხაზური ენის მოვლა-პატრონობის საკითხიცაა დასმული. წმ. ამბროსი აფხაზი ხალხის იმ მეგობართა გვერდით იდგა, რომლებიც მათ ენაზე საღვთო ლიტურგიის ამეტყველებისათვის იღვწოდნენ. ისინი, როგორც ამ წერილიდან ირკვევა, თბილისის სასულიერო სემინარიაში აფხაზური ენის კათედრის ჩამოყალიბებისათვის ზრუნავდნენ. არქიმანდრიტი გვიამბობს: „იმისათვის, რომ აფხაზურ ენაზე საღვთისმსახურო წიგნები წარმატებით ეთარგმნათ, უნდა შეეძუშავენინათ, ასე ვთქვათ, საღვთისმსახურო ენა, დაედგინათ სხვადასხვა

საღვთისმეტყველო ტერმინი აფხაზურ ენაზე, რაც შედარებით უკეთ მიიღწეოდა ამავე ენის კათედრის ჩამოყალიბების შედეგად. იქ მასწავლებელი აფხაზ მოწაფეებთან ერთად გამოკვეთდა ყველაზე აუცილებელ ტერმინებს და თარგმნიდა საჭირო სიტყვებს აფხაზურ ენაზე...“ ამ იდეას, სამწუხაროდ, უმაღლესი ინსტანციებიდან მხარდაჭერა ვერ მოუპოვებია. სამაგიეროდ, სტავროპოლის სემინარიაში დაუნიშნავთ ხუთი სტიპენდია. აფხაზ ჭაბუკებს დაუმთავრებიათ აღნიშნული სემინარია, მაგრამ მღვდლად კურთხევა და თავ-თავიანთ სამრევლოებში დაბრუნება არ უსურვებიათ „აფხაზთა შორის ასეთი მოღვაწეობისათვის მოუძხადებლობისა და ხალხისათვის გასაგებ ენაზე მსახურების წარმართვის შეუძლებლობის გამო“.

რა აბრკოლებდა რუსეთის ეკლესიას, რომ მეტად ეზრუნა აფხაზური ენის ლიტურგიულ ენად აღზევებისათვის? – რუსეთის ეკლესია თავის თავს რუსულ ეკლესიად მოიაზრებდა და ასე ფიქრობდა: მცირე ერების ნაციონალური ფიზიონომიის შენარჩუნება იმპერიის დიდმპყრობელურ მიზნებს ეწინააღმდეგება. არქიმანდრიტ ამბროსის სრულიად საწინააღმდეგო პოზიცია აქვს. წინამდებარე ნაშრომი შთაგვაგონებს ვთქვათ: პირიქით, – სახელმწიფოებრივ და ეკლესიურ სეპარატიზმს სწორედ მცირე ერების ნაციონალური ფიზიონომიისა და მათი ეროვნული ინტერესების უგულვებელყოფა, ფილექტიზმამდე მისული ნაციონალიზმი, კვებავს.

წინამდებარე გამოცემა

ნაშრომი <<სტატიის გამო „ხმა სოხუმიდან“>> ნაწილობრივ სასულიერო და ნაწილობრივ საერო მწერლობის პოლემიკურ ჟანრს განეკუთვნება. კრიტიკის ობიექტია როგორც ეკლესიის იერარქია, ისე სახელმწიფო. შესაბამისად, მოხმობილია როგორც საეკლესიო-სასულიერო, ისე საერო-სახელმწიფო შინაარსის მსალები და ღოკუმენტები. პაექრობის ტონი მძაფრია, რაც, თავის მხრივ, თხრობის ექსპრესიულობას განაპირობებს. ვფიქრობთ, დაგვეთანხმებიან სპეციალისტები, რომ იგი უზადო რუსულითაა დაწერილი.

პირველი შთაბეჭდილება, რაც თანამედროვე მკითხველს დაუ-

ფლება, არის ცხოველი კავშირი ჩვენს დღევანდლობასთან. კითხულობ ამ სტატიას და გავიწყდება, რომ ავტორი ერთი საუკუნის წინათ ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა; რწმუნდები, რომ მაშინდელი მდგომარეობა – რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკა აფხაზეთში და ამ პოლიტიკის გამო იქ გამძაფრებული მოვლენები – გაჭრილი ვაშლივით ჰგავს ამჟამინდელ მდგომარეობას. ძველ კონფლიქტს უკვე გარეშე ძალისა და აფხაზ სეპარატისტთა მიერ აგორებული ახალი – „ქართულ-აფხაზური“ – კონფლიქტი დაემატა, რომელშიც სხვა ფაქტორებთან ერთად ეკლესიის ფაქტორიც მონაწილეობს. აქ, ამ შემთხვევაში, ორივე მართლმადიდებელი ეკლესია იგულისხმება – რუსეთისა და საქართველოსი. პასუხი კითხვაზე, – რა და როგორი, დადებითი თუ უარყოფითი, როლი შეასრულეს ან ერთი, ან მეორე ეკლესიის წარმომადგენლებმა, ამ ეკლესიების სახელით მოქმედმა პოლიტიკურმა დისიდენტებმა თუ სხვა ფორმის აქტივისტმა საერო პირებმა იმ მოვლენებში, რომლებიც აფხაზეთში ბოლო დროს განვითარდა, – ცალკე გამოკვლევის საგანია. როგორი იყო ჩამოთვლილი სუბიექტების საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერება და პოზიცია? ეს სერიოზული კითხვაა და მას ობიექტური, მიუკერძოებელი და მართებული პასუხი უნდა გაეცეს. მით უმეტეს, რომ კრიტიკამ ამ მიმართულებით – როგორც რუსეთის, ისე საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიათა უმაღლესი იერარქიის მისამართით – უკვე საჯაროდაც გაიჟღერა (დისკუსია 2004: გვ. 49-51).

გვჯერა, რომ სარწმუნოებისა და ეროვნების, ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობის თაობაზე წმ. ამბროსიუსული მსოფლმხედველობის გათვალისწინება პირველ რიგში აღნიშნულ კითხვაზე პასუხის მაძიებლებს გაუმართავს ხელს.

ვფიქრობთ და ალბათ ყველა დაგვეთანხმება, რომ მოვლენათა კომპლექსური ანალიზი, მათი კვალიფიკაცია და პასუხისმგებლობის გარკვევა როგორც რუსეთის, ისე საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიებისა კონფლიქტების განმუხტვის ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობაა.

ამდენად, ახალი გამოცემა სტატიისა <<По поводу статьи

“Голос из Сухума”>> იმავე მიზანს ისახავს, რა მიზნითაც იგი ავტორმა დაწერა და გამოაქვეყნა. ესაა საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობის გზაზე წარმოჩენილი პრობლემების საფუძველთა მიება.

წინამდებარე გამოცემა და გამოკვლევა განკუთვნილია მკითხველთა ფართო წრისათვის და მას უპირატესად სამეცნიერო-საგანმანათლებლო, საეკლესიო-პოლიტოლოგიური და ჰუმანური დატვირთვა აქვს. ამის გამო ჩვენს ამოცანას პირველი, 1906 წლის, პუბლიკაციის არქეოგრაფიული სიზუსტით გამეორება არ წარმოადგენს. ტექსტი უფრო ადვილადსაქმელი რომ გამხდარიყო, დედანში მცირეოდენი რედაქციული ცვლილებები შევიტანეთ თანამედროვე რუსული ენის სალიტერატურო ნორმების შესაბამისად (დაგვეხმარა ფილოლოგი გიორგი სიამაშვილი, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ).

შესაბამისად, ჩვენი ინტერესების სფეროში არც დედნის სიტყვასიტყვითი თარგმნა ანუ ვერბალურ დონეზე დედანთან ზედმიწევნითი სიახლოვე შემოდიოდა. შევეცადეთ აზრობრივად ზუსტი შესატყვისი შეგვექმნა და ავტორის სტილური თავისებურებებიც შეგვენარჩუნებინა.

მადლობას მოვახსენებთ გამომცემელ ორგანიზაციას და მის მესვეურებს, კერძოდ კი გამგეობის თავმჯდომარეს პროფ. გიორგი ხუციშვილს; რედაქტორს, აკადემიკოს ედიშერ ხოშტარია-ბროსეს; რეცენზენტებს: პროფ. ზურაბ კიკნაძეს და პროფ. თამაზ ჯოლოგუას წიგნის ყურადღებით წაკითხვისა და საგულისხმო შენიშვნებისათვის; აგრეთვე – ჩვენს მოსკოველ კოლეგას, ეგვიპტოლოგს, ტიუბინგენის *Eberhard Karls*-ის სახელობის უნივერსიტეტის დოქტორანტს სერგეი აგაპოვს, რომელიც ხელმეორე პუბლიკაციისათვის გამზადებულ ტექსტს გაეცნო და შთაბეჭდილებები გაგვიზიარა. მან აღნიშნა: მთავარი იდეა, რითაც შთაგონებულია ამ თხზულების ავტორი, არის სიკეთის იდეა და, თუკი ამ იდეით რუსეთისა და საქართველოს სასულიერო და საერო ლიდერები იხელმძღვანელებენ, თანხმობისა და მშვიდობის პროცესი მყარ ნიადაგს დაეფუძნება.

ლიტერატურა

ამბროსი 1907:

არქიმანდ. ამბროსი (ხელაია), ჭელიშის ვარიანტი „ქართლის მოქცევისა“ (წაკითხული იყო საზოგადო კრებაზე დეკემბრის 28, 1907 წ.). – ძველი საქართველო (საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული), 1909, განყ. II (გამოიცა ცალკეც. 1911).

ამბროსი 1917:

არქიმანდ. ამბროსი, ქართველის საფლავი ქალაქ რიაზანში. – „საქართველო“, 1917, 9.III, №54

ამბროსი 1988:

ა.ხელაია, „მე შევასრულე ჩემი მოვალეობა“ (აკ. მინდიაშვილის წინასიტყვაობით). – „მნათობი“, 1988, №10

ამბროსი 1989:

А.Хелая, «Я исполнил свой долг» (с предисловием А. Миндиашвили). – «Литературная Грузия», 1989, 16

ახელი 1916:

ახელი, რა მდგომარეობაშია დღეს ივერიის ეკლესიის საკითხი? (წერილი 11) – „საქართველო“, 1916, 8.I, №5

ბარნაბიშვილი 1890:

ბ.ბარნაბიშვილი, დაბა და სოფელი. – „ივერია“, 1890, 2.VII, №114

ბასარია 1923:

С. Басария, Абхазия в религиозном, этнографическом и экономическом отношении, Сухуми, 1923

ბრეგაძე 2002:

აკ. ბრეგაძე, ამბროსი ხელაია. – საქართველოსთვის!, თბ., 2002

ბუბულაშვილი 2000:

ე.ბუბულაშვილი, ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. – ქრისტიანობა საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევები), თბ., 2000

ბულაძე 1989:

გ.ბულაძე, პირადი არქივიდან [მემორანდუმის ტექსტი და არტურ ლაისტის წერილი]. – „ლიტერატურული საქართველო“, 1989, 30.VI, №14

გორგაძე 1897:

ს.გორგაძე, წერილი რედაქტორთან ყაზანიდან. –

„მწყემსი“, 1897, 30.XII, №23-24.

გურგენიძე 1997:

ვ. გურგენიძე, ამბროსი ხელაია. – „ჯვარი ვაზისა“, 1997, №1 (გამოქვეყნებულია დოკუმენტები).

გურგენიძე II, 1997:

ვ. გურგენიძე, წმინდა მარიამის წილხვდომილ ქვეყანაში, წ. II, თბ., 1997

ეკლესიის საზღვრები 2000:

ეკლესიის საზღვრები. მართლმადიდებელი ეკლესია და ეკუმენური მოძრაობა, თბ., 2000

ღისკუსია 2004:

Роль православия в государствах и обществах Грузии и России.

Материалы грузино-российской конференции, Тб., 2004

ღროებითი ჩრდილოელი 1900:

„ღროებითი ჩრდილოელი“ [ს.გორგაძე], წერილი ყაზანიდან. – „მწყემსი“, 1900, 15.III, №5

ენციკლოპედია 2001:

Православная энциклопедия под редакцией Патриарха московского и Всея Руси Алексия II, Т. II, Москва, 2001

ვარდოსანიძე 2000:

ს.ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია 1917-1927 წლებში, თბ., 2000

ვარდოსანიძე 2001:

ს.ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის II საეკლესიო კრება. – ინტელექტი, 2001, №2

ვარდოსანიძე 2005:

ს.ვარდოსანიძე, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი

უწმიდესი და უნეტარესი ამბროსი (1921-1927 წწ.), თბ., 2005
 თოთაძე 1995:

ათოთაძე, აფხაზეთის მოსახლეობა. ისტორია და თანამედროვეობა,
 თბ., 1995

ინასარიძე 1967:

კინასარიძე, არქიმანდრიტ რაფიელ ინგილო (1896-1966). – „კა-
 კასიონი“, პარიზი, 1967, №12

კეკელიძე 1916:

„ნელი“ [კ.კეკელიძე], ახალი სიურპრიზი. – „საქართველო“, 1916,
 29.III, №70

კვესელავა 1979:

ი.კვესელავა, ანტირელიგიური ღონისძიებანი საქართველოში 1921-
 1925 წლებში. მაცნე, ისტორიის..., 1979, №1

კიკნაძე 2000:

ვ.კიკნაძე, სამარადისო შარავანდედი: კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ
 II ცხოვრება და მოღვაწეობა. – ქრისტიანობა საქართველოში
 (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევები), თბ., 2000

კიკნაძე 2001:

ვ.კიკნაძე, ამბროსი ხელაიას უცნობი წერილი კირიონ სამაგლი-
 შვილისადმი. – გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომათა
 კრებული, I (ისტორიის სერია), 2001

მერკვილაძე 1901:

ს. მერკვილაძე, წერილი რაჭიდან (გზა და გზა). III. – „იბერია“,
 1901, 5.X, №211

ნადირაძე 2000:

ქ.ნადირაძე, ამბროსი. – საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები,
 რედ. რ.მეტრეველი, თბ., 2000

პაპასკირი 2004:

ზ.პაპასკირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული
 წარსულიდან, ნაკ. I (უძველესი დროიდან 1917 წლამდე), თბ., 2004

პაპუაშვილი 1996:

ნ.პაპუაშვილი, საქართველოს ეკლესია ორ მსოფლიო ომს შორის,
 თბ., 1996

პაპუაშვილი 1996, №3:

N. Papuashvili, Antireligöse Histerie und Verfolgung. - "Glaube in der 2. Welt", 1996, #3

რაინეგსი 2002:

ი.რაინეგსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო გ.გელაშვილმა, თბ. 2002

როგავა 1998:

გ.როგავა, კირიონ II და აფხაზეთი. – „ციცკარი“, 1998, №7

როგავა 2002:

გ.როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში (XIX-XX ს.ს.), თბ., 2002

საითიძე 2000:

გ.საითიძე, წამებული მშობელი ქვეყნისა და ეკლესიისათვის (სრულად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი ხელაია). – ისტორიანი (სამეცნიერო კრებული), თბ., 2000

სრულიად საქართველოს... 1994:

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ამბროსი ხელაია (სილუეტი), ე. გიორგაძის წინათქმით, თბ., 1994

ფერაძე 1995:

გ.ფერაძე, უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი წერილი და დამატებითი შენიშვნები დაურთო გ.ჯაფარიძემ, თბ., 1995

ღამბაშიძე 1901:

ღეკ. ღ.ღამბაშიძე, ფრიად სასიამოვნო მოვლენა! – „მწყემსი“, 1901, 15-30.XI, №22

შარაძე 1992:

გ.შარაძე, ამერიკელი ქართველები თვალის ერთი გადავლებით, თბ., 1992

შარაძე II, 2001:

გ.შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, I, თბ., 2001

შარაძე II, 2001:

გ.შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, II, თბ., 2001

შარაძე III, 2003:

გ.შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, III, თბ., 2003

შარაძე 1998:

გ.შარაძე, სულის ობლობაში ამეტყველებული... გივი კობახიძის ხსოვნას. – „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1998, 14-15.VI, №146-147
შენგელია 1998-1999:

გ.შენგელია, ეპისკოპოსი კირიონი და აფხაზეთი. – საისტორიო მოამბე, 1998-1999, №71-72

ცინცაძე 2001:

კ.ცინცაძე, ჩემი მოგონებებიდან, თბ., 2001

ცნობილაძე 1998:

თ.ცნობილაძე, ბოლშევიკების დიქტატურის ისტორიიდან (რელიგიისა და ეკლესიისადმი დამოკიდებულება 1922-1924 წლებში). – საქართველო (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ჟურნალი), 1998, №2
ცხოვრებაძე 1996:

გ.ცხოვრებაძე, გენუის კონფერენცია და საქართველოს საკითხი. – ქართული დიპლომატია (წელიწდეული), 1996, №3
ბიძარია 1975:

Г.А. Дзидзария, Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухуми, 1975.

ჭანტურია 2001:

რ.ჭანტურია, აფხაზეთის სოციალ-ეკონომილური და პოლიტიკური მდგომარეობა 1864-1904 წწ., თბ., 2001

ჭელიძე 1903:

მღვდ. სიმონ ჭელიძე, ჭელიძის მონასტერი და მისი წინამძღვარი. – „ივერია“, 1903, 19.VI, №131

ჭიჭინაძე:

ზ.ჭიჭინაძე, არქიმანდრიტი ამბროსი ხელაია. – მისივე, ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე და ქართული სტამბა 1627-1913, ტფ.,

[?] გვ. 305-307.

ხორავა 2004:

ბ.ხორავა, აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა, თბ., 2004

ხუციშვილი, ლეკიშვილი 1989:

მ. ხუციშვილი, ს. ლეკიშვილი, კვლავ ამბროსი ხელაიას საქმის
გამო. - „მნათობი“, 1989, №9

Св. Амвросий (Хелаиа) и его статья о церковной политике России в Абхазии*

Католикос-Патриарх Грузии, Святейший и Блаженнейший Амвросий (в миру Виссарион Зосимович Хелаиа) родился 7 октября 1861 года в Мингрелии, в поселке Мартвили (Кутаисской губ.) в семье священника. Начальное образование получил в Очамчире, затем учился в Мартвильском духовном училище, а позже в Тбилисской духовной семинарии, которую закончил с отличием в 1885 году.

В 1886 году в г. Сочи он был посвящен в сан священника. В разное время служил в Сочи, Новом Афоне, Гудаута и Сухуми. В 1893 году получил звание благочинного. Занимался педагогической деятельностью (преподавал Закон Божий и грузинский язык); инспектировал церковноприходские школы Сухуми, Нов. Афона и с. Лыхны. Сотрудничал с „Обществом восстановления на Кавказе православной веры” в качестве миссионера; участвовал в переговорах между русскими миссионерами и абхазскими исламистами в целях урегулирования конфликтных ситуаций.

В 1893 году овдовел и остался с тремя детьми.

В 1897 году за государственный счет (без экзаменов) был зачислен в Казанскую духовную академию, в которой 11 февраля 1900 года пострижен в монашество и получил имя Амвросий. Обряд пострига был совершен епископом Антонием (ректор академии), который затем обратился к Амвросию с проникновенными словами (его речь была переведена на грузинский язык и опубликована тогдашним студентом Академии, впоследствии известным историком и филологом

---

* *Фотоматериал смотрите в Грузинском варианте.*

Сергием Горгадзе). Иеромонах Амвросий считался одним из лучших студентов Академии. Он часто служил обедню в церкви Академии на грузинском и русском языках, читал проповеди, заслужившие немало одобрений со стороны преподавателей. Тема его кандидатской диссертации „Борьба христианства с исламом в Грузии” заслужила высокую оценку специалистов (1901 г.). Ученый совет Академии выразил желание, чтобы автор расширил эту тему и представил ее в качестве диссертации на степень магистра, однако он предпочел вернуться на родину.

В августе 1901 года Амвросий со степенью кандидата богословия вернулся на родину в сане архимандрита. Его определили настоятелем Челишского монастыря в Раче (ныне Амбролаурский район). Здесь он вел продуктивную научно-археографическую деятельность, ездил в соседние села и районы, изучал исторические памятники. Подробный отчет о своих поездках под названием „Путешествие по Раче и Лечхуми” он опубликовал в 1915-1917 годах в тогдашних журналах „Гантиади” и „Цховреба” на грузинском языке. Большую известность в научных кругах ему принесло обнаружение рукописи неизвестной редакции древнейшей хроники, повествующей об обращении Картли в христианскую веру. В научной литературе рукопись известна под названием „Челишская редакция Обращения Картли”. Этому своему открытию архимандрит Амвросий посвятил интересный научный труд „Челишский вариант обращения Грузии в христианство”, вышедший отдельным изданием в 1911 году на грузинском языке.

В 1904 году Амвросия перевели в Тбилиси и назначили членом Синодальной конторы и настоятелем Преображенского монастыря. С этого времени он присоединяется к той части грузинского духовенства, которая начала вести борьбу за восстановление автокефалии Грузинской церкви. За это его высылают из Грузии на Украину и назначают смотрителем Усть-Медведицкого духовного училища Донской епархии. В 1906

году ему разрешают вернуться на родину, восстанавливают в правах и назначают настоятелем Гареджийского монастыря Иоанна Крестителя Грузинской епархии. В 1908 году его вновь высылают в Рязанскую губернию и определяют в Троицкий монастырь Рязанской епархии без права общественного богослужения*. Высказывались подозрения об его участии в организации убийства экзарха Никона. Расследованием дела занимался бывший министр юстиции, генерал-прокурор Щегловитов, однако, из-за отсутствия доказательств, расследование было прекращено. Амвросия вновь восстановили в правах, однако вернуться на родину не разрешили. В 1910-1917 годах он является настоятелем Старорусского монастыря в Новгородской губернии.

В августе 1917 года архимандрит Амвросий вернулся на родину и начал службу во Временном комитете правления автокефальной церкви.

15 октября 1917 года архимандрит Амвросий был посвящен в сан епископа с наименованием Чкондидели и возведен в митрополиты. В 1919 году он был назначен епископом Сухумской епархии.

Когда в Грузию вошли войска советской России (в феврале-марте 1921 года) и началась целенаправленная борьба против церкви, митрополит Амвросий служил в Абхазии. Его выселили из квартиры, разгромив канцелярию и бухгалтерию и уничтожив значительную часть архива. В Абхазии, как и во всей Грузии, начались гонения против религии и церкви. В таких условиях, 5 октября 1921 года состоялся третий Всегрузинский церковный Собор в Гелати, на котором Католикосом-Патриархом Грузии был избран митрополит

---

*Здесь же отметим: В статье З.Абашидзе „Амврсий”, которая напечатана в. I томе „Православной энциклопедии” (Москва, 2001), допущена неточность: Архим. Амвросия переселили в Рязань не в 1905 году, как отмечено там (ст. 140), а в 1908 г., когда его наказали во второй раз.

Амвросий. Интронизация его состоялась 14 октября во Мцхета, в день поминовения Животворящего Столпа.

Борьба против церкви и веры становилась все более жесткой. Католикос-Патриарх и Совет при Католикосе были вынуждены обратиться за помощью к международным форумам. Католикос-Патриарх составил меморандум (чрезвычайную эпистолу) и послал его в адрес Генуэзской конференции (1922 г., 10.IV - 19.V) (текст был опубликован как за рубежом в антисоветской прессе, так и в советской Грузии под рубрикой „Святейшая контрреволюция”). В этом документе архипастырь Православной церкви Грузии официально заявляет, что „большевистская Россия завоевала независимую Грузию и поработила ее сильнее завоевателей прошлых веков”. Существенной чертой нового режима является всяческое притеснение церкви, гонения на ее служителей. Меморандум заканчивается словами надежды на то, что „высокоуважаемая конференция, целью которой является определение великих проблем человечества и установление в мире справедливости и свободы, с вниманием отнесется к элементарным требованиям маленькой Грузии и спасет ее от насилия и позорного рабства”.

По этому факту против Католикоса-Патриарха Амвросия было возбуждено уголовное дело и в январе 1923 года его арестовали. Вместе с ним были арестованы все члены Совета при Католикосе. Фактически, весь руководящий орган церкви оказался в заключении. Суд состоялся 10-19 марта 1924 года. Зал суда и улица были заполнены „революционными рабочими” и комсомольцами, скандировавшими: „Долой Амвросия! Долой скрытых врагов революции! Смерть изменникам!” Ни один из обвиняемых не признал себя виновным. Сохранился текст последнего выступления Амвросия, который был опубликован в 1988 году (русский перевод под названием „Я исполнил свой долг” опубликован в „Литературной Грузии”: 1989, 16, стр. 198-224). Эти слова замечательны во многих отношениях.

Общественная память сохранила для нас слова, сказанные перед судом святейшим Патриархом: „Моя душа принадлежит Богу, сердце - Грузии, а труп - вам, палачам”.

Суд приговорил Католикоса-Патриарха Амвросия к девятилетнему заключению, остальных - к 3-4 годам, однако в марте 1925 года все были освобождены.

Ситуация была критической. Антирелигиозной кампании и истерии не было конца. Повсеместно закрывались и разрушались церкви. Многие духовные лица оставляли церковь, отрекались от веры и Господа. Место веры в сознании людей часто занимали суеверия (гадание, магия, колдовство).

И без того тяжелая реальность усугублялась новыми проблемами: часть духовенства и паствы создали оппозиционную партию в противовес Совету при Католикосе. Они утверждали, что репрессии, к которым прибегала советская власть в отношении церкви, являются результатом „необдуманной и невежественной политики” руководящего органа церкви. В первую очередь, они имели в виду меморандум, который, по их мнению, вызвал гнев коммунистов и послужил причиной проведения карательных операций. Таким образом, в Православной церкви Грузии сформировалась просоветская фракция, которая была аналогична действующей в России „Живой церкви”.

Фракцией руководил епископ Христофор Цицкишвили, который с 12 января 1923 года до марта 1925 года (в период заключения Патриарха) выполнял обязанности Католикос-Патриарха (после кончины Амвросия он стал Патриархом). 26-27 декабря 1926 года оппозиционеры провели церковный съезд в Кутаиси. Они выступили с официальным обвинением антисоветского курса Католикоса-Патриарха Амвросия и сформировали „Временное правление” церкви, которое 15 января 1927 года было зарегистрировано Комиссариатом внутренних дел. В это время Католикос-Патриарх Амвросий

был уже на смертном одре. 22 марта 1927 года члены правления в сопровождении милиции вошли в канцелярию Патриарха и завладели документацией.

29 марта Католикос-Патриарх Амвросий скончался и похоронен в Тбилисском Сионском соборе. Согласно его завещанию, в день его похорон прощальные речи не были произнесены.

19 октября 1995 года на Мцхетском церковном Соборе он был причислен к лику святых и наречен Исповедником (день поминовения 16 (29) марта).

* * *

Католикос-Патриарх Амвросий оставил значительное письменное наследие, часть из которого напечатана, а остальная часть хранится в рукописном виде. Изучение этого наследия осложняется тем, что материалы опубликованы в разных журналах и газетах на грузинском и русском языках. Не существует аналитической библиографии соответствующих газет и журналов того периода (1905-1921 гг.). Вместе с тем, К-П Амвросий, будучи священником и архимандритом (1886-1917), часто публиковался под псевдонимами („Самурзаканоели”, „Коринбедиели””, „Амбери”), криптограммой („Б.Х.”) или анонимно, в результате чего осложняется атрибуция некоторых его публикаций. Архивные материалы также не объединены и не систематизированы. Необходимо проведение этих работ. Сравнительно полный указатель сведений об опубликованных трудах Амвросия дан в статье, размещенной в интернете(http://ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi).

* * *

Тема Абхазии в творческом наследии св. Амвросия (Хелаиа) занимает особое место. Это и не удивительно, поскольку в Абхазской епархии он прослужил почти четырнадцать лет:

одиннадцать (1886-1897) в качестве священника, педагога и миссионера, а три года (1918-1921) - в качестве архипастыря. Так что для основательного знакомства и изучения края у него было достаточно времени и возможностей. Российское правление в Абхазии было установлено в 1810 году, однако номинально княжество продолжало существовать, сохраняя свою автономию и в области веры. В 1864 году княжество прекратило существование и номинально, поскольку его последний владетель, Михаил Шервашидзе, был сослан в Воронеж. С этих пор колониальный режим был установлен окончательно и началась интенсивная русификация края. Этот процесс проходил на фоне шумной пропаганды православия, причем даже невооруженным глазом было видно, что пропаганда православия являлась маскировкой политических и ассимиляторских целей. Очевидным было и то, что у Русской Православной церкви и ее миссионеров были политические цели. Они стремились к быстрой русификации края и использовали православие в качестве вспомогательного средства.

До 1885 года действующие в Абхазии православные церкви подчинялись епископу Имеретинскому. Но в этом году Священный Синод создал русскую епархию в Сухуми и отстранил от миссионерской деятельности в Абхазии известного церковного деятеля Гавриила, епископа Имеретинского (Кикодзе).

К этому времени российское правительство и бюрократия поменяли свою тактику и в отношении непокорных абхазов. Начались процессы поощрения репатриации махаджиров (абхазов, выселенных в Турцию после восстаний 1866 и 1877 годов), назначения абхазов на ответственные должности и, что особенно важно с политической, церковной и культурной точки зрения, - противопоставления их грузинам; был приведен в действие старый как мир принцип - разделяй и властвуй.

Российские власти прилагали все усилия к тому, чтобы в Абхазии сформировалась интеллигенция, ориентированная на Россию. Вместе с тем, идеологи режима внедряли в абхазскую среду антигрузинские настроения и разрабатывали планы создания российской Абхазии.

Российские епископы в Сухуми проводили именно такую политику, что вызывало резкий протест со стороны грузинского общества. Протест особенно усилился в революционные дни 1905 года, что, по всей видимости, определило решение Священного Синода назначить на Сухумскую кафедру епископа Кириона (Садзаглишвили) - известного борца за автокефалию Грузинской Православной церкви, археографа и историка.

Поводом для написания публикуемой статьи архимандрита Амвросия послужили следующие обстоятельства. Назначение на Сухумскую кафедру епископа Кириона возмутило русских националистов. Они утверждали, что этим актом в Абхазии ущемляются российские интересы, что назначение вызовет возмущение абхазов и выступление против ненавистных им грузин. В 1906 году в газете „Колокол”¹ 45 была опубликована статья под заглавием „Голос из Сухума”, ее автор выступил под псевдонимом „Русский”. В статье (насколько можно судить из ответа на нее, поскольку саму статью мы не видели. В библиотеках Грузии не хранится тот номер, в котором напечатана эта статья) выражено крайнее возмущение в связи с назначением грузинского епископа Кириона на Сухумскую кафедру; подвергается оскорблению личность архипастыря и дается отрицательная оценка подвижничеству грузинского духовенства в Абхазии. Вместе с тем, восхваляется деятельность предшественников Кириона в Сухумской епархии.

Статья архимандрита Амвросия <<По поводу статьи „Голос из Сухума”>> остро полемична, в ней по пунктам разбирается статья „Русского”, автор ставит своей целью защиту чести и достоинства епископа Кириона.

Статья была опубликована в официальном журнале - „Духовный вестник Грузинского Экзархата” (1906, ¹ 9-10, стр. 20-47), что является свидетельством того, что многие духовные деятели России достаточно положительно относились к Грузинской церкви.

Статья содержит острую критику официального курса Православной церкви России. Автор называет этот курс церковным национализмом и шовинизмом. Публикация статьи в данном журнале дает основание полагать, что подобная критика находила поддержку и в церковных кругах России.

Как уже говорилось, к сожалению, экземпляров газеты „Колокол” нет в тбилисских библиотеках (ср. Г. В. Зерцалов, Библиография русской периодики грузии, часть 1 (1828 - 1920), Тифлис, 1941, с. 81), так что текст упомянутой статьи нам неизвестен. Однако в нашей научной литературе в последнее время появились сведения (Г. Рогава, В. Шенгелия), что в архивном фонде каталикоса Кириона (Центральный государственный исторический архив Грузии) хранится письмо протоиерея Иоанна Восторгова, содержание которого, судя по упоминаемым проф. Г. Рогава заголовкам и цитатам, идентично статье „Русского”. В тех же архивных материалах оказалась объяснительная записка епископа Кириона к Священному Синоду в связи с обвинениями протоиерея Восторгова. Эти обвинения идентичны тем, на которые отвечает архимандрит Амвросий. Так что можно считать доказанным, что за псевдонимом „Русский” скрывался протоиерей Иоанн Восторгов (причисленный в последнее время Русской Православной церковью к лику святых).

Полемическая статья архимандрита Амвросия интересна с историографической, миссиологической и эклезиялогической точки зрения. Автор раскрывает широкий спектр фактов и явлений, многие из которых не встречаются в других источниках. Объектами критики часто являются сухумские

епископы Агафедор (1891-1893) и Арсений (1895 - 1905); их деятельность определялась политико-национальными интересами, в результате чего, как подчеркивает Амвросий, их миссионерская деятельность не принесла успехов. Читатель найдет в статье ответ на вопрос: чем было обусловлено столь успешное распространение ислама среди горских народов Кавказа в условиях пребывания в российской православной империи.

Автор является свидетелем и участником описываемых событий и постольку приводимые им факты, их анализ и оценка заслуживают особого внимания.

Интересны те места статьи, где дается описание и оценка миссионерской практики. Тут речь идет и о языке богослужения. Ставится вопрос: на каком языке должно совершаться богослужение, к примеру, для самурзаканцев или для абхазов? Ответ дается в согласии с евангельским богословием, согласно которому слову Божьему каждый народ должен внимать на понятном ему языке.

Автор критикует миссионерскую политику Русской церкви, проникнутую великодержавными интересами государства и предполагающую изменение конфессиональной картины в соответствии с этими интересами. Порой миссионеры „сверху” получали указание, сколько абхазов следовало обратить в христианскую веру. Примером этого может послужить курьезное задание епископа Агафедора, данное им очамчирскому священнику Иоанну Кереселидзе (см. в тексте).

Архимандрит считает, что деятельность тех русских миссионеров (прот. Восторгова, прот. Ястребова и др.), которые не ставили перед собой евангельских целей, способствовали как дискредитации Грузинской Православной церкви, так и распространению антирелигиозных, антигосударственных и антицерковных настроений. Наиболее полно в статье раскрывается именно эта тема и мы уверены, что нынешние

миссионеры, как русские, так и грузины, найдут там много пищи для размышления.

Основой уродливой миссионерской практики является характер отношений государства и церкви к нации и обществу. Такое отношение рождает множество нездоровых явлений, к числу которых относятся религиозные и этнические конфликты. Автор особо подчеркивает, что критика этих отношений родилась в лоне самой Русской церкви. Именно русские богословы говорили, что смешение религиозной и государственной точек зрения является роковым невежеством. В Грузии тяжелейшее положение: „...тут мы имеем дело не со смешением интересов церкви и государства, а с поглощением церкви государством”.

От себя добавим, что размежевание интересов церкви и государства по сути дела является идеей отделения церкви от государства. Хотя св. Амвросий не выражает эту идею так однозначно, однако его суждения, как и суждения его российских единомышленников, на которых он ссылается, ведут именно в этом направлении.

Отделение церкви от нации, отделение церкви от государства, отделение церкви от политики составляют один из важных принципов демократии (ведь церковь с одной стороны и нация, государство, политика с другой стороны суть явления разного, гетерогенного порядка). Этот принцип выражен в Библии, составляет кредо Православной церкви, сформулирован в догмате диофизитства.

Права человека, свободы совести и личности, самоопределение наций, гуманизация и демократизация общества - все эти идеи можно встретить в анализируемой статье. Они восходят к древней церковной традиции и содержат в себе абсолютные и непреходящие ценности.

Статья вдохновлена любовью и сочувствием к абхазскому народу. В ней описывается не только процесс крещения части абхазского общества, но речь идет и о заботе и сохранении

абхазского языка.

Что мешало Русской церкви признать абхазский язык языком литургии? Российская церковь воспринимала себя в качестве Русской церкви и полагала, что сохранение „национальной физиономии” малых народов противоречило государственным интересам империи.

Однако у архимандрита Амвросия было совершенно противоположное мнение. Его работа внушает мысль о том, что этнический и церковный сепаратизм поражается игнорированием доминантной нацией в одной и той же церкви, одним словом - разрушением принципов равенства народов. Такие тенденции доводят нас до филетизма (церковного национализма. Филетизм был осужден на Константинопольском Соборе в 1872 г. Термин происходит от греческого „филе” - „племя”).

От проявлений национализма и филетизма, в той или иной мере, не свободна ни одна православная церковь. Эти проблемы и сегодня стоят как перед российской, так и перед грузинской православными церквями.

Пока церковь не освободится от этих антицерковных тенденции, она не сможет выполнить свою главную миссию, не сможет способствовать установлению мира и добродетельных отношений между людьми. Главным достоинством статьи архимандрита Амвросия (св. Амвросия-Исповедника) является содержащийся в ней стимул, который получают русские, грузины и абхазы для самокритики, самоанализа, для осознания собственных ошибок и стремления к самосовершенствованию.

* * *

Предлагаемое читателю издание ставит перед собой те же цели, которые преследовал в свое время автор данной статьи - внести ясность и определенность в установление причин конфликта в российско-грузинских отношениях.

Работа рассчитана на широкий круг читателей и, в первую очередь, имеет научно-просветительскую, церковно-политологическую и гуманитарную нагрузку. Исходя из этого, мы не ставили целью повторение с орфографической точностью его первое издание 1906 года. Для того, чтобы облегчить нашим читателям восприятие текста, мы внесли в оригинал незначительные редакционные изменения в соответствии с нормами современного русского литературного языка (в этом отношении нам оказал помощь филолог Георгий Сиамашвили). Соответственно, в наши интересы не входил дословный перевод текста оригинала. Мы постарались создать точное смысловое соответствие и при этом сохранить стилистическое своеобразие авторской речи.

Выражаем благодарность издательской организации и ее руководству, в частности, председателю правления Центра проф. Георгию Хуцишвили, а также - редактору, академику Эдишеру Хоштариа-Броссе, и рецензентам, проф. Зурабу Кикнадзе и проф. Тамазу Джологуа, за ознакомление с текстом и существенные замечания; моему московскому коллеге, египтологу, докторанту Тюбингенского университета им. Eberhard Karls Сергею Агапову, который ознакомился с готовым для повторной публикации текстом и поделился с нами своими впечатлениями. Он признал, что главная идея, которой был вдохновлен автор работы, является идеей добра. И если ею будут руководствоваться духовные и светские лидеры Грузии и России, процесс согласия и мира обретет надежное будущее.

По поводу статьи „Голос из Сухума” (газ. „Колокол”¹ 45)*

В¹ 45 газеты „Колокол” напечатана статья под названием „Голос из Сухума”. В этой статье автор, укрывшийся под псевдонимом „Русский”, набрасывает тень на деятельность преосвященного Кириона, назначенного на Сухумскую кафедру; выставляет его человеком узко националистического направления и назначение его на означенную кафедру считает пагубным для русского дела в Сухумской епархии. Почему автор так именно смотрит на дело, почему он находит вредным назначение Кириона на Сухумскую кафедру, слишком ясно, ибо ему не нравится грузинофильство грузина-епископа, очевидное дело, понимая любовь к своей народности в том смысле, в каком это понимали некоторые насадители русской культуры и гражданственности на Кавказе. Всем памятна нетерпимость и ненависть ко всему грузинскому, стремление к такому неправильно понимаемому русификаторству, какими заражены были известные деятели на Кавказе: еп. Арсений, протоиерей Восторгов, Ястребов¹ и др. Теперь все, кто только способен трезво смотреть на дело, кто не заражен ненавистью к инородцам, ясно понимают, каковы плоды деятельности таких русификаторов. Нынешнее положение вещей на Кавказе, - всеобщее недовольство нынешним церковным строем, усиление стремления к сохранению своей национальной физиономии, пробуждение народа в этом направлении, - все это плоды деятельности вышепоименованных и подобных им людей и справедливость требует сказать, в этом смысле они оказали народу большие услуги. Беда только в том, что они своею деятельностью принесли громадный вред тому

* “Духовный Вестник Грузинского Энзархата”, 1906, 1-15.V, #9-10, стр. 20-47.

¹ Не хотелось нам выставлять личности, касаться их той или иной деятельности, но нас вынуждает прибегнуть к этому пример псевдонимного автора. Он голословно порицает деятельность еп. Кириона и других лиц, между которыми

делу, которому они служили. Целью деятельности указанных лиц должно было быть сближение грузинского народа с русским путем насаждения русской культуры и гражданственности, но этим они не ограничились. Им хотелось еще большего - возможно скорого обрусения края, - окончательного слияния грузинского народа с русским, путем утраты первым своей национальной физиономии, своего языка, нравов и обычаев. Но это оказалось невозможным, напротив, усиленная деятельность в этом направлении привела к совершенно противоположному, - к сильному пробуждению стремления к сохранению своей национальности даже в той части грузинского населения, где всего меньше можно было этого ожидать. Вздумали вывести из школ Мингрелии грузинский язык, и это подействовало на народ отрезвляющим образом, мингрельцы крепко прониклись идеей защиты своего литературного и церковно-богослужебного языка, и в результате получилось нечто противное той цели, к которой стремились инициаторы этого

не оставляет без своего внимания и нашу личность; называет членов духовенства Сухумской епархии „бывшими лакеями и работниками”, всех грузинских деятелей в Абхазии считает людьми узко-националистического направления, - вредными для русского дела и православия в Абхазии. Для доказательства своей такой предвзятой мысли автор-грузинобоф прибегает к средству противопоставления деятельности еп. Кириона и абхазского духовенства будто бы весьма плодотворной деятельности русских архипастырей на Сухумской кафедре. Поэтому при наличии таких голословных обвинений грузинского духовенства Сухумской епархии необходимо сказать что-либо в его защиту, - выяснить, насколько предшественники еп. Кириона являлись носителями идеи равенства в Церкви Христовой всех без различия национальностей, насколько они деятельно подготовляли почву для нынешнего печального положения церковной жизни в Грузии. Это вернейший путь доказательства грузинофобства г. Русского и несправедливости его обвинений, но для этого является необходимым говорить языком фактов, которые не терпят исключения личностей и оставления их без внимания. С другой стороны, нас побуждает к этому желание защиты интересов Церкви Христовой и русского дела в крае, т.е. желание установить правильное понимание русских и грузинских интересов на Кавказе и тем способствовать выбору правильного пути к достижению намеченной цели. Принимая это во внимание, нам кажется преступным и

дела. Народ открыто сознается, что до сего времени не так ясно он понимал необходимость защиты и основательного изучения этого языка и что прот. Восторгов открыл ему глаза. Часто теперь приходится слышать в шутку произносимые слова, что этому деятелю на ниве Божьей следовало бы поставить памятник в центральном месте Мингрелии. Мало того, такие деятели посеяли недоверие не только к духовному начальству, но и к пастырям церкви, сделавшимися проводниками таких предначертаний ярых обрусителей.

Если „смешение религиозной и государственной точек зрения” является злом и „роковым недоразумением” для представителей духовного ведомства вообще в России (Церк. Вест. 1905 г. ¹ 7), то это особенно ярко выдвигается в Грузии, так как эта страна является единственной окраиной с православным населением; здесь только может иметь место это зло и роковое недоразумение, ибо другие окраинные инородцы к их счастью, как они выражаются, не связаны с коренным населением России одной православной верою. Относительно Грузии еще больше можно сказать; здесь не „смешение религиозной и государственной точек зрения”, а полнейшая замена первой точки зрения последнею. Здесь-то именно лицом к лицу можно познакомиться с такими защитниками веры, которые, по словам „Церк. Вестника”, говорят: „пусть Церковь страдает от того или другого закона, зато государство выигрывает”. Все это в Грузии усиливается усиленным стремлением к обрусению края. Этой задачей, как ни странно это, особенно сильно задаются представители русской церковной власти; среди них именно имеет место крайняя форма нетерпимости к инородцам и ко всему тому, что служит принадлежностью их национального облика. Такой ненависти к грузинам, какую проявляют проповедники Христова учения любви даже к врагам, уважения к национальным особенностям каждого народа (Кол. 3, 11), к счастью, мы не видим даже в

самых ярких носителях русификаторских идей из светской администрации. Только русификаторы, облеченные в рясы, пастыри Церкви способны называть грузинский язык собачьим языком, грузинское церковное пение - собачьим лаем, проклинать весь народ архипастырскими устами и т.д. (Рус. Вед. 1905 г. ¹ 62). „Ничто не вносит столько розни во взаимные отношения представителей Церкви и образованного общества, скажем словами священника Аггеева, ничто так не отталкивает последних от первых, как именно внесение в сферу религии государственных принципов, пред чем мы, к сожалению, не можем устоять, забывая, что взявшие меч от меча и погибнут” (Церк. Вест. 1905 г. ¹ 7).

Поэтому-то, очевидное дело, народ ясно замечал, что в такой своей деятельности духовенство берется не за свое дело, что оно при усиленной деятельности духовного начальства в этом направлении забывало или не успевало нести свои пастырские обязанности в возможной степени добросовестно. Пастыри теряли доверие паствы, ибо „за священниками-политиканами, как выражаются „Церк. Ведомости”, общество не пойдет, но только с сожалением будет говорить, что они занялись не своим делом” (Церк. Вед. За 1906 г. ¹ 8, стр. 367). С другой стороны, народу не нравилось это посягательство на их святое святых, - на нравы, обычаи, язык и вообще на все то, что составляет сущность его национального облика. И что удивительного, если грузинский народ стал отвечать ненавистью не к русскому народу, а только к тем деятелям, которые старались посеять вражду между природными русскими и аборигенами страны - грузинами?! Слишком глубоко была врезана в сердца грузин любовь к русскому единоверному народу, чтобы так легко можно было этим деятелям достигнуть своей цели, - уничтожить в народе доверие и любовь к истинно-христиански расположенным русским людям. Им хотелось в мутной воде ловить рыбу, „создать себе карьеру на притеснениях грузин

и на ложных доносах” (слова Дурново). Они „поганили”, бесчестили русское имя на Кавказе; но, как и должно было ожидать, потерпели полную неудачу, позорно бежали из пределов Закавказья, оставив паству и то дело, на служение которому они были призваны, доказав этим еще лишний раз справедливость бессмертных слов Спасителя нашего о таких пастырях. А между тем, те представители русского народа, которые являются истинными носителями христианской любви ко всем без различия их национальности, живут спокойно, пользуются расположением и доверием грузинского народа. Да, благодарение Богу, политиканствовавшие деятели на ниве Божьей бежали, но они, - эти „кавказцы в рясе”, не намерены бросить свою деятельность, якобы на благо русского дела на Кавказе; им хочется сравнить народности Закавказья и „довести их до кровопролития”. С этою целью не перестают печатать „статьи, полные лжи, злословия и клеветы” (С.-Петербург. Ведом. 1906 г. ¹ 52).

Мы сказали, что эти русификаторы потерпели неудачу и бежали, но этим, конечно, не хотим сказать, чтобы их деятельность была без вредных последствий для народа. Грузины, благодаря таким деятелям, в мирное время нахождения под покровом могущественной Державы потеряли то, что они в века своей ужасно буйной, боевой против врагов церкви, жизни содержали в полной чистоте, - ревность к вере Христовой. В настоящее время в Грузии со всех сторон раздаются протесты, и словом и делом, против православной веры, против Церкви и ее служителей - духовенства. Мало того. В печати открыто высказываются, что русификаторские стремления представителей духовной власти довели сознание грузинского народа до идеи отделения церкви от государства и деятельно подготовили почву для зарождения в народе революционного духа (газ. „Шрома” ¹ 7, журн. „Иверия” за 1906 год ¹ 7, стр. 3 и др.).

Вот результаты полезной деятельности для государства ярых русификаторов; они достигли своего, если только смуты, нестроения, гонения против духовенства, отрицание народа от Церкви могут быть названы полезными для государства проявлениями в народной жизни.

Выяснение всех причин этого печального явления повело бы нас очень далеко, размер журнальной статьи в настоящее время не позволяет нам заняться этим весьма интересным делом. Не отказываясь сделать это в будущем, мы в данном случае займемся разъяснением некоторых ложно освещенных фактов в вышеупомянутой статье г. или, всего вероятнее, о „Русского” и сделаем это насколько возможно в кратких словах.

Скорбя по поводу назначения преосв. Кириона на Сухумскую кафедру, считая это оскорблением русского чувства и не надеясь найти в нем „ту умеренность, ту справедливость, такт, сосредоточенность, - все те качества, которые столь необходимы для такой разноплеменной епархии, какова Сухумская”, означенный автор назначение его считает положительно вредным, способом „натравить абхазцев на ненавистных им грузин и мингрельцев и вызвать ту же резню, какую мы видели в Бакинской губернии”. Мы в данном случае не беремся защищать преосв. Кириона от таких доносов на него, ибо это он сам сумеет сделать. Скажем только, что вся его деятельность может послужить полной гарантией того, что он не будет так несправедлив, не будет отличаться такой ненавистью к не грузинам, какой отличались его предшественники по Сухумской кафедре по отношению ко всем народностям не русского происхождения, - особенно к грузинам.

Всем известно из газетных источников распоряжение еп. Арсения не читать грузинское Евангелие на Пасху, тогда как прочитано было на других языках, даже на мертвом латинском языке, которого из молящихся никто не понимал. Более двух третей молящихся были грузины; с нетерпением

ждали услышать хоть раз в год чтение Евангелия на понятном для них языке, но ошиблись в своем ожидании и они, озлобленные таким невниманием к ним, таким оскорблением их религиозного и национального чувства, немедленно по окончании Евангельского чтения демонстративно вышли из храма.

Со времени основания в Сухуме самостоятельной кафедры сухумцы лишены были возможности слышать богослужение на грузинском языке. То же самое применялось и к тем приходам с грузинским населением, священники которых, к несчастью для прихожан, знали русскую грамоту. Нетерпимость сухумских иерархов дошла до того, что грузины стали жаловаться на такую несправедливость путем газетных статей и даже Обер-Прокурору Св. Синода пришлось на это обратить внимание. Затребованы были сведения по данному делу от Сухумского епископа Арсения, который без стеснения и донес, что во всех церквах г. Сухума и м. Очемчире богослужение совершается на церковно-славянском языке, что бывшим еп. Сухумским Агафодором предположено было вводить таковое же богослужение во всех абхазских и самурзаканских приходах и что им, Арсением, разосланы богослужебные книги на славянском языке с подтверждением совершать богослужение по этим книгам (Отнош. еп. Арсения от 17 мая 1898 г. ¹ 968).

Посмотрим теперь, каково было население г. Сухума и м. Очемчире, где воспрещалось богослужение на грузинском языке, даже по тем сведениям, которые представлены были самим еп. Арсением при сказанном выше отношении (Дело Син. Конторы за 1898 г. ¹68) и которые, нужно полагать, составлены не без известной тенденции для оправдания в возможной

---

² Что эта цифра далеко не соответствует действительности и что грузин на самом деле гораздо больше, можно видеть из статистических сведений, изданных Статистич. Отделом при Канцелярии Главноначальствующих на Кавказе под редакцию Кондратенко за 1886 г.

степени своего распоряжения путем умышленного уменьшения общего числа грузин.

В 1898 году по означенным сведениям в гор. Сухуме было: русских - 1410, грузин - 2336 и абхазцев - 80 душ обоего пола, а в Очемчирах: русских - 57, абхазцев - 70 душ и грузин - 257 душ и справедливо ли, спросим автора-грузинофоба, оставлять 2593² грузина - сухумцев и очемчирцев без службы на родном языке?

Во всем Сухумском округе, по статистике еп. Арсения (см. тоже самое дело С. Конторы), всех жителей 78109 душ обоего пола, в том числе грузин (мингрельцев, карталинцев, имеретин, гурийцев и самурзаканцев) 45353 души³. Из остального же числа жителей округа (33756 д.) - абхазцев - 24598, русских - 2745, греков - 4762, армян - 638 и других национальностей - 1013 душ. Всех же православных в округе считается 72,729 душ, не православных - 5280; абхазцев православных - 20,777 д. (большинство из них только по отчетам духовного ведомства считаются православными, а на самом деле между ними больше фактических магометан, чем христиан), магометанствующих - 3821 д. Следовательно, на 45,353 православных грузина в сухумском округе приходится 27,376 душ православных всех других национальностей и справедливо

3 По другим сведениям грузин в Сухумском округе - 53,829 душ обоего пола (Абхазия, соч. Цхумели, СПб. 1906 г. стр. 16, прим. 18-ое).

4 Еп. Арсений не только самурзаканцев, но даже и мингрельцев, карталинцев, имеретин и гурийцев считает отдельными национальностями (См. Дело С. Конторы за 1898 г. ¹ 68, стр. 8-11).

5 Такое явление в исторической жизни народов замечается не редко. Было время, когда все побережье Черного моря, по крайней мере до Гагр, было занято мингрельцами, но с усилением магометанского влияния вследствие напора Черкесов и Абхазцев, занимавших пространство между Гаграми и Туапсе, а сих последних на мингрельцев аборигены страны были оттеснены до р. Кодори, которая в XVII ст. и служила границей между Абхазией и Мингрелией. Что касается жителей нынешнего Очемчирского участка, то они никто иные, как мингрельцы, потерявшие свой язык вследствие воздействия на них абхазцев. Доказательства означенного нашего предположения имеются в достаточном количестве и об этом более обстоятельно постараемся высказаться в другое время.

ли такое количество православных грузин оставлять без удовлетворения духовно-религиозных их потребностей?

Нам скажут, что в числе грузин нельзя считать самурзаканцев, ничего общего не имеющих с грузинами⁴, но так ли это?

Мы в данном случае не будем доказывать, что самурзаканцы принадлежат к грузинской национальности, потому что это и не требует доказательств. Исторические, этнографические, лингвистические и антропологические данные делают это несомненным. По нашему мнению, в деле определения богослужебного языка играет роль не одно только национальное происхождение⁵ народа, а главным образом то, на каком языке в известное данное время говорит та или другая народность. Несомненна принадлежность самурзаканцев к грузинскому племени, но они вследствие исторических обстоятельств могли потерять свой язык и ассимилироваться по языку с народом другого происхождения. Многие действительно так и думают о самурзаканцах; не будучи знакомы с жизнью их, не понимая их языка, многие представители светской и духовной администрации убеждены, что самурзаканцы говорят на абхазском языке. Если бы это было верно, мы, несмотря на грузинское происхождение самурзаканцев, не стали бы, да и не имели бы никакого права, настаивать на том, чтобы в Самурзакани вводить богослужение на грузинском языке. Но дело в том, что самурзаканцы говорят на том же самом мингрельском наречии грузинского языка, на котором говорят во всей Мингрелии. Если же во всей Мингрелии богослужебным языком служит грузинский, то того же самого, естественно, нужно требовать и для самурзаканцев.

Так и думали те из представителей духовной власти, которые не были заражены стремлением к насильственной русификации края. Мы в данном случае сошлемся на постановление Грузино-Имер. Син. Конторы и указ Св. Синода. В рапорте своем, от 8 ноября 1897 г. за ¹ 2062. сухумский

епископ Арсений просил разъяснения от Синод. Конторы относительно того, „следует ли производить испытание в знании грузинского языка над лицами, желающими занять места в приходах с абхазским и мингрельским населением?”. Сам же знание этого языка считал совершенно лишним, так как в эти приходы, по его словам, назначаются лица, знающие русский язык, „преследуя цель более тесного сближения духовенства с паствою (курсив наш) и развития школьного образования (путем воспрещения богослужения и преподавания на родном языке?!), ибо русский язык, как государственный, более необходим для абхазцев и мингрельцев, чем груз. язык, к тому же последний в школах Сухум. епархии совсем не преподается” (Дело С. Конторы за 1897 г. ¹ 30). На означенный запрос последовало следующее журнальное постановление Синод. Конторы: „Разъяснить преосвященному Сухумскому Арсению, что кандидаты на священно-служительские места в приходах с мингрельским населением вверенной ему епархии должны подвергаться испытанию и на грузинском языке, так как церковно-богослужебным языком для них служит язык грузинский” (Протокол от 11 февр. 1898 г.). В таком же смысле разрешен этот вопрос и Св. Синодом (Дело С.К. за 1897 г. ¹ 30, лл. 28 и 29).

Но и это не подействовало на еп. Арсения; он настоял на своем; разрешил служение на грузинском языке только в трех приходах, признав таковые мингрельскими приходами, а во всех других селениях, население которых говорит на том же самом мингрельском наречии, стал категорически воспрещать грузинское служение.⁶

Нечего говорить, что такое же было отношение сухумских преосвященных и к школьному делу, как это видно из вышеприведенного донесения еп. Арсения. Как смотрел

---

⁶ О таковой деятельности еп. Арсения упоминается также и в книге “Церк. Вопросы в России” – изд. 1896 г. стр. 88 и 211

на это дело епархиальный наблюдатель ц. приходских школ Сухумской епархии, прот. Ястребов, ясно видно из предписания его учителю Илорской школы, от 20 окт. 1896 года за ¹ 336, в котором между прочим говорится следующее: „Предписываю вам вести наглядные объяснения на одном только русском языке, не прибегая к мингрельскому и абхазскому языку, тем более грузинскому”. Это распоряжение разослано было всем учителям церк. приходских школ Сухумского округа и по этому одному легко себе представить, какова была постановка учебного дела, насколько страдало дело сознательного преподавания даже русского языка в означенных школах.

Находя такую постановку учебного дела неправильной и преподавание грузинского языка полезным, Сухумский Епарх. Учит. Совет затребовал от самих сельских обществ сведения о том, необходимо ли преподавание грузинского языка в их церковно-приходских школах. В ответ на этот запрос и поступили те приговоры от сельских обществ, о которых говорится в газ. „Колокол”. Рассмотрев означенные приговоры и признав требование их заслуживающим уважения, Епарх. Учил. Совет и постановил: „Признать преподавание груз. языка необходимым в школах тех приходов, население которых говорит на мингрельском наречии грузинского языка”. Из этого ясно видно, что против утверждения газ. „Колокол” и его сотрудника-грузинофоба не может быть речи о неправильности и недействительности этих приговоров. Преосвященный же Арсений не согласился с таким постановлением Учит. Совета о введении преподавания грузинского языка.

Каковы были отношения сухумских епископов, особенно же еп. Арсения, к своей нелюбимой пастве, ясно могут показать нижеследующие примеры.

Здесь мы могли бы передать один возмутительный факт, имевший место в Сухумской епархии и сделавшийся достоянием печати, но находим нужным воздержаться от

этого, потому что тяжело для верующего чувства слышать лишний раз рассказ о небывалом проявлении ненависти к грузинам со стороны архипастыря, проповедника веры, любви и милосердия христианского. Желаяший может познакомиться с этим поступком еп. Арсения с мингрельцами, имевшим место 25 марта 1904 года и своей бесчеловечностью возмущавшим даже представителей полиции, в грузинской газете „Цнобис Пурцели” (за 1905 г. ¹ 2819).

Не лучшее было отношение Сухумских архипастырей и к священно-церковно-служителям не русского происхождения. В 1894 году в Сухуме произошел такой инцидент. В кабинете Епархиальной Канцелярии идет заседание членов Попечительства о бедных духовного звания. Слушали, между прочим, прошение одного из священников о выдаче ему заимообразно ста рублей из сумм Попечительства с тем условием, чтобы означенные деньги удержаны были из его содержания. Сочувственный отзыв одного из членов Попечительства о бедственном положении просителя вследствие разных, для него неблагоприятно сложившихся обстоятельств, делавших необходимым оказать ему материальную поддержку, вызвал следующее замечание помощника секретаря Автономова: „Положим, здешним священникам нельзя верить”. Когда же члены Попечительства (грузины) спросили его, кого он разумеет под „здешними священниками”, он не постеснялся сказать: „конечно, не русских священников”. Ему было указано, что это оскорбление духовенства целой епархии, в том числе и членов Попечительства, находившихся в данное время при исполнении своих служебных обязанностей, и потребовано от него взять обратно эти необдуманно сказанные им слова, г. Автономов совершенно спокойно ответил, что он этих слов обратно не берет и этим он явно доказал, что оскорбление было нанесено туземному духовенству края обдуманно и с целью. Доведено было это до сведения Сухумского Преосвященного,

но, конечно, это нисколько не повлияло на служебное положение храброго канцеляриста и, очевидное дело, иначе и не могло быть.

Сами Сухумские епископы с презрением относились к грузинскому духовенству. Следовало какому-нибудь представителю светской власти, или даже частному лицу негрузинской национальности, взвести ложное обвинение на священника, и для последнего не существовало средств к оправданию. В м. Очемчирах автор этих строк был свидетелем того, как еп. Арсений на просьбу духовенства без проверки не давать веры доносам представителей светской администрации, враждебно распложенный к нему, сказал, что он больше верит „русскому чиновнику”, чем местному духовенству. Эти же слова были высказаны еп. Арсением и покойному ныне моквинскому священнику Ессею Жордания, просившему Владыку назначить следствие для расследования дела по доносу участкового начальника на этого священника.

Мало этого, высшие представители духовной власти в Сухумской епархии являлись деятельными агентами жандармской полиции и всяких „русских чиновников”. Но так как почвы для такой деятельности в Сухумском округе почти совсем не было, так как там не имела места, по крайней мере в то время, противоправительственная пропаганда, то, чтобы этим агентам выслужиться пред жандармерией в деятельности по фискальной части, они часто прибегали к ложным доносам. Известно конфиденциальное письмо еп. Арсения к ректору Казанской Духовной Академии от 21 марта 1900 года, в котором архипастырь сообщал, что студент означенной Академии, уроженец Сухумской епархии, имел „сношение с лицами, состоящими под надзором, агитировавшими против всего русского” и в котором он просил держать содержание этого письма в тайне, *„так как жандармская полиция, говорится в письме, действует в данном случае негласно”*.

Достойна ли такая деятельность архипастырей одобрения, приличествует ли она носителям апостольского служения, об этом предоставим судить читателям, а мы отметим между прочим то, что этим в глазах народа ронялось достоинство служителей алтаря, деятельно подготовлялась почва для недовольствий, против духовенства и самой церкви; ускорялся процесс образовывания той глубокой пропасти, которая теперь стала отделять пастырей от пасомых. Сеялись недоверие и вражда между русскими и народностями не русского происхождения, плоды каковой деятельности русификаторов мы теперь пожинаем обильно.

Вследствие этого духовенство Сухумского округа было настолько принижено, что светская администрация края не отличала его представителей от простых прихожан. Одинаково она писала свои приказы как о священниках, так и об его прихожанах сельскому старшине, забывая умышленно, что священник в государстве занимал такое же официально-служебное положение, как и сам участковый начальник, не считавший его достойным личной с ним переписки по служебным делам. Вот образец этих приказов. „Приказ Илорскому старшине, ¹ 4630 от 27 января 1897 года. *“Предписываю Вам немедленно, взяв с собою священника Зосима Хелаца, Кемача и Петра Варданиевых (прихожане означенного священника), самому лично явиться в участковое управление”*. Такие и еще более оскорбительные для духовенства приказы были обычными явлениями, чем ронялось достоинство пастырского служения; оно ставилось и в действительности становилось в глазах народа ниже служения сельского старшины.

Укажем еще на несколько примеров, доказывающих нетерпимость Сухумских архипастырей к грузинам.

Русские в городе Сухуме составляют около 23% всего населения, а инородцы - 77% и при таком процентном

соотношении русских и не русских причет Сухумского кафедрального собора состоит из одного протоиерея, трех священников, трех диаконов и четырех псаломщиков, из коих только один священник-грузин, а все остальные - русские, не понимающие туземных языков. Кроме этого собора в Сухуме имеется еще одна церковь (кладбищенская), но и в причте этой церкви нет ни одного грузина.

Во второклассные церковно-приходские школы Сухумского округа учителями назначались почти исключительно одни русские.

Сухумская епархия - миссионерская. Целью ее основания было просвещение светом христианского учения абхазцев-магометан, живущих исключительно только в Сухумском округе. Следовательно и кафедра и канцелярия Сухумской епархии не должны были упускать из виду интересов инородного населения округа, а между тем в Сухумской епархиальной канцелярии от секретаря и до последнего писца все русские, не знающие местных языков. Грузины и абхазцы, приезжавшие в город Сухум с просьбою к архипастырю или за справками в канцелярию, должны были по городу искать переводчика. Не нужно при этом забывать, что во всем Сухумском округе русские составляют не более 3,6%% всего населения, а остальные 36,4%% - все инородцы (Дело С. Конторы за 1898 г. ¹ 68). Не ужасная ли это нетерпимость со стороны предшественников епископа Кириона?! Где же та „справедливость”, о которой ратует г. Русский и носителями которых, по его уверению, являлись русские архипастыри, занимавшие Сухумскую кафедру?! Не странно ли после всего этого слышать обвинение гонимых грузин Сухумского округа в узком национализме и нетерпимости к русским?!

Г. „Русский” обвиняет грузинское духовенство и вообще грузин в том, что будто они, управляя до присоединения Абхазии к России духовно краем, „своим неумеренным грузинизмом”

довели дело до того, „что абхазцы ушли в магометанство”. Несправедливо и это уверение грузинофоба.

Усиление магометанства на самом деле произошло со времен утверждения русской власти на Кавказе (Кавказ, Абхазия, Аджария и Шавшети. Путевые заметки графини Уваровой ч. II, стр. 207). Главной причиной этого явления были военные действия России против горцев. Зародилась в этих последних страшная ненависть к посягавшим на их свободу русским, а вместе с этим и к исповедуемому ими христианству. „Мы сами, говорит Ев. Марков, больше всего виноваты в развитии среди горцев ненависти к русским и их искусственного стремления к Турции, ибо мы питали в них религиозный фанатизм неумеренным расстройством их хозяйственного быта” (Очерки Кавказа стр. 68-69). „Строгие меры, говорит г. Романовский, и разорение, которыми мы пытались победить первое сопротивление воинственных племен” и сами неудачи их в войне не могли не усиливать этой вражды и ненависти к победителям и все это „ускоряло распространение между ними убеждения в необходимости соединиться для совокупного отпора” (Кавказ и Кавказ. война. Романовского, стр. 310). Это стремление магометан-горцев разрешилось мюридизмом на Кавказе и какое влияние имело это религиозно-политическое учение для православия в крае, известно каждому хоть сколько-нибудь знакомому с этим движением среди горцев.

Проповедники мюридизма с 20-х годов прошлого столетия стали проникать и в Абхазию. Результатом этого и было усиление движения абхазцев в пользу магометанства. Как сильно было возбуждение против русских и исповедуемой ими православной веры, об этом ясно свидетельствуют Н.А. Волконский, Евг. Марков и др. (Война на Кав. и мюридизм с 1824 по 1834 г. Волконского, стр. 65; Марков - Очерки Кавказа, стр. 360-363; Акты археогр. комиссии, т. V, стр. 780-800 и др.). О том, как грузины бывшей Турецкой Грузии после 40-х годов

прошлого столетия „постепенно перешли в магометанскую религию”, свидетельствует Л.С. Исарлов (Письма о Грузии, Тиф. 1899 г. стр. 266-267).

Мы в данном случае об этом больше не будем распространяться. Материалов для доказательства высказанного нами положения об усилении магометанства именно после утверждения русского владычества на Кавказе очень много и в них разберется будущий историк миссионерской деятельности православного духовенства среди горцев-магометан. Скажем только о том, что после нашествия турок под начальством Омер-паши, быстро прошедшего с оружием в руках оставленные без боя русскими войсками Абхазию, Самурзакан и Мингрелию, настроение абхазцев стало возбужденным. Особенно обострилось дело с 1864 года, т.е. со времени упразднения абхазского княжества и выселения владетельного князя Абхазии М. Шервашидзе в Россию. Волнения, вызванные этими мерами, разрешились открытым восстанием и убийством начальника края и сопровождавших его лиц в 1866 году.

Были приняты меры к улаживанию дела в Абхазии, но никак дело не увенчивалось успехом. Все старания светской администрации без оружия привести абхазцев к повиновению и спокойствию не могли иметь желаемых последствий, потому что волнующийся народ не доверял ей. Ее обещания по усмирению даровать полное прощение виновных не повлияло на народ. Нужен был посредник между народом и местной администрацией и таким лицом явился прот. Мачавариани. Он во всех народных волнениях в Абхазии самоотверженно исполнял роль примирителя народа с администрацией. Неоднократно вызывается на такой подвиг, идет к разъяренной, волнующейся, готовой никого не щадить толпе абхазцев, рискуя своей собственной жизнью в интересах служения народу, церкви и государству. И действительно при появлении его повстанцы как будто на время забывали все, вступали с

ним в переговоры, и дело улаживалось, восстание утиhalo, абхазцы заявляли, что они будут верить только словам прот. Мачавариани, лучшей гарантии им и не хотелось. Сколько нужно было самоотвержения, любви и преданности делу служения интересам Церкви и Государства, чтобы решиться на такой шаг, идти, по человеческим соображениям, на явную опасность лишиться жизни?!

Это ясно свидетельствует, что прот. Мачавариани не был наемником, способным в критическую минуту бросить свою паству подобно вышепоименованным деятелям на Кавказе, а истинным пастырем, полагавшим „душу свою за овцы” и не следовало поэтому набрасывать тень на его деятельность.

К указанному выше времени вследствие репрессивных мер правительства и воздействия Турции и проповедников исламизма абхазцы окончательно ушли в магометанство. С 1869 года же начинается славная деятельность еп. Гавриила на миссионерском поприще среди абхазцев. Главным его помощником в этом св. деле был прот. Мачавариани. О деятельности Мачавариани на этом поприще с похвалой отзывается преосв. Кирион (Кратк. очерк ист. Грузинск. церкви за XIX ст., стр. 130).

Благодаря трудам еп. Гавриила и его сподвижника пр. Мачавариани, в продолжение каких-нибудь 7-8 лет Абхазия сделалась страной христианскою. Еп. Кирион, говоря о деятельности про. Мачавариани в этот период времени, называет эту деятельность неусыпной и бескорыстной, успевшей обратить более 3/4 населения всей Абхазии к православию (ibid. стр. 131).

К прискорбию, опять настали трудные времена для христианства в Абхазии. Последняя Русско-турецкая война имела пагубное влияние на судьбы христиан-абхазцев. Русские войска по распоряжению начальника края генерала Кравченко, без боя оставили всю Абхазию до границ Самурзакани и

беззащитные абхазцы очутились в полном распоряжении высадившихся в гор. Сухуме и в некоторых других местах турок. Большая часть христиан-абхазцев, по принуждению турок, выселилась в Турцию и, хотя они по истечении нескольких лет стали возвращаться на свои родные места, но уже в Турции успели привить к ним магометанские понятия. Они стали возвращаться в Абхазию нафанатизированными уже магометанами. Фанатизм этот усиливался ненавистью и недоверием к русским, по их воззрениям, бросившим их в критическую минуту на произвол судьбы. И снова пришлось сказанным деятелям на миссионерском поприще оглашать Абхазию своей проповедью, опять подготовили было почти всех абхазцев к возвращению в лоно православной Церкви, но тут произошла перемена в правлении, которая устранила ев. Гавриила от миссионерских трудов в этой стране. Вместе с преосв. Гавриилом фактически устранен был от таковой деятельности и главный его сподвижник в этом деле прот. Мачавариани.

В 1885 году утвержден был для Сухумской епархии новый штат, восстановлена была опять Сухумская кафедра. По этому штату деятельный миссионер Мачавариани получил место настоятеля Сухумского каф. Собора и сфера его деятельности естественно ограничилась одним только Сухумом. На поприще миссионерской деятельности выступили другие лица, мало знакомые с местными условиями страны и обычаями народа. И с прискорбием приходится отмечать теперь, что те густо населенные места Абхазии, которые прежде были христианскими селениями, теперь уже служат центрами магометанства. Правда, испытанный миссионер и теперь сумел бы повлиять на ход миссионерского дела, но главное препятствие к этому заключалось в том, что, по странному недоразумению, он попал в немилость власть имевших, примешались людские страсти к святому делу. Пишущему эти строки известен такой

случай. Прот. Мачавариани, по званию председателя Учит. Совета и Епархиального Братства, предпринимает объезды приходо́в, везде народ встречает с радостью, везде жаждут слышать от него слова утешения и наставления в вере и он сам идет на встречу этим стремлениям народа, давно уже лишенного возможности видеть и слышать не только попавшего в немилость любимого ими пастыря, но и своего местного архипастыря. Дошли до начальства сведения о том, что о. протоиерей проповедовал по селениям и что к нему собиралась масса народа и это послужило поводом тайных расспросов и расследований того, о чем беседовал командированный самим начальством пастырь Церкви со своими чадами. Не было ли в этих беседах чего-либо противного стремлениям духовного начальства в деле скорейшей русификации края. Человек, который во время своего больше чем 50-летнего служения, не щадя и живота своего, был предан делу распространения в народе православной веры и русской гражданственности, весьма полезную и усердную деятельность которого высоко ценили и щедро поощряли наградами представители как духовной, так и светской высшей администрации края, на склоне лет, в глубокой старости своим ближайшим начальством подозревается в неблагоприятных противоправительственных стремлениях! Но настоящая причина в таком отношении к маститому труженику на ниве Божьей заключалась в его популярности в народе. Вышесказанные расспросы и расследования о содержании проповедей любимого пастыря удивляли народ и производили на их религиозное настроение удручающее впечатление. И проповедник слова Божия принужден был сложить оружие свое в борьбе с магометанством.

Последнее случайное миссионерское путешествие прот. Мачавариани было в 1898 году, когда он сопровождал еп. Агафодора во время его поездки в Гудаутский участок. Случайное, говорим потому, что еп. Агафодор, предприняв

путешествие с миссионерскою целью, нашел нужным прибегнуть к помощи его, как опытного миссионера и человека, пользовавшегося в народе большим уважением, но это с 1885 года был почти только единственный случай. Пишущий эти строки, как местный тогда благочинный, был свидетелем той радости и почти энтузиазма, с которым встречал его народ, того уважения, граничащего с благоговением, с которым относились к нему бывшие когда-то его духовные дети, теперь уже по воле судеб магометане по вере. Бывали моменты во время этого миссионерского путешествия, когда неосторожные слова и действия со стороны чинов полиции, сопровождавших владыку, вызывали протесты народа, переходившие в волнения, направленные как против чинов полиции, так и вообще против всей миссии. Иногда такое возбуждение народа готово было уже перейти в действие, но стоило появиться о. протоиерею среди народа, как все принимало нормальное течение, страсти улегались, поднятые для нанесения оскорбления действием палки опускались и бросались и, благодаря кротким увещаниям, наставлениям и проповеди прот. Мачавариани, миссия даже и в таких селениях достигала некоторого успеха.

Таково было влияние этого истинного, по призванию миссионера. Беспристрастная история миссионерского дела в Абхазии оценит его труды, а в настоящее время мы об этом больше не будем распространяться, ибо наша задача в данном случае заключается не в том, чтобы писать историю миссионерской деятельности прот. Мачавариани, а отметить только несправедливость „рясофорных кавказцев” - грузинофобов вроде корреспондента газ. „Колокол”, набрасывающих тень на славную его деятельность. Недаром же так высоко ценил его приснопамятный еп. Гавриил. Он в своем прощальном слове, произнесенном в гор. Сухуме во время последнего его посещения в 1885 году, с особою похвалою отозвался о миссионерских трудах о. протоиерея.

Говоря об успехах миссионерского дела в Абхазии, отдавая дань справедливости трудам духовенства абхазского, прот. Мачавариани называет своим главным помощником и главной причиной достигнутых успехов.

Газета „Колокол” священников Абхазии этого славного периода миссионерской деятельности в крае называет *бывшими лакеями и работниками прот. Мачавариани* (курсив наш). Но эти „бывшие лакеи” много услуг оказали делу православия в Абхазии. Еп. Гавриил в своих отчетах не раз упоминает о весьма трудных условиях их жизни в Абхазии, о материальной их необеспеченности, о тяжелых бедствиях, которым подвергалось духовенство от дурного климата, от не имения удобных помещений и других условий. Священнослужители подвергались изнурительным болезням и преждевременной смерти. Перечисляя священников, не вынесших климата Абхазии и оставивших после своей смерти жен и детей в бедственном положении, еп. Гавриил говорит, что „такая быстрая смертность служащих в Абхазии по духовному ведомству вместе с скудным жалованием, ими получаемым, и со всякими неудобствами жизни ведет к тому, что мало кто соглашается занимать место пастыря в этом крае”. (Отчет Общ. вос. Прав. Хр. На Кавказе за 1877 г., стр. 13-14). Поэтому преосв. Гавриилу приходилось назначать на священнические места людей хотя и с домашним образованием, но подготовившихся к сему званию в разных монастырях, при чем обращалось особенное внимание на знание абхазского языка (Отчеты за 1868 г. стр. 21 и 24, за 1870 г. стр. 4; за 1877 г. стр. 12 и др.).

Несмотря на все эти неблагоприятные условия, духовенство Абхазии, можно сказать, самоотверженно служило

---

7 Махаджирами именовались те абхазцы, которые, в 1866 году будучи насильно выселены правительством в Турцию, (газ. “Моск. Вед.” За 1867 г. ¹ 130), теперь вследствие войны получили возможность вернуться на родину и мстить ненавистным для них русским и вообще христианам.

делу просвещения абхазцев светом христианского учения и его деятельность была плодотворна. „В нем, замечает еп. Гавриил, есть одно доброе, весьма полезное и необходимое для людей, посвятивших себя миссионерскому служению, достоинству, это, так сказать, выносливость, или терпеливое перенесение всех материальных лишений и умение принаравливаясь к данной среде и обстоятельствам, нравам и обычаям, качества, которыми редко обладают лица, не посвящающие себя жизни в подобных условиях” (Отчет за 1874 г. стр. 12). Отчеты Общества возст. Прав. христианства на Кавказе с похвалою отзываясь о миссионерских трудах вообще духовенства Абхазии, обращают особое внимание на иеромонахов: Антония, Афанасия (Жордания), Григория, Виссариона (Микаберидзе), а также и на священников: Георгия Ахвледиани, Иосифа Бердзенова, Качахидзе, Гоголашвили и др. (Отч. За 1875 г. стр. 13-14; 1876 г. стр. 5, за 1877 г. стр. 13 и др.).

Для полноты характеристики самоотверженности и бескорыстной деятельности духовенства в Абхазии достаточно упомянуть о тех трудах и лишениях, на которые они добровольно решилось во время последней Русско-турецкой войны. Духовенство Абхазии, по словам Отчета „ как пред самым началом войны с Турцией, так и спустя несколько времени после вторжения турок в Сухум, твердо оставалось в своих приходах, подвергаясь величайшим опасностям от некрещеных абхазцев”. Но когда турки высадились в Сухуме, Гудаутах и Очемчирах и таким образом заняли всю Абхазию до границ Самурзакани; когда махаджиры⁷ тысячами рассеялись по абхазским селениям и с озлоблением преследовали все христианское и христиан, оставаться духовенству в своих приходах значило бы обрекать себя на неминуемую смерть и священно-церковно-служители поэтому стали мало-помалу удаляться в более безопасные места, отвозя с собою самые ценные предметы церковной утвари. Тем не менее, некоторые

из них решались оставаться в своих приходах и действовать в пользу Православной церкви.

Так, Лыхненский священник Иоанн Гегиа остался в своем приходе, но махаджиры узнав, что он внушает и уговаривает своих прихожан остаться вере христианской и русскому правительству, задушили его (Отчет Общ. За 1877 г. стр. 11-12).

Миссионеры иеромонах Виссарион и зять его, священник Ахвледиани, не хотели оставить Абхазию, несмотря на очевидную опасность для их жизни. По словам того же отчета, „на них сделан был донос турецкому паше, в том, что они возбуждают абхазских жителей против турок. Их схватили и связанных привели на военный корабль к Шевкет паше, который после краткого расспроса и приговорил их к расстрелу. Когда их поставили против солдат с заряженными ружьями, они выпросили себе несколько минут для того, чтобы помолиться и приобщиться к Святой Тайне. В это время, к их счастью один полковник турецкой службы, родом из абхазских князей, знавший иеромонаха Микаберидзе, когда последний был священником в доме абхазского владетельного князя Шервашидзе, вступился за него пред пашой. К нему присоединились и многие другие из абхазских князей, знавшие и уважавшие пастыря и успели уговорить пашу отпустить его и священника Ахвледиани” (отчет Общ. За 1877 год, стр. 11-12). Два псаломщика были взяты в плен в Турцию и с большим трудом освобождены оттуда при помощи нашего посла. Вообще духовенство во время этой войны перенесло много лишений и потери своей самоотверженной деятельностью в пользу церкви и престола поставило себя на высоте своего призвания (*ibid.* стр. 12). Вследствие всего этого Отчеты Общества воз. Прав. Хр. на Кавказе по справедливости называют абхазских священников достойными сотрудниками еп. Гавриила в деле просвещения абхазцев светом христианского учения (*ibid.* За 1874 г. стр. 14).

Поэтому много греха нужно взять на себя, чтобы решиться так порицать абхазское духовенство, как это делает сотрудник газ. „Колокол”;

Что же подвигало абхазское духовенство на такие подвиги? - Оно своей трудной миссионерской деятельностью поощряемо было главным образом примером самоотверженной деятельности еп. Гавриила. Его ежегодные путешествия по Абхазии, его всегдашнее участливое отношение к положению духовенства, его советы и поощрения сильно действовали и настраивали служителей церкви к безропотному перенесению всех лишений и невзгод, а с другой стороны, его такое отношение к духовенству поднимало значение последнего в глазах народа.

В настоящее же время, к прискорбию, деятельность духовенства в Абхазии почти совершенно парализована. Магометанство все больше и больше делает успехи в крае. Местные архипастыри мало интересовались утверждением христианства в Абхазии. Как поверхностно смотрели они на дело миссионерства в Абхазии, можно видеть из письма секретаря Сухумской епар. Канцелярии к священнику о. Иоанну Кереселидзе. Из этого письма видно, что в сел. Челоу в 1892 году произведено было крещение магометанствовавших абхазцев, составлен был список новокрещенных, коих по списку оказалось 172 души обоего пола. Сообщено было об этом немедленно обер-прокурору свят. Синода и экзарху Грузии. Но произошло обстоятельство, которое сильно обеспокоило Владыку Агафодора; он задумал проверить список, и к ужасу его, оказалось, что окрещено менее на 14 человек. Это страшно обеспокоило владыку именно потому, что послана была уже телеграмма обер-прокурору. *„Поэтому, говорится в письме, Владыка предлагает Вам (то есть священнику Кереселидзе) немедленно отправиться в Челоу и окрестить недостающее число душ и список*

---

8. Об этом же имеются сведения и в русских источниках (см. Церк. вопросы, стр. 98).

представить ему". Письмо написано было 1 мая, в Очемчирах, где о. Кереселидзе имел жительство, оно при благоприятных условиях могло получиться 16 мая, а требовалось, чтобы о. Кереселидзе доставил список новокрещенных 18 или 19 числа того же месяца. Челоу расположено от Очемчир приблизительно на расстоянии 25 верст, Кереселидзе мог туда выехать 17 мая, 18-го окрестить 14 душ (требовалось никак не меньше), а 19-го числа он должен был лично доставить список Владыке в Сухум, сделав для этой цели никак не меньше 40 верст. Интересный документ! Он свидетельствует о том, с какой поспешностью архипастыри эти производили крещение абхазцев⁸. Они старались не о подготовке новокрещаемых, не о предварительном наставлении их в правилах веры, а только о пополнении списка; им нужно было только в глазах обер-прокурора и экзарха Грузии заслужить внимание. И, нужно им отдать справедливость, в этом они были очень искусны.

В 1897 году в гор. С.-Петербурге нам пришлось беседовать о судьбах христианства в Абхазии с одним высокопоставленным лицом, имевшим на дела в Свят. Синоде немаловажное влияние. Речь зашла о деятельности еп. Гавриила, которую сановник называл незаслуживающей внимания, но деятельность одного из сухумских русских епископов, не понимающего языка паствы своей, незнакомого с миссионерским делом ни теоретически, ни практически, совершенно не умевшего вести миссионерские беседы с магометанствовавшими и во время бесед с народом, его сопровождавшим, усердно запиравшегося в отдельных комнатах отводимых ему квартир, - ставил очень высоко. Его называл истинным миссионером, напоминавшим проповедников апостольского века, восхищался его миссионерскими беседами, произносимыми будто в большинстве случаев под открытым небом, где-либо под тенью вековых деревьев. Мы, знавшие Владыку, сопровождавшие его при его миссионерских путешествиях, недоумевали, откуда могли быть в Петербурге

такие ложные сведения о деятельности этого архипастыря. Оказалось, что сановник знал обо всем этом из письма Владыки. Забыв о своей малоспособности к миссионерскому делу, о том, что он в своих миссионерских трудах опирался всего больше на штыки и нагайки полицейских чинов и стражников, - забыв, как он вследствие возмущения народа, не выносившего оскорблений вооруженных миссионеров, неоднократно бежал из селений Джгерды, Ачандары и др., несмотря на заявления народа, что он возмущен действиями полиции, и что против проповедников веры ничего не имеет, забыв все это, Владыка в своих письмах занимался самовосхвалением и в Петербурге, конечно, верили его уверениям.

Священник Кереселидзе после этого бегства означенного епископа сумел окрестить в сел. Джгерды больше 100 душ абхазцев-магометан, о котором факте Владыка донес начальству, приписав это, конечно, своим миссионерским трудам и способностям. Сухумским епископам последнего периода хотелось чужими трудами устраивать свое дело. Священник Кереселидзе считался очень искусным в миссионерском деле,

---

9. Самым лучшим показателем такого или иного отношения архипастыря к подведомому ему духовенству при нынешнем церковном строе служат поощрение лучших его представителей наградами. Посмотрим, что скажут официальные источники относительно этого за последние семь лет управления еп. Арсением Сухумской епархией.

По сведениям еп. Арсения, в 1898 году в Сухумской епархии всех приходов было 95. Во всех этих приходах было 100 с лишним священников, из коих грузин было - 65, греков - 14 и 23 - русских (Дело С. Конторы за 1898 г. ¹ 68, лл 7-13). За 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904 и 1905 годы, по представлению еп. Арсения удостоены наград 39 священнослужителя, из коих грузины было - 3, два абхаза, а все остальные русские (см. „Церк. Вед.“ за означ. годы). Таким образом из 79 священников нерусского происхождения по представлению еп. Арсения удостоены наград только 5 человек (6,3%), а на долю 23 русских священников и нескольких монахов выпало за те же годы 34 награды, выдаваемых святейшим Синодом, то есть около 140%, не говоря уже о тех наградах, которые даются непосредственно местными епархиальными начальниками. Эти цифры красноречиво говорят о том, насколько еп. Арсений способен был обнаруживать „справедливость“ и терпимость к священникам нерусского происхождения.

об этом ясно свидетельствуют и приводимые нами факты. Он много услуг оказал сухумским епископам в этом роде, и следовало корреспонденту „Колокола” по этому одному воздержаться от порицания сего деятеля на миссионерском поприще.

Приведем еще один пример. В начале 1897 года жители села Линдау, православные эстонцы, подали еп. Арсению прошение, в котором ходатайствовали об определении к ним священника, знающего эстонский язык. Кажется, требование достойное полного уважения и удовлетворения, но не так угодно было преосвященному посмотреть на дело. Вот подлинные слова отношения Сухумской епархиальной канцелярии по этому делу на имя благочинного священника о. Л. Джикия: „Сухумская епарх. Канцелярия имеет честь покорнейше просить Ваше В. благословение объявить жителям села Линдау, Гумистинского участка, Андрею и Веллеру Давидовым, Энгелю и Ивану Рауге, что на прошение их об определении к ним священника, знающего родной их эстонский язык, резолюция Его Преосвященства, от 18/20 января за ¹ 106, последовала такова: „*ходите в церковь и молитесь Богу*” (Отнош. Сух. еп. канц. От 25 января 1897 г. за ¹ 143).

Трудно сказать какой глубокий смысл может скрываться в этой резолюции, представляющей из себя ответ не на вопрос, но во всяком случае ясно характеризует еп. Арсения, как архипастыря и обрусителя, не терпевшего другого языка, кроме русского.

При таком оригинальном взгляде на дело миссионерства нечего и говорить о воодушевлении духовенства. Никто его не поощрял⁹, никто не старался о защите его интересов, о поднятии морального его значения в глазах народа, и естественно, дело миссионерства погибло в Сухумской епархии. О регулярных ревизиях абхазских приходов архипастырями речи и не могло быть; паства никогда не слышала живого слова своего

архипастыря. Еп. Арсений совсем не посещал абхазских селений и потому таковая ревизия поручалась епархиальному наблюдателю церк. пр. школ протоиерею Ястребову, а сей последний при своих ревизиях, занимался только производством экзаменов над священнослужителями, проверкой их познаний и выставлением отметки в особой тетради.

Нужно упомянуть и о том, что русификаторское стремление новоявленных миссионеров не остались тайными для народа и потому эти стремления не могли не повлиять на успех миссионерского дела в Абхазии.

Преосвященный Гавриил и протоиерей Мачавариани, повторяем, не были наемниками: они горели ревностью исключительно о славе Божьей, о спасении находившихся в неведении истинной веры, но никогда не примешивали к этому делу Божьему каких-либо земных целей, будучи убежденным, что эти земные цели явятся неизбежными последствиями просвещения народа в религиозно-нравственном отношении, - что „вера, выражаясь словами Пл. Иоселиани, есть вернейшее звено союза народов для их единения”. И действительно, опыт доказал правильность взгляда опытных миссионеров. Последующие деятели, как мы говорили выше, стали явно, не скрывая даже от народа, примешивать к делу миссионерства свои русификаторские стремления. Им хотелось достигнуть русификации края, возможно скорее, без соблюдения даже самой необходимой последовательности. Но у каждого народа есть чувство самосохранения, соблюдения своих национальных особенностей, особенно же языка, и потому, когда народу стало известно о таких стремлениях духовного начальства и проповедников веры, он стал недоверчивым к миссионерским проповедям, и, естественно, теперь абхазцы стали упорно отстаивать свою магометанскую веру, связав с нею свою национальность; в ней одной стали они видеть спасение своих бытовых особенностей от посягательства христианских

проповедников. Иначе и не могло быть, ибо *„требование от веры какой бы то ни было полицейской службы, скажем словами Ю. Ф. Самарина, есть ничто иное, как своего рода проповедь неверия, может быть, опаснейшая из всех по ее общепонятности“*.

Нам необходимо сказать еще несколько слов о деятельности еп. Гавриила среди абхазцев. - По словам г. Русского, „Кирион и его друзья придерживаются крайних грузинских воззрений; они утверждают, что абхазцы 15 веков слушали Богослужение и учатся в школах на грузинском же языке” („Колокол”, ¹ 45).

Этими словами, очевидно, хотят сказать то, что грузины всегда отличались и теперь отличаются крайней нетерпимостью к инородцам, к их языку и бытовым особенностям. Таков смысл выписанных выше слов и поэтому находим нужным сказать несколько слов для восстановления истины и для ограждения абхазцев от пропаганды среди них таких идей, рассчитанных на то, чтобы посеять между абхазцами и грузинами братоненавистничество.

Мы не станем говорить в данном случае о терпимости и свободе совести в древней Грузии (см. об этом историч. справку г. С. Горгадзе. Дух. Вестн. Груз. Экзархата за 1905 г. ¹¹ 23-24), а укажем только на мнение еп. Гавриила относительно языка, на котором должно происходить богослужение в Абхазии.

Какое значение преосв. Гавриил придавал служению на родном для абхазцев языке, об этом можно судить из того факта, что во время служения литургии главнейшие возгласы после произнесения их на славянском или грузинском языках он заставлял переводить на абхазский язык, чтобы народ понимал смысл произносимых слов. (Отчет Общ. За 1868 г. стр. 31). По его мнению, в Самурзакани, „где господствует язык мингрельский, очень близкий к грузинскому, и где народ понимает по-грузински, богослужение по-прежнему нужно

совершать на грузинском языке”, а в абхазских приходах по мере замещения их священниками, знающими русский язык, вводить богослужение на славянском языке. (Отчет Общ. За 1868 г. стр. 43.). Впрочем, нужно заметить, что служение на слав. языке он рекомендовал потому только, что для абхазцев и грузинская служба была почти также непонятна, как и славянская и следовательно в данном случае служению на славянском языке, как языке государственно-богослужебном, по его мнению, нужно дать предпочтение. Но во всяком случае и служение на слав. языке делается необходимым только в силу того обстоятельства, что на абхазский язык не переведены богослужебные книги.

С самого основания своего Общество восст. прав. христианства на Кавказе было озабочено переводом богослужебных книг на горские языки. В отчете Общества за 1862 и 1863 годы упоминается, что составлена была комиссия для перевода таких книг на языки горцев и с этой целью создавалась письменность для тех племен, у которых она не существовала, в том числе и для абхазцев (Отчет за 1862-1863 г. стр. 9-14). Этою комиссией в 1864 году составлена абхазская азбука, которая главным образом предназначалась для употребления в школах Абхазии (отчет за 1864 г. стр. 11); переведена была на абхазский язык книга под заглавием: „Доброе чтение православным” и отпечатана в числе 2400 экземпляров, каковые и „отосланы и в Абхазию для безвозмездной раздачи ученикам школ и другим лицам” (Отчет за 1865 г., стр. 26 и 27). Но, к сожалению, этим и закончилось дело, и перевода богослужебных книг на абхазский язык не последовало. А этот пробел сильно чувствовался и необходимость такого перевода ясно сознавалась еп. Гавриилом.

В 1868 году во время своего первого миссионерского путешествия в Абхазии преосв. Гавриил познакомился с княгиней Кесарией Шервашидзе (урожд. Дадияни) и

убедившись в ее заслугах в деле обращения абхазцев в христианство и в отличном знании ею абхазского языка, начал уговаривать ее посоддействовать в деле перевода необходимых молитв на этот язык. „Я упросил ее, говорит преосвященный в своем отчете, как превосходно знающую абхазский язык и способную, вместе с священником Гегия и при участии прот. Мачавариани составить комитет и попытаться перевести на абхазский первоначальные молитвы, Верую, Десять заповедей и, что возможно, из литургии и воскресных евангелий”. „Добрая княгиня, продолжает он, несмотря на свои немолодые лета, будучи еще очень энергичною, видимо была рада поручению и обещалась исполнить его” (Отчет за 1868 г. стр. 25-26).

В силу такого своего убеждения о необходимости богослужения для абхазцев на их родном языке, еп. Гавриил настаивал улучшить тогдашний состав абхазского духовенства. В этих видах он в 1873 году возбудил ходатайство пред Обществом восст. прав. христианства на Кавказе „О приготовлении на священнические должности в Абхазии благонадежных кандидатов из воспитанников духовной семинарии с тем, чтобы воспитанники эти для большего успеха проповеднической их деятельности, были предварительно ознакомлены в семинарии же с абхазским языком”. Но совет Общества отклонил это ходатайство, и это мотивировав трудностью найти учителя, получившего богословское образование со знанием абхазского языка, неимением учебников и вследствие этого непроизводительностью расходов на содержание учителя абхазского языка. Вместо введения преподавания абхазского языка в Тифлисской духовной семинарии Совет Общества решил учредить пять стипендий при Ставропольской духовной семинарии для абхазских детей. По мнению Совета, эта мера имела ту практическую выгоду, что избавляла Общество от расходов по содержанию учителя абхазского языка, который для природных абхазцев нет никакой необходимости изучать”.

Между тем абхазские дети, по мнению Совета „ознакомившись с богословскими науками в семинарии, усвоят вполне русский язык, что даст им возможность отправлять в своих церквях богослужение на славянском языке, с объяснениями его на абхазском” (Отчет за 1873 г. стр. 26-27).

В данном случае Совет Общества в своих суждениях ошибался. Преподавание абхазского языка в семинарии, хоть на некоторое время, существенно было необходимо для успехов миссионерского дела в Абхазии и оно никак не лишне было для самих абхазских детей. Дело в том, что Общество восст. христианства на Кавказе с самого начала своего основания задалось целью создать письменность, как мы выше говорили, для горских народов, в том числе и для абхазцев, и перевести на эти языки богослужебные книги. А для того, чтобы с успехом могли быть переведены на абхазский язык богослужебные книги, нужно было создать, так сказать, богослужебный язык, выработать разные богословские термины для абхазского языка, а этого можно было достигнуть более успешно основанием кафедры этого языка. Здесь преподаватель совместно с учениками из абхазцев выработал бы необходимейшие богословские термины и перевел бы нужные книги на абхазский язык. Значит в этом смысле ходатайство еп. Гавриила заслуживало полного внимания и уважения. Время показало и то, что надежды на стипендиатов Ставропольской семинарии не оправдались. Из этих стипендиатов один только посвятил себя служению церкви и то не абхазец, а самурзаканский мингрелец, которому только по рукоположении пришлось изучить абхазский язык. Куда же девались остальные стипендиаты Общества, особенно абхазцы? Они не пожелали посвятить себя служению церкви вследствие неподготовленности своей для такой деятельности среди абхазцев и неимения возможности вести богослужение на понятном для народа языке.

Из всего этого ясно, что еп. Гавриил и его сподвижники

не были заражены „крайним грузинизмом”, ненавистью к абхазцам. Напротив, они были воодушевлены истинно-христианскою любовью к ним и всемерно старались выдвигать деятелей из среды абхазцев, даже женщин. Примеры успешной деятельности некоторых женщин в Абхазии в пользу православия навели еп. Гавриила на мысль о том, что „полезно было бы для распространения и утверждения христианской веры в Абхазии выбрать несколько женщин-туземок, проникнутых пламенным усердием к вере Христовой, подготовить их к миссионерской деятельности и затем послать их для проповеди Евангелия среди самих семейств, преимущественно же среди женской половины населения”. Даже поручил прот. Мачавариани позаботиться приисканием достойных лиц, на которых можно было бы возложить эту обязанность (Отчет за 1874 г. стр. 4).

Повторяем, еп. Гавриил и его сподвижники не были заражены болезнью национальной исключительности и ненависти к инородцам. Они в своей деятельности, можно сказать, руководились заветами св. Апостолов (Колос., III, 11; Галт., III, 28) и Отцов церкви, утверждавших, что не нужно „придавать значения различию языков, когда нас объединяет одна вера” (Слова Иоанна Злат. см. Сообщения Импер. Прав. Палест. Общ. 1906 г. т. XVII, вып. 2 стр. 175).

Сухумскими же русскими епископами ровно ничего не сделано для перевода книг Свящ. Писания и богослужебных на абхазский язык.

По словам г. „Русского”, назначением еп. Кириона „хотят показать духовенству, что оно напрасно в течение 20 лет самостоятельного существования Сухумской епархии послушно, по долгу совести, исполняло повеление своих русских архипастырей”. Но при таких обстоятельствах, при таком направлении деятельности означенных архипастырей, преступно и противно было бы духу апостольского учения (Деян. 4.19) со стороны духовенства епархии быть „послушным”

и, по долгу совести, не поднимать голоса на защиту интересов церкви, но, к счастью, это не так было. В потребных случаях духовенство поднимало свой голос, просило и требовало от своих архипастырей быть на страже интересов православия в Абхазии.

В 1897 году на съезде депутатов от духовенства Сухумского округа возбужден был вопрос о наблюдавшемся в жизни абхазцев печальном явлении усиления магометанства. Участники съезда ходатайствовали пред местным архиереем (Арсением) о разрешении им иметь суждения о причинах этого прискорбного явления и о тех мерах, какие необходимо предпринять духовенству для более дружного воздействия на народ в целях защиты интересов христианства в епархии.

Без сомнения это было в миссионерской деятельности духовенства отрадное воодушевление, достойное поощрения и одобрения со стороны архипастыря - начальника епархии. Но не так посмотрел он на дело, он не дал съезду духовенства разрешение иметь суждение об этом важном вопросе, сказав, что это не их дело и этим в корне было убито стремление духовенства к исполнению своих обязанностей в миссионерской епархии. Духовенство, не соглашаясь в данном случае с мнением своего архипастыря, прибегло к последнему для него средству: обратилось в Грузино-Имеретинскую Синодальную Контору

---

10 Прот. Мачавариани скончался в январе месяце прошлого 1905 года и ненависть к нему со стороны еп. Арсения доходила до того, что он, несмотря на ходатайство представителей полиции, городского самоуправления и народа не хотел разрешить внести его тело в собор и отказался служить заупокойную обедню. Вследствие такого ужасного проявления человеконенавистничества со стороны проповедника веры, любви, мира и всепрощения народ, глубоко оплакивавший своего любимого пастыря, настолько был взволнован и оскорблен, что осмелился нанести оскорбление своему архипастырю.

11 О том, как Сухумские епископы вследствие незнания языка паствы делались смешными в глазах последней, можно видеть из „Церк. Вопросов”,

с просьбою назначить строгое расследование для выяснения причин того печального явления, которое наблюдалось в Сухумском округе относительно усиленного стремления абхазцев-христиан в магометанство. Синодальная Контора вместо назначения просимого расследования дела переслала жалобу еп. Арсению для соображений и доставления нужных сведений и, как всегда, у сильного бессильные оказались виновными. Архипастырь в своих рапортах на имя Грузино-Имеретинской Синодальной Конторы от 28 мая 1899 г. за ¹ 1227 и от 16 июня 1900 г. за ¹ 1516, стал обвинять самих священников в неспособности к несению миссионерских обязанностей и около 20 священников представил к увольнению, с чем Синодальная Контора, конечно, не согласилась (Дело Син. Конторы за 1899 г. ¹ 96).

Что может сделать духовенство при таком строе церковного управления, при таком бессмысленном режиме, при обращении церкви в орудие обрусительного стремления духовного ведомства?!

Корреспондент ратует, что грузины бойко там выживали многих деятелей из края. Уверяю автора этого сообщения, что русские деятели на Кавказе, проникнутые истинною христианскою любовью ко всем без различия национальностям и верую в то дело, которому таковые служат, всегда будут чувствовать себя спокойно и с уважением все будут к ним относиться. Но что удивительного, если еп. Арсений, человек полный злобы и ненависти к грузинам, способный переносить эту ненависть даже на покойников, оскорбивший все население гор. Сухума и вообще всей Абхазии своим отказом разрешить внести тело славного деятеля на ниве Божьей, всеми любимого кафедрального протоиерея Д. Мачавариани, в Сухумский кафедральный собор и отказавшегося служить по нем заупокойную литургию¹⁰, - что удивительного, повторяю, если такому человеку ничего больше не остается, как уйти,

оставив епархию и нелюбимую паству?! Что удивительно, если русские учителя Гальской второклассной школы, не знавшие языка народа, которому они служили - его нравов и обычаев, не понимавшие его психологии, не любившие и не поднимавшие стакана вина без того, чтобы не сказать, чтобы „издохли тунгузы” (так они именовали абхазцев, самурзаканцев), что удивительного, повторяю опять, если такие учителя принуждены были оставить свою школу?! Что удивительного, если всем насильственным обрусителям края, вроде протоиерея Восторгова, Ястребова и других, пришлось очистить поле деятельности?!

Незадолго пред своим бегством из гор. Сухума еп. Арсений в сел. Илори назначил вторым священником

თარგმანი

სტატიის გამო „ხმა სოხუმიდან“ (გაზ. „კოლოკოლი“, № 45) [1]*

გაზეთ „კოლოკოლის“ 45-ე ნომერში [2] დაბეჭდილია სტატია „ხმა სოხუმიდან“, რითაც ავტორი, შენიღბული ფსევდონიმით „რუსი“, ჩრდილს აყენებს ყოვლადსამღვდელო კირიონის – სოხუმის კათედრაზე დადგინებულის – მოღვაწეობას; წარმოგვიდგენს ვიწრო ნაციონალური მიმართულების კაცად და მის დანიშვნას აღნიშნულ კათედრაზე თვლის სოხუმის ეპარქიაში რუსული საქმის დაღუპვად [3]. თუ რატომ უყურებს ავტორი საქმეს ასე, რატომ ეძებს იგი სოხუმის კათედრაზე კირიონის დანიშვნაში მავნებლურს, სავსებით ცხადია, რადგან არ მოსწონს ქართველი ეპისკოპოსის ქართველოფილობა. ეს გასაგებია, თუ გავითვალისწინებთ, როგორ ესმოდა კავკასიაში რუსული კულტურისა და მოქალაქეობის ზოგიერთ დამნერგავს საკუთარი ხალხისადმი სიყვარული. ყველას ემახსოვრება შეუწყნარებლობა და სიძულვილი ყოველივე ქართულისადმი, ასევე უკუღმართი მისწრაფება რუსიფიკაციისადმი, რითაც დასნებოვანებულნი იყვნენ ცნობილი მოღვაწენი კავკასიაში: ეპ. არსენი, დეკანოზები – ვოსტორგოვი, იასტრებოვი¹ და სხვანი [6]. ახლა კი ყველა, ვისაც აქვს საქმის საღად დანახვის უნარი, ვინც არ არის დაავადებული უცხო ტომთა სიძულვილით, ნათლად ხედავს, როგორია ასეთ რუსიფიკატორთა მოღვაწეობის ნაყოფი. კერძოდ, ამჟამინდელი მდგომარეობა კავკასიაში, საყოველთაო უკმაყოფილება ახლანდელი საეკლესიო წყობილების გამო, საკუთარი ეროვნული ფიზიონომიის შენარჩუნებისაკენ სწრაფვის გაძლიერება,

* კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ციფრი შენიშვნის ნომერს შეესაბამება.

1 არ დავასახელებდით პიროვნებებს, არ შეგეხებოდით მათი მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარეს, მაგრამ ამას გვაიძულებს თავად ფსევდონიმს ამოფარებული ავტორის მაგალითი. იგი უსაფუძვლოდ კიცხავს ეპ. კირიონისა და სხვა პირთა საქმიანობას [4]. მათ შორის ყურადღების მიღმა არც ჩვენს პიროვნებებს ტოვებს; ჩვენ, სოხუმის ეპარქიის სამღვდელოების წევრებს, გვიწოდებს „ყოფილ ლაქიებსა და მოჯამაგირებს“. აფხაზეთში მოღვაწე ყველა ქართველს თვლის

ამ მიმართულებით ხალხის გამოღვიძება არის ზემოხსენებულთა და მათ მსგავს კაცთა მოღვაწეობის შედეგი და სამართლიანობა მოითხოვს, ითქვას, რომ ამ აზრით მათ ხალხს დიდი სამსახური გაუწიეს. უბედურება ისაა, რომ საკუთარი მოღვაწეობით მათ ზიანი მიაყენეს საქმეს, რასაც ემსახურებოდნენ. აღნიშნულ პირთა მოღვაწეობის მიზანი უნდა ყოფილიყო ქართველი ხალხის რუსებთან დაახლოება რუსული კულტურისა და მოქალაქეობის დანერგვის გზით, მაგრამ ისინი ამით როდი შემოიფარგლნენ. მათ მეტი მოინდომეს – მხარის რაც შეიძლება სწრაფი გარუსება, – ქართველი და რუსი ხალხების სრული გათქვეფა პირველთა ნაციონალური ფიზიონომიის, საკუთარი ენის, ზნე-ჩვეულებების მოსპობის ხარჯზე. ეს კი შეუძლებელი აღმოჩნდა. პირიქით, – ამ მიმართულებით მეტისმეტმა აქტიურობამ სრულიად საწინააღმდეგო რამ განაპირობა: მან ქართველი მოსახლეობის იმ ნაწილშიც კი, რომელშიც ყველაზე ნაკლებად იყო მოსალოდნელი, ეროვნულობის შენარჩუნების ძალეში სწრაფვა გამოაღვიძა. მოინდომეს სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენის განდევნა, რამაც გამოაფხიზლა ხალხი:

ვიწრო ნაციონალური მიმართულების ხალხად, - მავნებლებად რუსული საქმისა და მართლმადიდებლობისა აფხაზეთში. თავისი წინასწარაკვიატებული აზრის დასაბუთებას ქართველოფობი ავტორი იმით ლამობს, რომ იგი სოხუმის კათედრაზე ებ. კირიონისა და აფხაზეთის [ქართველი] სამღვდლოების მოღვაწეობას რუსი მღვდელმთავრების თითქოს უფრო ნაყოფიერ მოღვაწეობასთან აპირისპირებს. ამიტომ სოხუმის ეპარქიაში ქართველი სამღვდლოების დასაცავად და მათ მიმართ ასეთი უსაფუძვლო ბრალდებების არსებობის გამო რაღაც აუცილებლად უნდა ითქვას, - გაირკვეს, ეპ. კირიონის წინამორბედები [5] თუ რამდენად იყვნენ ქრისტეს ეკლესიაში განურჩევლად ყველა ეროვნების თანასწორობის იდეის გამტარებლები და თავიანთი მოღვაწეობით თუ რამდენად უმზადდნენ ისინი ნიადაგს საქართველოში საეკლესიო ცხოვრების ამჟამინდელ სავალალო მდგომარეობას. ეს არის ბ. „რუსის“ ქართველოფობიისა და მისი ბრალდებების უსამართლობის დამტკიცების უტყუარი გზა. აქ კი აუცილებელია ფაქტების ენით ლაპარაკი, რომელიც ვერ ახერხებს პიროვნებების გამორიცხვას და ყურადღების მიღმა მათ დატოვებას. მეორეს მხრივ, ამისაკენ გვიბიძგებს ქრისტეს ეკლესიის და ოლქში რუსული საქმის ინტერესების დაცვის სურვილი, ე.ი. კავკასიაში ქართველთა და რუსთა ინტერესების სწორი გაგება და ამასთანავე – ხელის შეწყობა მართებული გზის მოძებნისა და სახული მიზნის მისაღწევად. ვლესულობით რა ამას მხედველობაში, ვთვლით დანაშაულად და ქრისტეს ეკლესიის ინტერესებისა და რუსეთის საქმის საზიანოდ მიჩუმაობას ფაქტებისა, რომლებიც კავკასიაში მოღვაწეთა შეცდომებზე და სამომავლო სამწუხარო შედეგებზე მიგვანიშნებენ.

მეგრელები ერთობ განიმსჭვალნენ თავიანთი სალიტერატურო და საეკლესიო-საღვთისმსახურო ენის დაცვის იდეით და მივიღეთ სრულიად საწინააღმდეგო შედეგი იმ მიზნისა, რისკენაც მიისწრაფვოდნენ აღნიშნული საქმის ინიციატორები. ხალხი პირდაპირ აღიარებს, რომ აქამდე ასე ღრმად არ ესმოდათ ამ ენის დაცვისა და საფუძვლიანად შესწავლის აუცილებლობა და რომ მათ თვალელები დეკ. ვოსტორგოვმა აუხილა. ხშირად გაიგონებთ ხუმრობით წარმოთქმულ სიტყვას, რომ ღვთის ყანის ამ მუშაკებს სამეგრელოს ცენტრში ძეგლის დადგმა ეკუთვნით. მეტიც, ასეთმა მუშაკებმა დათესეს უნდობლობა არა მხოლოდ სასულიერო ხელისუფლების მიმართ, არამედ ეკლესიის მწყემსებისადმიც, რომლებიც წინასწარდაგეგმილი აშკარა რუსიფიკაციის დამქაშებად წარმოჩნდნენ.

თუკი რუსეთის სასულიერო უწყების წარმომადგენელთა შორის „რელიგიური და სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისების აღრევა“ მთელს რუსეთში არის ბოროტება და „საბედისწერო უგუნურება“ («Церк. Вест.», 1905, ¹ 7), ეგევე მით უმეტეს საქართველოს მისამართით ითქმის, რადგან ეს ქვეყანა მართლმადიდებლებით დასახლებულ ერთადერთ განაპირა მხარეს წარმოადგენს; მხოლოდ აქ შეიძლება გაიდგას ფესვი ამ ბოროტებამ და საბედისწერო უგუნურებამ, ვინაიდან დანარჩენი განაპირა უცხოტომელები მათდა საბედნიეროდ, როგორც ისინი ამბობენ, ერთი მართლმადიდებელი სარწმუნოებით რუსეთის მკვიდრ მოსახლეობასთან დაკავშირებული არ არიან. რაც შეეხება საქართველოს, უფრო მეტიც შეიძლება ითქვას: აქ ადგილი აქვს არა „რელიგიური და სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისების აღრევას“, არამედ - მთლიან შეცვლას პირველისა უკანასკნელით. მხოლოდ აქ მიეცემა კაცს შესაძლებლობა, პირისპირ გაეცნოს სარწმუნოების ისეთ დამცველებს, რომლებიც, „ცერკ. ვესტნიკის“ სიტყვებით, ამბობენ: „დაე, დაზარალდეს ეკლესია ამა თუ იმ კანონის მიერ, ოღონდ სახელმწიფომ ხეირი ნახოს“. ყოველივე ეს საქართველოში მხარის გარუსების ძლიერი ჟინით მძაფრდება. ეს ამოცანა, რაოდენ უცნაურადაც არ უნდა გვეჩვენოს, განსაკუთრებით რუსეთის საეკლესიო ხელისუფლებამ დაისახა მიზნად; სწორედ ამ ხელისუფლების წარმომადგენელთა შორის

ვაწყლებით შეუწყნარებლობის უკიდურეს ფორმებს უცხოტომელ-თადმი და ყოველივე იმისადმი, რამაც ამ ხალხთა ნაციონალური სახე უნდა წარმოაჩინოს. ისეთ სიძულვილს ქართველთა მიმართ, რასაც ამჟღავნებენ მქადაგებელნი ქრისტეს მოძღვრებისა, – მტერთა მიმართაც კი სიყვარულისა, თითოეული ხალხის ნაციონალური თავისებურებების პატივისცემისა (კოლ. 3, 11), საბედნიეროდ, ჩვენ ვერ ვხედავთ საერო ადმინისტრაციის მუშაკებში, რომლებიც ყველაზე აშკარად ემსახურებიან რუსიფიკატორულ იდეებს. მხოლოდ ანაფორაში გამოხვეულ რუსიფიკატორებს – ეკლესიის მწყემსებს – შეუძლიათ უწოდონ ქართულ ენას ძალღების ენა, ქართულ საეკლესიო გალობას – ძაღლების ყეფა [7]; მხოლოდ რუსიფიკატორ მღვდელმთავარს შეუძლია მთელი ერის დაწყევლა (Рус. Вед. 1905, ¹ 62) [8]. „არაფერს ისე არ შეაქვს უთანხმოება ეკლესიის წარმომადგენლებსა და განათლებულ საზოგადოებას შორის, მღვდელ აგეევს სიტყვებით რომ ვთქვათ; არაფერი ისე არ აშორებს მეორეს პირველისაგან, როგორც სახელმწიფოებრივი პრინციპების შეტანა რელიგიის სფეროში, რასაც ჩვენ, სამწუხაროდ, ვერ გავუძლებთ, რადგან გვავიწყდება: ვინც მახვილს იმიშვლებს, მახვილით განიემირება“ («Церк. Вест», 1905, ¹ 7).

ამიტომაც, ცხადია, ხალხმა უეჭველად შენიშნა, რომ სამღვდელოება თავის პრაქტიკაში არ ემსახურება საკუთარ საქმეს, რომლის ზემოაღნიშნული მხარე, სასულიერო ხელისუფლების აქტიური მოღვაწეობის შედეგად, ან დავიწყებულა, ანდა ვერ მოუსწრიათ, რომ შეძლებისამებრივ კეთილსინდისიერებით იგი მწყემსებრივ მოვალეობას შეუთავსონ. მწყემსებმა დაკარგეს ცხოვართა ნდობა, ვინაიდან „მღვდელ პოლიტიკანებს, როგორც „ცერკ. ვესტ.“ აღნიშნავს, საზოგადოება არ გაჰყვება. დანაწიებით აღიარებენ რა, რომ ისინი თავიანთი მოვალეობით დასაქმებულნი არ არიან“ («Церк. Вест.», 1906, ¹ 8, ნიშ. 367). მეორეს მხრივ, ხალხი ვერ ეგუება ხელყოფას წმიდათა წმიდის, – ზნისა, ჩვეულებისა, ენისა და ყოველივე იმისა, რაც მისი ნაციონალური სახის არსებას წარმოადგენს. და რაღაა გასაკვირი, თუ ქართველი ხალხი სიძულვილითვე უპასუხებს არა რუს ხალხს, არამედ მხოლოდ იმ მოღვაწეებს,

რომლებიც ცდილობდნენ, დაეთესათ მტრობა ბუნებით რუსებსა და ქვეყნის აბორიგენებს – ქართველებს – შორის?! იმდენად ღრმად იყო ჩაბუდებული ქართველების გულში ერთმორწმუნე რუსი ხალხისადმი სიყვარული, რომ ამ მოღვაწეებს არ შეეძლოთ ასე იოლად მიეღწიათ თავიანთი მიზნისათვის, - აღმოეფხვრათ ხალხში ჭეშმარიტად ქრისტიანულად განწყობილი რუსი ადამიანებისადმი რწმენა და სიყვარული. მათ უნდოდათ მღვრიე წყალში თევზის დაჭერა, „კარიერის შექმნა ქართველების შევიწროებისა და ყალბი დანოსების ხარჯზე“ (დურნოვოს სიტყვები [9]). მათ „შებილწეს“, უპატიოჰყვეს რუსის სახელი კავკასიაში; მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, განიცადეს სრული მარცხი: სამარცხვინოდ დატოვეს ამიერკავკასიის საზღვრები, დათმეს სამწყსო და ის საქმე, რის მსახურადაც ხმობილნი იყვნენ. ამით ერთხელ კიდევ დაადასტურეს ჩვენი მაცხოვრის უკვდავი სიტყვების სამართლიანობა ასეთი მწყემსების მიმართ [10]. ამასთანავე, რუსი ხალხის ის წარმომადგენლები, რომლებიც ჭეშმარიტად არიან შემოსილნი ქრისტიანული სიყვარულით ყოველთა მიმართ განურჩევლად ეროვნებისა, ცხოვრობენ მშვიდად, სარგებლობენ ქართველი ხალხის კეთილგანწყობითა და ნდობით. დიახ, მაღლობა ღმერთს, ღვთის ყანის პოლიტიკანი მუშაკები გაიქცნენ, მაგრამ მათ, – ამ „კავკასიელ ანაფორიანებს“, – ხელი არ აუღიათ ღვაწლზე თითქოს რუსული საქმის სასიკეთოდ კავკასიაში. მათ უნდოდათ ამიერკავკასიელი ხალხების ერთმანეთზე წასევა და „სისხლისღვრამდე მიყვანა“. ამ მიზნით ისინი არ იშლიდნენ „სტატიების, - სრული სიცრუის, ავენიანობათა და ცილისწამებათა“ დაბეჭდვას („С.-Петербург. Вед.“, 1906, ¹ 52).

ჩვენ ვთქვით, რომ ეს რუსიფიკატორები დამარცხდნენ და გაიქცნენ, მაგრამ ამით, ცხადია, ვერ ვიტყვით, რომ მათმა საქმიანობამ არ გამოიღო ხალხისთვის მავნე ნაყოფი. ქართველებმა, ასეთი მოღვაწეების წყალობით, მშვიდობიან დროს, ძლევამოსილი ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ, დაკარგეს ის, რაც თავიანთი ცხოვრების ყველაზე შფოთიან საუკუნეებშიც კი, ეკლესიის მტრებთან ბრძოლის დროს, სრული სიწმინდით შეინარჩუნეს –

ერთგულება ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი. დღეს საქართველოში ყოველი მხრიდან ისმის პროტესტები, სიტყვით თუ საქმით, მართლმადიდებელი სარწმუნოების საპირისპიროდ, ეკლესიისა და მისი მსახურების – სამღვდელოების – წინააღმდეგ.

მეტეც, პრესაში აშკარად გამოთქვამენ აზრს, რომ სასულიერო ხელისუფლების რუსიფიკატორულმა მისწრაფებებმა ქართველი ხალხის შეგნება მიიყვანეს ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფის იდეამდე და პრაქტიკულად შეამზადეს ნიადაგი ხალხში რევოლუციური სულის ჩასახვისათვის (გაზ. „შრომა“, № 7; ჟურნ. „ივერია“, 1906, № 7, გვ. 3 და სხვა) [11].

აი, თავგამოდებული რუსიფიკატორების სახელმწიფოსათვის სასარგებლო მოღვაწეობის შედეგები; მათ თავისი გაიტანეს, თუკი შეიძლება, რომ ხალხის ცხოვრებაში გამოვლენილი შფოთი, არეულობა, სასულიერო პირთა დევნა, ეკლესიისაგან მრევლის გამიჯვნა სახელმწიფოსათვის სასარგებლოდ ჩაითვალოს.

ამ სამწუხარო ვითარების ყველა მიზეზის გამოვლენა ძალიან შორს წავიყვანდა. საჟურნალო სტატიის მოცულობა ამჯერად საშუალებას არ გვაძლევს, რომ აღნიშნულ, მეტად საინტერესო, საქმეს შევუდგეთ. ამას მომავალში გავაკეთებთ. ამჯერად წარმოვადგენთ ზემოაღნიშნულ სტატიაში რამდენიმე მცდარად გაშუქებული ფაქტის ახსნა-განმარტებას, თანაც, რაც შეიძლება, მოკლედ.

დარდობს რა სოხუმის კათედრაზე ყოვლადსამღვდელო კირიონის დანიშვნის გამო, თვლის რა ამას რუსული გრძნობისათვის შეურაცხყოფად და არა აქვს რა იმედი, რომ მის [ეპ. კირიონის] პიროვნებაში იპოვის „იმ ზომიერებას, იმ სამართლიანობას, ტაქტს და გულისხმიერებას, - ყველა იმ ღირსებას, რაც ასე აუცილებელია ისეთი მრავალეროვანი ეპარქიისათვის, როგორც სოხუმი“, ავტორი ამ ფაქტს უცილობელ მავნებლობად რაცხს, რადგან ამან შეიძლება, მისი თქმით, „აფხაზები მათთვის საძულველი ქართველებისა და მეგრელების წინააღმდეგ აამხედროს და ისეთივე ზოცვა-ჟღერა გამოიწვიოს, როგორც ბაქოს გუბერნიაში ვიხილეთ“ [12]. ამ შემთხვევაში არ შევუდგებით ყოვლადსამღვდელო კირიონის დაცვას ასეთი ბეზღებისაგან, რადგან ის თვითონაც მოახერხებს

ამას. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მთელი მისი მოღვაწეობა იძლევა გარანტიას, რომ იგი არ იქნება ისეთი უსამართლო, არ გამოიჩინოს ისეთ სიძულვილს არაქართველებისადმი, როგორც გამოიჩინეს მისმა წინამორბედებმა სოხუმის კათედრაზე არარუსი წარმოშობის ნებისმიერი ეროვნების მიმართ, მეტადრე – ქართველებისადმი.

გაზეთებიდან ყველასათვის ცნობილია ეპ. არსენის განკარგულება, რომ აღდგომას სახარება ქართულად არ წაეკითხათ [13]. და ეს მაშინ, როდესაც სახარება სხვადასხვა ენაზე წაკითხულ იქნა, – მკვდარ ლათინურ ენაზეც კი, რომელიც მლოცველთაგან არავის ესმოდა. მლოცველთა ორ მესამედზე მეტი კი ქართველები იყვნენ. ისინი მოუთმენლად ელოდნენ, რათა მოესმინათ, თუნდაც ერთხელ წელიწადში, სახარება მათთვის გასაგებ ენაზე, მაგრამ იმედი გაუცრუვდათ. უყურადღებობის, რელიგიური და ეროვნული გრძნობების ასეთი შეურაცხყოფის გამო ისინი გაავდნენ და სახარების კითხვის დამთავრებისთანავე საყდრებიდან დემონსტრაციულად გავიდნენ.

სოხუმში დამოუკიდებელი კათედრის დაფუძნების ჟამს სოხუმელებს აკლდათ ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე მოსმენის შესაძლებლობა. ასეთივე ბედი ეწიათ ქართველებით დასახლებულ სამრევლოებს, რომელთა მღვდლებმა, მრევლის საუბედუროდ, იციან რუსული წერა-კითხვა. სოხუმელი იერარქების შეუწყნარებლობა ისეთი აუტანელი გახდა, რომ ქართველებმა ასეთი უსამართლობის გამო საგაზეთო სტატიების საშუალებით ჩივილი დაიწყეს [14] და ამ საგნის მიმართ ყურადღება თვით უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორსაც კი მიაქცევინეს. მოცემულ საქმეზე სოხუმის ეპისკოპოსის არსენისაგან ცნობები იქნა გამოთხოვილი, რაც მან მოურიდებლად კიდევ წარმოადგინა და დაადასტურა, რომ ქ. სოხუმისა და დაბა ოჩამჩირის ყველა ეკლესიაში ღვთისმსახურება საეკლესიო-სლავურ ენაზე აღესრულება, რომ სოხუმის ყოფილ ეპისკოპოს აგაფედოროვს განზრახული ჰქონდა ასეთი მსახურების შემოღება აფხაზეთისა და სამურზაყანოს ყველა სამრევლოში და რომ მან, არსენიმ, სლავური საღვთისმსახურო წიგნები ყველგან გაგზავნა და ყველას მისწერა, რომ ღვთისმსახურება ამ წიგნებით შეესრულებინათ (Отнош. Еп. Арсения от 17 мая, 1898, ¹ 968).

ახლა ვნახოთ, როგორი მოსახლეობა იყო ქ. სოხუმსა და დ. ოჩამჩირეში, სადაც აკრძალეს ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე. დავეყრდნოთ იმ ცნობებს, რომლებიც ჩართულია ეპ. არსენის ზემოაღნიშნულ მოხსენებაში (Дело Син. Конторы за 1898 г. ¹ 65)

და რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, არ არის შედგენილი ცნობილი ტენდენციით, – ქართველთა საერთო რიცხვის განზრახ შემცირებით, რათა მსგავსი განკარგულება შეძლებისამებრ გამართლებულ იქნეს.

1898 წელს, აღნიშნული ცნობის თანახმად, ქ. სოხუმში ცხოვრობდნენ: რუსები – 1410, ქართველები – 2336, აფხაზები – 80 სული ორივე სქესისა; დ. ოჩამჩირეში კი: რუსები – 57, აფხაზები – 70 და ქართველები – 257 სული და ვეკითხებით ქართველოფობ ავტორს, – სამართლიანია 2593² სოხუმელი და ოჩამჩირელი ქართველის დატოვება მშობლიურ ენაზე მსახურების გარეშე?

მთელ სოხუმის მხარეში, ეპ. არსენის სტატისტიკის თანახმად (იხ. სინოდის კანტორის აღნიშნული საქმე), სახლობს ორივე სქესის 78109 სული. მათგან ქართველია (მეგრელი, ქართლელი, იმერელი, გურული და სამურზაყანოელი) 45353 სული,³ დანარჩენი: აფხაზები – 24598, რუსები – 2745, ბერძნები – 4762, სომხები – 638 და სხვა ეროვნებისა – 1013 სული. მართლმადიდებლად ირიცხება 72 729, არამართლმადიდებლად – 5280; აფხაზთაგან მართლმადიდებლად – 20 777 (და მათ შორის ბევრი მხოლოდ სასულიერო უწყისთა ანგარიშების მიხედვით იწოდება მართლმადიდებლად, სინამდვილეში კი მათგან უმრავლესი ფაქტიურად უფრო მაჰმადიანია, ვიდრე ქრისტიანი). მუჰამედის რჯულის მიმდევარია – 3821. მასასადამე, სოხუმის მხარეში 45 353 მართლმადიდებელი ქართველის გვერდით ღვას ყველა სხვა ეროვნების 27 376 სული

---

2 ეს ციფრი რომ ნამდვილად არ შეესატყვისება სინამდვილეს და რომ ქართველთა რიცხვი რეალურად გაცილებით მეტია, შეგვიძლია დავრწმუნდეთ სტატისტიკური მონაცემებით, – კავკასიის მთავარმმართველის კანცელარიის სტატისტიკური განყოფილების გამოცემით, კონდრატენკოს რედაქცია, 1886 წ. 3 სხვა მონაცემების თანახმად, ქართველების რიცხვი სოხუმის მხარეში უდრის ორივე სქესის 53829 სულს (Аадăдăѳъ, нѳѳ. 0ბ0სѳѳѳ, N-Іа, 1906, нѳბ. 16, иѳბѳ. 18 [15]).

მართლმადიდებელი და სამართლიანია განა ამდენი მართლმადიდებელი ქართველის დარჩენა სულიერ-რელიგიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების გარეშე?

გვეუბნებიან, რომ შეუძლებელია ქართველების რიცხვში სამურზაყანოელების ჩართვა, მათ შორის საერთო არაფერიაო⁴. ასეა მართლაც?

მოცემულ შემთხვევაში არ შევუდგებით იმის მტკიცებას, რომ სამურზაყანოელები ქართველ ერს ეკუთვნიან, ვინაიდან ეს არც საჭიროებს დამტკიცებას. ამას ცხადყოფს ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და ანთროპოლოგიური მონაცემები. ჩვენი ფიქრით, საღვთისმსახურო ენის განსაზღვრის საქმეში არა მხოლოდ ხალხის ნაციონალური წარმომავლობა თამაშობს როლს, არამედ – მეტწილად ის, თუ რა ენაზე მეტყველებს ესა თუ ის ხალხი შესაბამის დროს. სამურზაყანოელების ქართველურ ტომებს მიკუთვნება ეჭვგარეშეა, მაგრამ ისტორიულ გარემოებათა შედეგად მათ შეიძლებოდა დაეკარგათ თავიანთი ენა და ენობრივად ასიმილირებულიყვნენ სხვა წარმომავლობის ხალხთან⁵. სამურზაყანოელების შესახებ ბევრი მართლაც ასე ფიქრობს. არ გაცნობიან რა მათ ცხოვრებას, არ იციან მათი ენა, საერო და სასულიერო ადმინისტრაციის ბევრი წარმომადგენელი დარწმუნებულია, რომ სამურზაყანოელები აფხაზურ ენაზე ლაპარაკობენ. ეს რომ ასე იყოს, ჩვენ, სამურზაყანოელების ქართული წარმოშობის მიუხედავად, არ შევეცდებოდით და არც გვექნებოდა არავითარი უფლება, დაგვეყენებინა საკითხი სამურზაყანოში ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე წარმართვის შესახებ მაგრამ საქმე ისაა, რომ სამურზაყანოელები

4 ებ. არენი არა მხოლოდ სამურზაყანოელებს, არამედ მეგრელებს, ქართლებს, იმერლებსა და გურულებსაც კი ცალ-ცალკე ეროვნებად მიიჩნევს (იხ. ДЕЛО С. Конторы за 1898 г., # 68, გვ. 8-11).

5 ხალხების ცხოვრებაში მსგავსი ფაქტები არცთუ იშვიათობაა. იყო დრო, როდესაც შავი ზღვის სანაპიროზე, ყოველ შემთხვევაში, – გაგრამდე, მეგრელები სახლობდნენ, მაგრამ მაჰმადიანთა მოწოდების შედეგად, რომელთაც დაიკავეს სივრცე გაგრასა და ტუაფსეს შორის, მათი ქვეყანა შევიწროვდა მდ. კოდორამდე, XVII ასწლეულში აფხაზეთისა და სამეგრელოს საზღვრის მოვლევობას რომ ასრულებდა. რაც შეეხება ახლანდელი ოჩამჩირის მონაკვეთის მოსახლეობას, ისინი იგივე მეგრელები არიან, რომლებმაც დაკარგეს თავიანთი ენა აფხაზების ზეგავლენის შედეგად. აღნიშნული ვარაუდის დამადასტურებელი საბუთები საკმარისადაა და ვეცდებით, ამ საგანზე სხვა დროს უფრო დეტალურად ვისაუბროთ [16].

ქართული ენის იმავე მეგრულ კილოზე ლაპარაკობენ, რითაც მთელ სამეგრელოში მეტყველებენ და რადგან იქ საღვთისმსახურო ენა ქართულია, ცხადია, იგივე უნდა მოვითხოვოთ სამურზაყანოელე-ბისათვის.

ასევე ფიქრობდნენ სასულიერო ხელისუფლების ის წარმომადგენლები, რომლებიც არ იყვნენ მოწამლულნი მხარის რუსიფიკაციის ჟინით. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენ ვეყრდნობით საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის დადგენილებასა და უწმინდესი სინოდის მითითებას. თავის პატაკში, 1897 წლის 8 ნოემბრის № 2062-ში, სოხუმის ეპისკოპოსი არსენი სინოდალური კანტორისაგან ითხოვს ახსნა-განმარტებას იმის თაობაზე, „შეამოწმოს თუ არა იმ პირების ქართული ენის ცოდნა, რომელთაც სურთ, რომ აფხაზებით და მეგრელებით დასახლებულ სამრევლოებში იმსახურონ“. თვითონ კი ამ ენის ცოდნას სრულიად ზედმეტად მიიჩნევდა, ვინაიდან ამ სამრევლოებში, მისივე სიტყვით, ინიშნებიან პირები, რომლებმაც იციან რუსული ენა, „ემსახურებიან რა სამღვდელოების მრევლთან უფრო მეტად დაახლოების მიზანს (კურსივი ჩვენია) და სასკოლო განათლების წინსვლას (მშობლიურ ენაზე ღვთისმსახურებისა და სწავლების აკრძალვის გზით?!), ვინაიდან რუსული ენა, როგორც სახელმწიფოებრივი, მეტადაა საჭირო აფხაზებისა და მეგრელებისათვის, ვიდრე ქართული, რომელიც სოხუმის ეპარქიის სკოლებში არც კი ისწავლება“ (უწმ. Дело С. Конторы за 1897 г., # 30). აღნიშნულ შეკითხვას მოსდევს სინოდის კანტორის შემდეგი საჟურნალო დადგენილება: „განემარტოს ყოვლადსამღვდელო სოხუმელ არსენის, რომ მისდამი რწმუნებული ეპარქიის მეგრელებით დასახლებული სამრევლოების მღვდელ-მსახურთა თანამდებობის კანდიდატები უნდა გამოიცადონ ქართულ ენაშიც, ვინაიდან მათი საეკლესიო-საღვთისმსახურო ენა არის ქართული“ (1898 წლის 11 თებერვლის ოქმიდან). ასევე გადაწყვიტა ეს საკითხი უწმინდესმა სინოდმაც (Дело С. К. за 1897 г., # 30, ff. 28-29).

მაგრამ ეპ. არსენიზე ამ ფაქტმა არ იმოქმედა. ქართულ ენაზე მსახურების უფლება მან მხოლოდ სამ სამრევლოს მისცა.

ესენია მეგრული სამრევლოები. დანარჩენ სოფლებში კი, სადაც მოსახლეობა იმავე მეგრულ დიალექტზე ლაპარაკობს, ეპ. არსენიმ ქართული წირვა კატეგორიულად აკრძალა⁶.

ზედმეტია აღნიშვნა, რომ ასეთივე დამოკიდებულება ჰქონდათ სოხუმელ მღვდელმთავრებს სკოლის საკითხზე, რასაც ცხადყოფს ეპ. არსენის ზემოხსენებული ბეზღება. თუ როგორ უყურებდა ამ საქმეს სოხუმის ეპარქიის სამრევლო სკოლების ზედამხედველი დეკ. იასტრებოვი, ნათლად ჩანს მისი წერილიდან ილორის სკოლის მასწავლებლებისადმი (1896 წლის 20 ოქტომბერი, № 336), სადაც, სხვათა შორის, ნათქვამია შემდეგი: „მიგითითებთ, რომ თვალსაჩინო ახსნა-განმარტებანი აწარმოთ მხოლოდ რუსულ ენაზე; არ გამოიყენოთ არც მეგრული და არც აფხაზური, მით უმეტეს – ქართული“. ეს განკარგულება ცირკულარულად დაეგზავნა სოხუმის ოლქის ყველა სამრევლო სკოლის მასწავლებლებს და მარტო ამის მიხედვითაც ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორ მიემართებოდა პედაგოგიური პროცესი, რამდენად ზარალდებოდა თვით რუსული ენის შეგნებული სწავლებაც კი აღნიშნულ სკოლებში.

რადგან სწავლის საქმის ასე წარმოება არასწორად გამოიყურებოდა, ხოლო ქართული ენის შემოღება – სასარგებლოდ, სოხუმის ეპარქიის მასწავლებელთა საბჭომ თვით სოფელთა საზოგადოებრიობის აზრი გამოითხოვა იმის შესახებ, საჭიროა თუ არა მათ საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში ქართული ენის სწავლება. ამ თხოვნის პასუხად სასოფლო საზოგადოებებისაგან გაიგზავნა ის განჩინებანი, რაზეც ლაპარაკია გაზ. „კოლოკოლში“. ეპარქიის მასწავლებელთა საბჭომ განიხილა აღნიშნული განჩინებანი, ჩათვალა ისინი პატივისცემის ღირსად და დაადგინა: „იმ სამრევლოთა სკოლებში, სადაც მოსახლეობა ლაპარაკობს ქართული ენის მეგრულ დიალექტზე, ქართული ენის სწავლება აუცილებელია“. აქედან აშკარაა, რომ არ შეიძლება ლაპარაკი, გაზ. „კოლოკოლისა“ და მისი ქართველოფობი თანამშრომლის მტკიცების საწინააღმდეგოდ, აღნიშნული განჩინების უსამართლობასა და უვარგისობაზე. სწო-

6 ეპ. არსენის ამგვარი მოღვაწეობის შესახებ ასევე საუბარია წიგნში «Церк. вопросы в России», 1896, стр. 88, 211.

რედ ყოვლადსამღვდელო არსენი არ დაეთანხმა მასწავლებელთა საბჭოს გადაწყვეტილებას ქართული ენის სწავლების შემოღების შესახებ.

თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ სოხუმის ეპისკოპოსებს და, განსაკუთრებით, ეპ. არსენის ათვალწუნებული სამწყსოსადმი, ნათელს ჰყენს ქვემოწარმოდგენილი მაგალითები.

ჩვენ აქ შეგვეძლო გადმოგვეცა ერთი აღმაშფოთებელი ფაქტი, მომხდარი სოხუმის ეპარქიაში, რაც დაიბეჭდა კიდეც, მაგრამ მიზანშეწონილად ვთვლით, თავი შევიკავოთ ამისგან, რადგან სარწმუნოებრივი გრძნობისათვის აუტანელი იქნება ერთხელ კიდევ გაგონება იმ არნახული სიძულვილისა ქართველებისადმი, რომელიც მწყემსმთავრის – ქრისტიანული რწმენის, სიყვარულისა და მოწყალების მქადაგებლის – მხრიდან გამოვლინდა. ინფორმაციას ეპ. არსენის საქციელის შესახებ მეგრელების მიმართ, რასაც ადგილი ჰქონდა 1904 წ. 25 მარტს და რამაც თავისი არაადამიანურობით პოლიციის წარმომადგენლებიც კი აღაშფოთა, დაინტერესებული პირი იხილავს ქართულ გაზეთში „ცნობის ფურცელი“ (1905, [14.V] № 2819) [17].

სოხუმელი იერარქების დამოკიდებულება არც ეკლესიის არარუსი მღვდელმსახურებისადმი იყო უკეთესი. 1894 წელს სოხუმში ასეთი ინციდენტი მოხდა: ეპარქიის კანცელარიის კაბინეტში სასულიერო უწყების ღარიბთა სამზრუნველოს წევრების სხდომა შედგა. ისმენდნენ, სხვათა შორის, ერთ-ერთი მღვდლის თხოვნას სამზრუნველოს სალაროდან სესხის სახით 100 მანეთის იმ პირობით გაცემის თაობაზე, რომ აღნიშნული თანხა მევალეს ხელფასიდან გამოეკეთებოდა. სამზრუნველოს ერთი წევრის თანაგრძნობის სიტყვამ მთხოვნელის გაჭირვებული, არახელსაყრელი და რთული მდგომარეობის გამო, რომელიც მატერიალურ დახმარებას საჭიროებდა, მდივნის თანაშემწის, ავტონომოვის, შენიშვნა გამოიწვია: „სავარაუდებელია, რომ აქაურ მღვდლებს არ დაეჯერებათ“. როდესაც სამზრუნველოს წევრებმა (ქართველებმა) ჰკითხეს, ვის გულისხმობს „აქაურ მღვდლებში“, მას არ შერცხვა და თქვა: „ცხადია, არარუს მღვდლებს“. ავტონომოვს მიუთითეს, რომ ეს მთელი ეპარ-

ქიის სამღვდელოთა შეურაცხყოფაა, მათ შორის – სამზრუნველოს წევრებისა, რომლებიც იქ თავიანთი სამსახურებრივი მოვალეობების შესასრულებლად იმყოფებიან. ამიტომ მოსთხოვეს მას, რომ უკან წაელო მოუფიქრებლად ნათქვამი სიტყვები. ბ. ავტონომოვმა კი სრული სიმშვიდით განაცხადა, რომ სიტყვებს უკან არ წაიღებს, რითიც დაამტკიცა, რომ მხარის ადგილობრივ სამღვდელოებას შეურაცხყოფა მოუფიქრებულად და მიზანდასახულად მიაყენა. ეს ამბავი მიტანილ იქნა სოხუმის მთავარსუცესის ყურამდე, მაგრამ, ცხადია, ამან ოდნავადაც არ იმოქმედა გულადი კანცელარისტის სამსახურებრივ მდგომარეობაზე და, რა თქმა უნდა, სხვანაირად არც შეიძლებოდა.

ქართველ სასულიერო პირებს თვით სოხუმის ეპარქიის ეპისკოპოსებიც კი აგდებით ეპყრობოდნენ. საკმარისი იყო, საერო ხელისუფლების წარმომადგენელს, ანდა სულაც ეროვნებით არა-ქართველ კერძო პირს შეეტანა ყალბი ბრალდება მღვდელზე, რომ უკანასკნელს თავის მართლების გზა მოჭრილი ჰქონოდა. დაბა ოჩამჩირეში ამ სტრიქონების ავტორი თავად გახლდათ იმის მოწმე, როგორი მტრული განწყობილება შეაგება ეპ. არსენიმ სასულიერო პირის თხოვნას, შემოწმების გარეშე არ ერწმუნა საერო ადმინისტრაციის ბეზლების სიმართლე. მან თქვა, რომ „რუსი ჩინოვნიკის“ უფრო მჯერა, ვიდრე ადგილობრივი სამღვდელოსიო. ეს სიტყვები ეპ. არსენიმ უთხრა აწ განსვენებულ მოქველ მღვდელს იესე ჟორდანიას, რომელიც სთხოვდა მეუფეს, დაენიშნა გამოკვლევა უბნის ინსპექტორის მიერ ამავე მღვდლის მიმართ შედგენილი „მხილვისათვის“.

მეტეც, სასულიერო ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენლები სოხუმის ეპარქიაში ჟანდარმთა პოლიციისა და ყველა ჯურის „რუსი ჩინოვნიკების“ გამრჯე აგენტებად გვევლინებოდნენ. მაგრამ ვინაიდან ასეთი მოლგაწეობისათვის სოხუმის ოლქში ნიადაგი თითქმის არ არსებობდა, ვინაიდან იმ დროს იქ თითქმის არ ჰქონდა ადგილი მთავრობის საწინააღმდეგო პროპაგანდას, ეს აგენტები, რათა მათ, ჟანდარმერიის წინაშე ფისკალურ სფეროში ელვაწათ, ხშირად თხზავდნენ ყალბ ბეზლებებს. ცნობილია ეპ. არ-

სენის კონფიდენციალური წერილი კიევის სასულიერო აკადემიის რექტორისადმი 1900 წლის 21 მარტისა, რითაც მღვდელმთავარი აცნობებდა, რომ აღნიშნული აკადემიის სტუდენტს, სოხუმის ეპარქიის მკვიდრს, „ურთიერთობა ჰქონდა ზედამხედველობის ქვეშ მყოფ პირებთან, აგიტაციას რომ უწევენ ყოველგვარ ანტირუსულს“, და სთხოვდა, დაეცვა ამ წერილის შინაარსი საიდუმლოდ, „ვინაიდან, ნათქვამია წერილში, ჟანდარმთა პოლიცია მოცემულ შემთხვევაში მოქმედებს ფარულად“.

ღირსეულია თუ არა მღვდელმთავრის ასეთი მოღვაწეობა, შეესაბამება თუ არა იგი მოციქულებრივ სამსახურს, მკითხველმა თავად განსაჯოს. ჩვენ კი, სხვათა შორის, აღვნიშნავთ, რომ ამით ხალხის თვალში ილახება საკურთხეველის მსახურთა ღირსება, გეგმაზომიერად მზადდება ნიადაგი უკმაყოფილებისათვის სამღვდელოებისა და თვით ეკლესიის მიმართ; ჩქარდება იმ ღრმა უფსკრულის შექმნის პროცესი, რომელმაც უკვე დაიწყო ცხოვართა მწყემსებისაგან ჩამოშორება; ითესება უნდობლობა და მტრობა რუსებსა და არარუსებს შორის და რუსიფიკატორული მოღვაწეობის ნაყოფს ჩვენ ახლა უხვად ვიძიეთ.

ამის შედეგად სოხუმის ოლქის სამღვდელოება იმდენად დამდაბლებული იყო, რომ მხარის საერო ადმინისტრაცია მას უბრალო მრევლისაგან ვერც კი არჩევდა. ის სოფლის მამასახლისს როგორც მღვდლების, ისე მათი მრევლის თაობაზე ერთნაირ ბრძანებებს უგზავნიდა; განზრახ ივიწყებდა, რომ მღვდელს სახელმწიფოში ისეთივე ოფიციალური სამსახურებრივი მდგომარეობა აქვს, როგორც თვით უბნის უფროსს, რომელიც არ რაცხნდა მას ღირსად, პირადად ეწარმოებინა მასთან მიმოწერა. აი, ამგვარ ბრძანებათა ნიმუში. „ბრძანება ილორის მამასახლისს“ (№ 4630, 1897 წლის 27 იანვარი): „გაუწყებთ თქვენ, რომ იახლოთ მღვდელი ზოსიმე ხელაია, კემაჩი და პეტრე ვარდანები (ხსენებული მღვდლის მრევლთაგანნი) და ახლავე პირადად გამოცხადდეთ უბნის გამგეობაში“. ასეთი და სამღვდელოთათვის უფრო დამამცირებელი ბრძანებები ჩვეულებრივი ამბავი იყო, რითაც ილახებოდა სამოძღვრო ღვაწლის

ღირსება; ხალხის თვალში ის ღვებოდა, და სინამდვილეში იღვა კიდევ, სოფლის თავკაცზე დაბლა.

წარმოვადგენთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს, რომლებიც ადასტურებენ სოხუმის მღვდელმთავართა შეუწყნარებლობას ქართველებისადმი.

რუსობა ქ. სოხუმის მთელი მოსახლეობის 23%-ს შეადგენს, სხვა ეროვნება კი – 77%-ს. სოხუმის საკათედრო ტაძრის კრებული შედგება ერთი დეკანოზისაგან, სამი მღვდლისაგან, სამი დიაკონისაგან და ოთხი მეღავითნისაგან. მათგან კი, რუსებისა და ქართველების აღნიშნული პროცენტული თანაფარდობის მიუხედავად, მხოლოდ ერთი მღვდელია ქართველი, დანარჩენი ყველა – რუსი, რომელთაც ადგილობრივი ენებისა არა გაეგებათ რა. ამ ტაძრის გარდა სოხუმში არის კიდევ ერთი ეკლესია (სასაფლაოსი), მაგრამ მის კრებულში ვერც ერთ ქართველს ვერ ნახავთ.

სოხუმის ოლქის ორკლასიანი საეკლესიო-სამრევლო სკოლების მასწავლებლებად თითქმის უკლებლივ მხოლოდ რუსები ინიშნებიან.

სოხუმის ეპარქია მისიონერულია. მისი შექმნის მიზანი ქრისტიანული მოძღვრების შუქით მაჰმადიანი აფხაზების განათლება იყო. ისინი, გამონაკლისის გარეშე, მხოლოდ სოხუმის ოლქში სახლობენ. მაშასადამე, სოხუმის ეპარქიის არც კათედრას და არც კანცელარიას მხედველობიდან არ უნდა გამორჩეთ მხარის უცხო-ტომელი მოსახლეობის ინტერესები. ამის მიუხედავად, სოხუმის საეპარქიო კანცელარიაში მდივნიდან უკანასკნელ გადამწერამდე ყველა რუსია, ადგილობრივი ენების არმცოდნე. ქართველებმა და აფხაზებმა, რომლებიც მიემგზავრებიან ქ. სოხუმში მღვდელმთავართან რაიმეს სათხოვრად, ანდა კანცელარიიდან ცნობის ასაღებად, ქალაქში თარჯიამანი უნდა მოძებნონ. ამასთანავე, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ სოხუმის ოლქში რუსები შეადგენენ მთელი მოსახლეობის არა უმეტეს 3,6%-ს, დანარჩენ 96,4 %-ს კი – სხვანი (Дело С. Конторы за 1898 г. ¹ 68). ეპისკოპოს კირიონის წინამორბედთაგან ეს შეუწყნარებლობა განა შემადრწუნებელი არ არის? სად არის ის „სამართლიანობა“, რისთვისაც იბრძვის ბ. „რუსი“ და რისი მატა-

რებელნიც, მისი რწმენის თანახმად, არიან რუსი მღვდელმთავრები, რომელთაც ეკავათ სოხუმის კათედრა?! ყოველივე ამის შემდეგ განა უცნაური არ არის სოხუმის ოლქის ქართველი „მღევნელების“ დადანაშაულება ვიწრო ნაციონალიზმსა და რუსების შეუწყნარებლობაში?!

ბ. „რუსი“ ადანაშაულებს ქართველ სამღვდელოებას და, საერთოდ, ქართველებს იმაში, რომ თითქოს მათ, სულიერად მართავდნენ რა ამ მხარეს აფხაზეთის რუსეთთან შეერთებამდე, „თავიანთი მოუზომელი ქართველიზაციით“ საქმე იქამდე მიიყვანეს, „რომ აფხაზები მაჰმადიანობაზე გადავიდნენ“. ქართველოფობის არც ეს რწმენაა საფუძვლიანი.

მაჰმადიანობის გაძლიერება კავკასიაში სწორედ რუსეთის ხელისუფლების განმტკიცებას მოჰყვა (Кавказ, Абхазия, Аджария и Шавшетия. Путевые заметки графини Уваровой, ч. II [Москва, 1891], стр. 207) [18]. ამის უმთავრესი მიზეზი მთიელების წინააღმდეგ რუსეთის საომარ მოქმედებაში იმალება. მთიელთა შორის, თავისუფლების ხელყოფის გამო, ჩაისახა საშინელი სიძულვილი რუსებისა და, მათთან ერთად, მათი აღმსარებლობისადმი, – ქრისტიანობისადმი. „ყველაზე მეტად, – ამბობს ევ. მარკოვი, – ჩვენ თვითონ ვართ დამნაშავენი მთიელთა შორის რუსებისადმი სიძულვილის გაღვივებასა და მათ ხელოვნურ ლტოლვაში თურქეთისაკენ, ვინაიდან ჩვენ გამოვკვებეთ იქ რელიგიური ფანატიზმი მათი სამეურნეო ყოფის უზომოდ გადაკეთების გზით“ (Очерки Кавказа, стр. 68-69). „სასტიკ ზომებსა და აოხრებებს, – ამბობს ბ-ნი რომანოვსკი, – რითაც ჩვენ მებრძოლი ტომების პირველი წინააღმდეგობის დაძლევა ვცდილობდით“, და ბრძოლაში მათ წარუმატებლობას არ შეიძლებოდა არ გაეძლიერებინა ეს შუღლი და სიძულვილი გამარჯვებულისადმი. ყოველივე ამან კი „განავრცო მათ შორის რწმენა შეერთების აუცილებლობისა გაერთიანებული წინააღმდეგობისათვის“ (Кавказ и Кавказ. война. Романовского, стр. 310).

მთიელი მუსლიმების ამ მისწრაფებამ კავკასიაში მიურიდიზმი [19] ააღორძინა და თუ როგორი გავლენა იქონია ამ

რელიგიურ-პოლიტიკურმა მოძღვრებამ მხარეში მართლმადიდებლობაზე, ცნობილია ყველასათვის, ვისაც მთიელთა შორის აღნიშნული მოძრაობის შესახებ ასე თუ ისე წარმოდგენა აქვს.

მიურიდიზმის მქადაგებლებმა აფხაზეთში გასული საუკუნის 20-იანი წლებიდან შეაღწიეს. სწორედ ამის შედეგად გაძლიერდა აფხაზთა ლტოლვა ისლამისაკენ. თუ რაოდენ ძლიერი იყო წინააღმდეგობა რუსებისა და მათ მიერ აღსარებული მართლმადიდებელი სარწმუნოების მიმართ, მეტყველებენ ნ. ა. ვოლკონსკი, ევგ. მარკოვი და სხვანი (Воина на Кавк. и Мюридизм с 1824 по 1834 г. Волконского, стр. 65; Марков, Очерки Кавказа, стр. 360-363; Акты археогр. комиссии, т. V, стр. 780-800 и др). ხოლო გასული საუკუნის 40-იან წლებში ყოფილი თურქეთის საქართველოს ქართველები თუ როგორ „თანდათანობით გადადიოდნენ მუსლიმთა რელიგიაზე“, ადასტურებს ლ. ს. ისარლოვი (Письма о Грузии, Тиф. 1899, стр. 266-267).

ამ საგანზე ამჯერად სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. მასალები ჩვენი წინადადების დასამტკიცებლად, რომ კავკასიაში ისლამი სწორედ რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ გაძლიერდა, ძალიან ბევრია და მათ განჩხრეკს მთიელ მუსლიმთა შორის მართლმადიდებელი სამღვდელოების სამისიონერო მოღვაწეობის მკვლევარი. ვიტყვით მხოლოდ: მას შემდეგ, რაც ომარ-ფაშას მეთაურობით თურქებმა იარაღით ხელში სწრაფად გადაიარეს აფხაზეთი, სამურზაყანო და სამეგრელო, რუსებმა კი უბრძოლველად მიატოვეს ეს ადგილები, აფხაზები აღბორგდნენ. ვითარება განსაკუთრებით 1864 წლიდან გამწვავდა, ე.ი. აფხაზთა სამთავროს გაუქმებისა და აფხაზეთის მფლობელი თავადის მ. შარვაშიძის რუსეთს გადასახლების შემდეგ. ძველვარებამ, ამ ღონისძიებით გამოწვეულმა, მიძგი მისცა აშკარა ჯანყსა და მხარის უფროსის მკვლელობას მის თანმხლებ პირებთან ერთად 1866 წელს.

აფხაზეთში საქმის მოსაგვარებლად მიღებული ზომები ვერანაირად წარმატებით ვერ დაგვირგვინდა. საერო ადმინისტრაციის ყველა ცდას აფხაზების იარაღის გარეშე დამორჩილების და დამშვიდებისა სასურველი შედეგი არ მოჰქონდა, რადგან

აღელვებული ხალხი ამ ადმინისტრაციას არ ენდობოდა. დაპირება შერიგების შესახებ, რომ დამნაშავეებს სრულად აპატიებდნენ, ხალხზე გავლენას აღარ ახდენდა. საჭირო იყო შუაკაცი ხალხსა და ადგილობრივ ადმინისტრაციას შორის და ასეთი პირი დეკ. მაჭავარიანი გამოჩნდა. აფხაზეთში ყველა სახალხო მღელვარების ჟამს მან თავგანწირვით ითვისა მოსახლეობის ადმინისტრაციასთან შემრიგებლის როლი. არაერთგზის ჩაუდენია მას ასეთი გმირობა. მიდის გაშმაგებულ, აღელვებულ, არავისდამნდობ აფხაზთა ბრბოსთან საკუთარი სიცოცხლის გაწირვის ფასად ხალხის სამსახურის, ეკლესიისა და სახელმწიფოს ინტერესებისათვის. და მართლაც, აჯანყებულებთან მისი გამოჩენისას დროებით თითქოს ყველაფერი დავიწყების ნისლში იფარება; შედიან მასთან დიალოგში და საქმეც გვარდება, შფოთი ცხრება; აფხაზები აცხადებენ, რომ მათ თითქოს მხოლოდ დეკ. მაჭავარიანისა სჯერათ; უკეთესი გარანტია აღარც კი უნდათ. ეკლესიისა და სახელმწიფოს ინტერესებისადმი რამდენი თავგანწირვა, სიყვარული და სამსახურის საქმისადმი ერთგულება უნდა გაგაჩნდეს, რომ გადადგა ეს ნაბიჯი; წახვიდე, ადამიანური მოსაზრებით, სიცოცხლის ხელყოფის აშკარა რისკზე.

ეს ცხადყოფს, რომ დეკ. მაჭავარიანი არ იყო დაქირავებული, რომელიც კრიტიკულ წუთს საკუთარი სამწყსოს მიტოვებას შეძლებდა კავკასიაში ზემოაღნიშნულ მომუშავეთა მსგავსად. ის ჭეშმარიტი მოძღვარია, „რომელმან სული თვისი დადვის ცხოვართათვის“. მის საქმეს ჩრდილი არ ადგება.

ზემოაღნიშნულ დროს ხელისუფლების რეპრესიული ზომების, თურქეთის ზეგავლენისა და ისლამის მქადაგებელთა აქტიურობის გამო აფხაზები, ბოლოს და ბოლოს, მაჰმადიანობისაკენ მიიქცნენ. 1869 წლიდან იწყება ეპ. გაბრიელის ბრწყინვალე მოღვაწეობა მისიონერულ სარბიელზე. ამ წმ. საქმეში მისი მთავარი თანამოსაგრე იყო დეკ. მაჭავარიანი, რომლის ამაგს ამ ასპარაზზე ქებით იხსენიებს ყოვლადსამღვდელო კირიონი (Кратк. очерк ист. грузинск. церкви за XIX ст., стр. 130).

ეპ. გაბრიელისა და მისი თანამოღვაწე დეკ. მაჭავარიანის გარჯის შედეგად, რაც დაახლოებით 7-8 წლის მანძილზე გრძელ-

დებოდა, აფხაზეთი ქრისტიანულ ქვეყნად იქცა. ეპ. კირიონი, როდესაც დეკ. მაჭავარიანის ამ პერიოდის მოღვაწეობაზე საუბრობს, ხსენებული პირების მოღვაწეობას გულმოდგინებას და უანგარობას უწოდებს, რადგანაც მათ მთელი აფხაზეთის მოსახლეობის 3/4 -ის მართლმადიდებლობაზე მოქცევა მოასწრეს (ibid., 131).

სავალალოდ, აფხაზეთში ქრისტიანობას კვლავ მძიმე დრო დაუდგა. რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომი [20] აფხაზი ქრისტიანებისათვის დამაქცევარი აღმოჩნდა. რუსეთის ჯარმა, მხარის უფროსის, გენერალ კრაჟინკოს, განკარგულებით მთელი აფხაზეთი სამურზაყანოს საზღვრამდე უბრძოლველად დატოვა და უმწეო აფხაზები ქ. სოხუმში და ზოგიერთ სხვა ადგილში გადმომსხდარ თურქთა სრულ დაქვემდებარებაში აღმოჩნდნენ. ქრისტიანი აფხაზების დიდი ნაწილი, თურქთაგან იძულებული, თურქეთში გადასახლდა. რამდენიმე წლის შემდეგ ისინი თუმცა დაუბრუნდნენ თავიანთ მშობლიურ მიწებს, მაგრამ თურქეთში მაინც მოასწრეს და მათ ისლამური ცნობიერება ჩაუნერგეს. ისინი აფხაზეთში უკვე გაფანატიკებულ მუსლიმებად დაბრუნდნენ. ეს ფანატიზმი გაამძლიერა სიძულვილმა და უნდობლობამ რუსებისადმი, რომლებიც მათ, მათივე თვალსაზრისის თანახმად, კრიტიკულ მომენტში ბედის ანაბარად ტოვებენ. ამის გამო ხსენებულ მისიონერ მოღვაწეებს კვლავ დასჭირდათ აფხაზეთის გამოცხადება საქადაგებელ ასპარეზად; მათ ისევ უნდა მოემზადებინათ თითქმის ყველა აფხაზი მართლმადიდებელი ეკლესიის წიაღში დასაბრუნებლად, მაგრამ აქ მოხდა ცვლილებანი, რამაც ეპ. გაბრიელი ჩამოაშორა ამ მხარის მისიონერულ მოღვაწეობას. ყ-დსამღვდლო გაბრიელთან ერთად ამავე მოღვაწეობას ფაქტობრივად ჩამოშორდა ამ განხრით მისი მთავარი მოსაგრე დეკ. მაჭავარიანი.

1885 წელს სოხუმის ეპარქიისათვის დამტკიცდა ახალი შტატი, კვლავ აღდგა სოხუმის კათედრა. ამ შტატში მოღვაწე მისიონერმა მაჭავარიანმა დაიკავა სოხუმის საკათედრო ტაძრის წინამძღვრის ადგილი და, ცხადია, მისი საქმიანობის არეალი სოხუმით შემოიზღუდა. მისიონერული მოღვაწეობის სარბიელზე გამოვიდა სხვა პირი, ქვეყნის ადგილობრივი პირობებისა და ხალხის

ჩვეულებების ნაკლები მცოდნე. და, სამწუხაროდ, მოგვიხდება იმისი აღნიშვნა, რომ აფხაზეთის ის მჭიდროდ დასახლებული ადგილები, რომლებიც ადრე ქრისტიანულ სოფლებად ითვლებოდა, დღეს უკვე მაჰმადიანობის ცენტრთა მაგივრობას სწევს. მართალია, გამოცდილ მისიონერს ჯერ კიდევ შეეძლო გავლენის მოხდენა მისიონერული საქმის სვლაზე, მაგრამ მთავარი დაბრკოლება ამ გზაზე არის ის, რომ იგი ამა სოფლის ძლიერებმა, რაღაც გაუგებრობის გამო, ათვალწუნეს, წმ. საქმეს ადამიანური ვნებები შეურთეს. ამ სტრიქონების ავტორისათვის ცნობილია ასეთი შემთხვევა. დეკ. მაჭავარიანი, თანამდებობით სწავლულთა საბჭოსა და საეპარქიო საძმოს მდივანი, იწყებს სამრევლოთა შემოვლას; ყველგან სიხარულით ეგებება ხალხი, ყველგან სწყურიათ მისი დამამშვიდებელი სიტყვის მოსმენა და სარწმუნოებრივი რჩევა-დარიგება; და ის თვით მიდის ხალხის ამ სწრაფვის შესახვედრად, – ხალხისა, რომელსაც უკვე დიდი ხანია წართმევია არა მხოლოდ მისთვის საყვარელი, მაგრამ ათვალწუნებული, მწყემსის ნახვისა და მოსმენის შესაძლებლობა, არამედ – თვით ადგილობრივი მღვდელმთავრისაც. უფროსობამდე მიაღწია ცნობამ იმის შესახებ, რომ მ. დეკანოზი სოფელ-სოფელ ქადაგებს და რომ მასთან ხალხის ნაკადი გროვდება. ეს კი საიდუმლო გამოკითხვისა და გამოძიების საფუძველი ხდება: თვით უპირატესთაგან განწესებული ეკლესიის მწყემსი რაზე ესაუბრება თავის სულიერ შვილებს? ხომ არ შეიცავს ეს საუბარი რაიმე საწინააღმდეგოს სასულიერო ხელისუფლების მისწრაფებისა მხარის სწრაფი გარუსების თაობაზე? კაცი, რომელიც თავისი 50 წელზე მეტი ხნის მსახურების პერიოდში სიცოცხლესაც კი არ ზოგავდა და თავდადებით ემსახურებოდა ხალხში მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა და რუსული მოქალაქეობის გავრცელების საქმეს, რომლის მეტად სასარგებლო და გულმოდგინე მოღვაწეობას მაღალ დონეზე აფასებდნენ და მხარის როგორც სასულიერო, ისე საერო ადმინისტრაციის ჩინოსანი წარმომადგენლები უხვად აჯილდოებდნენ კიდევ, დღეს, ცხოვრების მიწურულში, ღრმად მოხუცებულობის ჟამს, უახლოესი ხელმძღვანელობის მიერ ეჭვმიტანილია საძრახის ანტისამთავრობო ზრახვებში! თუმცა ღვთის

ყანის მსცოვანი მუშაკისადმი ამგვარი დამოკიდებულების ნამდვილი მიზეზი საზოგადოებაში მისი პოპულარობა გახლავთ. ნებისმიერი მოძღვრის ქადაგების შინაარსის შესახებ ზემომინიშნებული გამოკითხვები და თვალთვალი ხალხს აოცებს და მათ რელიგიურ განწყობილებაზე მომწამლავ შთაბეჭდილებას ახდენს. ღვთის სიტყვის ქადაგაც იძულებულია, რომ მაჰმადიანობასთან ბრძოლის დროს იარაღი დაყაროს.

დეკ. მაჭავარიანმა მისიონერულ გზაზე უკანასკნელად შემთხვევით 1893 წელს გაიარა, როდესაც ის გუდაუთის რაიონში მეგზურად ეპ. აგაფელორს ახლდა. შემთხვევითო, ვამბობთ იმიტომ, რომ ეპ. არსენიმ, როდესაც ის მისიონერული მიზნით მოგზაურობას შეუდგა, იგრძნო საჭიროება და დახმარებისათვის მიმართა მას, როგორც გამოცდილ მისიონერს, და ადამიანს, რომელიც ხალხში დიდი პატივისცემით სარგებლობს, მაგრამ ეს თითქმის ერთადერთი შემთხვევა იყო 1885 წლის შემდეგ. ამ სტრიქონების ავტორი, იმხანად ადგილობრივი ბლალოჩინი, არის მოწამე იმ სიხარულისა და თითქმის ენთუზიაზმის, რითაც ეგებებოდა მას ხალხი, – იმ მოკრძალებით შემოსილი პატივისცემისა, რასაც ამჟღავნებდნენ მისდამი სულიერი შვილები, დღეს კი, ბელისწერით – მორწმუნე მუსლიმები. მისიონერული მოგზაურობის დროს იყო მომენტები, როდესაც პოლიციის წარმომადგენელთა მხრიდან, მეუფეს რომ ახლდნენ, სიფრთხილეს მოკლებულმა სიტყვებმა და მოქმედებებმა ხალხის პროტესტი გამოიწვია, რაც ზოგჯერ მღელვარებაში გადადიოდა. ეს მღელვარება კი როგორც პოლიციის წარმომადგენლების, ისე, საერთოდ, მისიონის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ხალხის რისხვა ალაგ-ალაგ მოქმედებაში გადასვლას აპირებდა, მაგრამ ბინადართა შორის მ. დეკანოზის გამოჩენა საკმარისი იყო, რომ ყველაფერი ნორმალურ კალაპოტში ჩამდგარიყო, ვნებები დამცხრალიყო, შეურაცხყოფის მისაყენებლად აღმართული ჯგოხები დაშვებულიყო და დაყრილიყო. დეკ. მაჭავარიანის თვინიერი შეგონებების, დარიგებებისა და ქადაგებების წყალობით მისიამ ასეთ სოფლებშიც კი გარკვეულ წარმატებას მიაღწია.

ასეთი ვავლენა ჰქონდა ამ ჭეშმარიტ, მოწოდებით მისიონ-

ერს. აფხაზეთში სამისიონერო საქმის მიუკერძოებელი ისტორია მის ღვაწლს შეაფასებს და ამჯერად ჩვენ ამ საგანზე სიტყვას აღარ განვაგრცობთ, რადგან მოცემულ შემთხვევაში ჩვენი ამოცანა დეკ. მაჭავარიანის მისიონერული თავგადასავლის აღწერა არ გახლავთ, არამედ მხოლოდ „ანაფორიანი კავკასიელების“ – გაზ. „კოლოკოლის“ კორესპონდენტის მკვანი ქართველოფობების – უსამართლობის მხილება, რადგან ისინი მის დიდებულ მოღვაწეობას ჩრდილს აყენებენ. ტყუილებრალოდ როდი აფასებდა მას ასერიგად ნეტარხსენებული გაბრიელ ეპისკოპოსი. თავის გამოსამშვიდობებელ სიტყვაში, რომელიც წარმოთქვა ქ. სოხუმში უკანასკნელად ყოფნის ჟამს, – 1885 წელს, – მან განსაკუთრებული ქებით მ. დეკანოზის მისიონერული შრომა მოიხსენია. როდესაც აფხაზეთში მისიონერული საქმის წარმატებაზე ლაპარაკობს, აფხაზეთის სამღვდელთა შრომის სამართლიანად შეფასებისას, დეკ. მაჭავარიანს იგი თავის მთავარ თანამემწედ სახელდება და მიღწეულ წარმატებათა ძირითად მიზეზად ასახელებს.

გაზ. „კოლოკოლი“ კი აფხაზეთის სამღვდელოებას, რომელიც ამ მხარეში მისიონერული საქმიანობის აყვავების დროს მოღვაწეობდა, დეკ. მაჭავარიანის ყოფილ ლაქიებსა და მოჯამაგირებს უწოდებს (კურსივი ჩვენია). მაგრამ ამ „ყოფილმა ლაქიებმა“ აფხაზეთში მართლმადიდებლობის საქმეს დიდი სამსახური გაუწიეს. ეპ. გაბრიელი თავის ანგარიშებში არაერთგზის მიუთითებს აფხაზეთში მათი ცხოვრების ძლიერ რთულ პირობებზე, მათ მატერიალურ გაჭირვებაზე, მძიმე დღეებზე, რასაც განიცდიდა სამღვდელოება ცუდი კლიმატის გამო, მოხერხებული სადგომისა და სხვა პირობების უქონლობის გამო. მღვდელმსახურები ვერ გაურბოდნენ დამაუძღურებელ ავადმყოფობებს და ნაადრევ სიკვდილს. როდესაც ჩამოთვლის მღვდელებს, რომლებმაც ვერ აიტანეს აფხაზეთის კლიმატი და თავიანთი სიკვდილის შემდეგ გაჭირვებულ ყოფაში დატოვეს ცოლი და შვილები, ეპ. გაბრიელი ამბობს, რომ „აფხაზეთში სასულიერო უწყების მოსამსახურეთა ასეთი ხშირი სიკვდილიანობა, – მწირ ჯამაგირთან ერთად, მათ რომ უხდინან, – და ყოვლად მოუხერხებელი ცხოვრება მიგვიყვანას იქამდე, რომ ამ

მხარეში მოძღვრის ადგილის დაკავებაზე ცოტა ვინმე თუ დათანხმდება” (Отчет Общ. ваз. прав. на Кавказе за 1877 г., стр. 13-14). ამის გამო ყ-დსამღვდელო გაბრიელმა მღვდლის თანამდებობაზე დანიშნა, მართალია, შინაური განათლების ადამიანები, მაგრამ ამ წოდებისათვის სხვადასხვა მონასტერში მომზადებულები. ამასთანავე, განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო აფხაზური ენის ცოდნას (Отчеты... за 1868 г., стр. 21 и 24; за 1870 г., стр. 4; за 1877, стр. 13 и др.).

ყველა ამ არახელსაყრელი პირობების მიუხედავად, აფხაზეთის სამღვდელოება, შეიძლება ითქვას, ქრისტიანული მოძღვრების სანთლით თავგანწირულად ემსახურებოდა აფხაზეთის განათლების საქმეს და მის მოღვაწეობას ნაყოფიც ჰქონდა. „მასში, – აღნიშნავს ეპ. გაბრიელი, – არის ერთი სიკეთე, მეტად სასარგებლო და აუცილებელი საღვთისათვის; სიკეთე, რომელიც ახასიათებს მისიონერული ღვაწლისათვის შეწირულთ. ესაა ღირსება, ასე ვთქვათ, ამტანობა, ანდა ყოველგვარი მატერიალური დანაკლისის დათმენა და გარკვეულ გარემოსთან, პირობებთან, ზნესა და ჩვეულებებთან შეჩვევა-შემწყნარებლობის უნარი, – თვისებები, რომლებიც იშვიათად გააჩნია პიროვნებას, თუკი მან თავისი ცხოვრება არ განვლო მსგავს პირობებში” (Отч. за 1874 г. стр. 12). კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების ანგარიშები, რომელიც ქებით ახსენებს ზოგადად აფხაზეთის სამღვდელოების მისიონერულ ღვაწლს, განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას მღვდელმონაზვნებზე: ანტონზე, ათანასეზე (ჟორდანია), გრიგოლზე, ბესარიონზე (მიქაბერიძე), აგრეთვე მღვდლებზეც: გიორგი ახვლედიანზე, იოსებ ბერძენოვზე, კაჭახიძეზე, გოგოლაშვილზე და სხ. (Отч. за 1875 г. стр. 13-14; 1876 г., стр. 5; 1877 г., стр. 13 და სხვა).

აფხაზეთში სამღვდელოების თავგანწირული და უანგარო მოღვაწეობის სრულად დახასიათებისათვის საკმარისია იმ ჯაფისა და გაჭირვების განსახილველად, რაც მან ნებაყოფლობით იღვა თავს რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის დროს. აფხაზეთის სამღვდელონი, „ანგარიშების” სიტყვის თანახმად, „როგორც თურქეთთან ომის დაწყების წინ, ისე თურქების სოხუმში შეჭრიდან რამდენიმე ხნის განმავლობაში ფეხმოუცვლელად დარჩნენ თავი-

ანთი სამრევლოების გვერდით და მოუნათლავი აფხაზების მხრიდან უდიდესი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ”. მაგრამ როდესაც თურქები სოხუმში, გუდაუთასა და ოჩამჩირეში გადასხდნენ და, ამდენად, სამურზაყანოს საზღვრამდე მთელი აფხაზეთი დაიკავეს; როდესაც აფხაზეთის სოფლებს ათასობით მუჰაჯირი⁷ მოედო და ისინი გააუვებით სდევნიდნენ ყოველივე ქრისტიანულსა და ქრისტიანს, მღვდლების თავიანთ სამრევლოებში დარჩენა იქნებოდა მათი გარდაუვალი სიკვდილის ტოლფასი და ამის გამო სამღვდლო-საეკლესიო მსახურები ნელ-ნელა გავიდნენ შედარებით უსაფრთხო ადგილებში; თან გაიტანეს საეკლესიო ჭურჭლეულობის ყველაზე ფასეული საგნები. ამის მიუხედავად მათგან ზოგიერთმა საკუთარ სამრევლოში დარჩენა და მართლმადიდებელი ეკლესიის სასარგებლოდ სამსახური ამჯობინა.

ასე მაგალითად, ლიხნის მღვდელი იოანე გეგია დარჩა თავის სამრევლოში, მაგრამ მუჰაჯირებმა, როდესაც გაიგეს, რომ საკუთარ მრევლს ქრისტიანობისა და რუსეთის ხელისუფლების ერთგულებას შთააგონებდა და არწმუნებდა, იგი დაახრჩვეს (Отчет Общ. за 1877 г. стр. 11-12).

მისიონერებს: მღვდელმონაზონ ბესარიონს და მის სიძეს, მღვდელ ახვლედიანს, მათი სიცოცხლის აშკარა საფრთხის მიუხედავად, აფხაზეთის დატოვება არ სურდათ. იმავე „ანგარიშის“ თანახმად, „მათ შესახებ მავანმა თურქეთის ფაშას ბეზღების ქალაქი („დანოსი“) გაუგზავნა, — ისინი აფხაზ მოსახლეობას თურქების წინააღმდეგ აჯანყებენო. ორივე მისიონერი დაიჭირეს და ხელფეხშეკრულები სამხედრო გემით შევქეთ ფაშას მიჰგვარეს, რომელმაც მცირე დაკითხვის შემდეგ მათ დახვრეტა მიუსაჯა. მსჯავრდებულებმა, იარაღსხმული სალდათის წინაშე წარმდგარებმა, რამდენიმე წუთი გამოითხოვეს ლოცვისა და წმ. საიდუმლოსათვის. ამ დროს მათ ბედზე, მათივე წყალობისათვის, ფაშას წინაშე თურ-

⁷ მუჰაჯირებად იწოდებიან ის აფხაზები, რომლებიც 1866 წელს ხელისუფლებამ ძალდატანებით გაასახლა თურქეთში (ვაზ. „მოსკოვ. ვედ.“, 1967, № 130). ახლა კი მათ, ომის შედეგად, მიეცათ სამშობლოში დაბრუნებისა და მათდამი მტრულად განწყობილ რუსებზე, ზოგადად, — ქრისტიანებზე, შურისძიების შესაძლებლობა.

ქეთის ჯარის ერთი პოლკოვნიკი წარსდგა, რომელიც მღვდელმონა-ზონ მიქაბერიძეს ამ უკანასკნელის აფხაზეთის მთავარ შარვაშიძის კარზე მღვდლად მსახურების დროიდან იცნობდა. პოლკოვნიკს აფხაზეთის თავადთაგან ბევრმა აუბა მხარი, რომლებიც ასევე იცნობდნენ და პატივს სცემდნენ მოძღვარს. მათ ფაშა მისი და მღვდელ ახვლედიანის განტევებაზე დაიყოლიეს (ОУЧЕТ ОБЩ. за 1877 г. стр. 11-12). ორი მედავითნე ტყვედ წაასხეს თურქეთში და იქიდან მხოლოდ ჩვენი ელჩის დიდი ძალისხმევით შედეგად გაათავისუფლეს. ზოგადად: ამ ომის დროს სამღვდელოებამ ბევრი გაჭირვება გადაიტანა და თავდადებული ღვაწლით ეკლესიისა და საკურთხევლის მსახურების მაღალი შეგნება ამჯერადაც გამოავლინა (ibid.). კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების ამ ანგარიშების თანახმად აფხაზეთში მოღვაწე მღვდლები სამართლიანად იწოდებიან ეპ. გაბრიელის ღირსეულ თანამოსაგრეებად აფხაზთა ქრისტიანული მოძღვრების შუქით განათლების საქმეში (ibid., წგ 1874 წ. წბმ. 14). ამიტომაც, ბევრი ცოდვა უნდა აიღო შენს თავზე, რომ გაბედო აფხაზეთის სამღვდელოების ისე გაკიცხვა, როგორც ამას გაზ. „კოლოკოლის“ თანამშრომელი შერება.

მაინც რა უბიძგებდა აფხაზეთის სამღვდელოებას ასეთი გმირობისაკენ? – ამ მძიმე მისიონერულ მოღვაწეობას უპირატესად ეპ. გაბრიელის თავდადების მაგალითი ახალისებდა. მისი ყოველწლიური მისიონერული მოღვაწეობა აფხაზეთში, მისი მოუკლებელი ყურადღება სამღვდელოთა პრობლემებისადმი, მისი რჩევები და გაგულოვნებანი მძლელ ზემოქმედებდა და ეკლესიის მსახურთ ყველა შეჭირვებისა თუ უბედობის უდრტვინველად გადატანას უადვილებდა. მეორეს მხრივ კი, სამღვდელოებასთან მისი ასეთი ურთიერთობა უკანასკნელის ავტორიტეტს ამაღლებდა ხალხის თვალში.

ამჟამად კი, სავალალოდ, აფხაზეთში სამღვდელოების საქმიანობა თითქმის მთლიანად პარალიზებულია. მაჰმადიანობა მხარეში უფრო და უფრო წარმატებით იკაფავს გზას. ადგილობრივ მღვდელმთავრებს ნაკლებად აინტერესებთ აფხაზეთში ქრისტიანობის

განმტკიცება. რაოდენ უსულგულოდ უცქერიან ისინი აფხაზეთში მისიონერულ საქმეს, შეგვიძლია ვიხილოთ სოხუმის საეპარქიო კანცელარიის მდივნის წერილიდან მღვდელ მ. იოანე კერესელიძისადმი. ამ წერილიდან ჩანს, რომ 1892 წელს სოფ. ჩოლოურში მიმდინარებდა გამუსლიმებული აფხაზების მონათვლა. შედგა ახალმონათლულთა სია, რის მიხედვითაც მათი რიცხვი, ორივე სქესისა, 172-ს უდრის. ამის თაობაზე დაუყონებლივ აცნობეს უწმ. სინოდის ობერპროკურორს და საქართველოს ეგზარქოსს. მაგრამ ისეთი ვითარება შეიქმნა, რამაც ძლიერ შეაწუხა მეუფე აგაფელორი. მან მოისურვა სიის შემოწმება და, მისდა გასაოცრად, აღმოჩნდა, რომ მონათლულთა 14 კაცზე ნაკლები. იმიტომ უფრო შეაწუხა ამან მეუფე, რომ ტელეგრამა ობერპროკურორთან უკვე გაეგზავნათ. „ამის გამო, – ნათქვამია წერილში, – მეუფე მოგიწოდებთ თქვენ (ე.ი. მღვდელ კერესელიძეს), ახლავე წახვიდეთ ჩოლოურში და მონათლოთ დანარჩენი რაოდენობა სულებისა. სია კი წარუდგინოთ მას“. წერილი დაწერილია 1 მაისს ოჩამჩირეში, სადაც მ. კერესელიძე ცხოვრობდა. იგი, სასურველ პირობებში, შეიძლებოდა მას 16 მაისს მიეღო, მაგრამ საჭირო იყო, რომ მ. კერესელიძეს ახლადმონათლულთა ნუსხა იმავე თვის 18 და 19 რიცხვში გაეგზავნა. ჩოლოური ოჩამჩირიდან დაშორებულია დაახლოებით 25 ვერსით. კერესელიძე იქ გაემგზავრებოდა 17 მაისს. 18-ში მონათლავდა 14 სულს (მოთხოვნისამებრ, – არანაკლებს), ხოლო 19-ში მას პირადად უნდა წარედგინა სია მეუფისათვის სოხუმში. ამისათვის უნდა გაეკლო სულ მცირე 40 ვერსი. საინტერესო დოკუმენტია! ის ადასტურებს, თუ მღვდელმთავრები როგორი აჩქარებით აქრისტიანებდნენ აფხაზებს⁸. ისინი ზრუნავდნენ არა მოსანათლთა მოსამზადებლად, არა მათი წინასწარი დამოდღვრისათვის რჯულის სამართალში, არამედ მხოლოდ სიის შევსებისათვის; მათ მხოლოდ ობერპროკურორისა და საქართველოს ეგზარქოსის ყურადღების მიქცევა სჭირდებოდათ და სიმაართლე უნდა ითქვას, რომ ამ საქმეში ისინი ერთობ გაწაფულნი იყვნენ.

8 ამის თაობაზე ცნობები რუსულ წყაროებშიც იპოვება (იხ. Церк. Вопросы, стр. 98).

აფხაზეთში ქრისტიანობის ბედის თაობაზე 1897 წელს ქ. სანკტ-პეტერბურგში საუბარი გვექონდა ერთ მაღალი თანამდებობის პირთან, რომელსაც სინოდის საქმიანობაზე არც თუ უმნიშვნელო გავლენა აქვს. სიტყვა ჩამოვარდა ეპ. გაბრიელის მოღვაწეობის შესახებ, რომელსაც ჩინოსანი ყურადღების ღირსადაც არ თვლიდა, მაგრამ ადიდებდა სოხუმის რუს ეპისკოპოსთაგან ერთ-ერთის სამსახურს, რომელსაც თავისი სამწყსოს ენაც კი არ ესმოდა; არა გაეგებოდა რა მისიონერული საქმიანობის არც თეორიული და არც პრაქტიკული მხარისა; სრულებით ვერ ახერხებდა მისიონერულ საუბრებს გამაჰმადიანებულებთან და, როდესაც ხალხს ესაუბრებოდა, თავის თანმხლებ პირებს მისთვის გამოყოფილი ბინის ცალკე ოთახში დაიმართოხლებდა და გამოჰკითხავდა, – ამ მოღვაწეს ჩინოსანი დიდ პატივს მიაგებდა; მას უწოდებდა ჭეშმარიტ მისიონერს, რომელიც აგონებდა მოციქულთა ეპოქის მქადაგებლებს; მოეხიბლა მის მისიონერულ საუბრებს, რომლებიც თითქოს უმეტეს შემთხვევაში ღია ცის ქვეშ მიმდინარეობდა, ხის ჩრდილში. ჩვენ, მეუფის ნაცნობები, რომლებიც ვახლდით მას მისიონერულ მოგზაურობათა ჟამს, გაცოცხლებნი ვართ, რა გზით ჩააღწია პეტერბურგამდე ასეთმა ყალბმა ცნობამ ამ მღვდელმთავრის მოღვაწეობის შესახებ. აღმოჩნდა, რომ ჩინოსანს ყოველივე მეუფისავე წერილებიდან შეეჭყო. მეუფეს კი დავიწყებოდა მისიონერულ საქმეში საკუთარი უსუსურობა; ის, რომ იგი თავის მისიონერულ მუშაობაში უფრო მეტად პოლიციის წარმომადგენელთა და ჩაფართა ხიშტებსა და მათრახებს ეყრდნობოდა; დავიწყებოდა: თავად ხალხის აღელვების გამო, რომლებიც ვეღარ იტანდნენ შეიარაღებული მისიონერების მხრიდან შეურაცხყოფას, როგორ გაქცეულა, და ისიც არაერთგზის, სოფლებიდან – ჯგერებიდან, აჩადარადან და სხვებიდანაც; მას მხედველობიდან გამოპარვოდა ხალხის სიტყვები, რომ ისინი ააღელვა პოლიციის მოქმედებამ და რომ რწმენის ქადაგთა საწინააღმდეგო მათ არაფერი აქვთ. რადგან ყოველივე დავიწყებოდა, მეუფე თავის წერილში თვითქებას მისცემოდა და პეტერბურგშიც, ცხადია, მისი რწმუნებისა სჯეროდათ.

მღვდელმა კერესელიძემ, აღნიშნული ეპისკოპოსის ამგვარი

უკუქცევის მიუხედავადაც კი, სოფ. ჯგერში ასზე მეტი სული აფხაზი-მუსლიმის მონათვლა შეძლო. ეს ფაქტი მეუფემ უფროსობას ამცნო და, რა თქმა უნდა, თვის მისიონერულ ღვაწლსა და უნარს მიაწერა. უკანასკნელი პერიოდის სოხუმელ ეპისკოპოსებს სხვისი შრომით საკუთარი საქმის გამოწვობა სურდათ. მღვდელი კერესელიძე მისიონერის გზაზე ერთობ გაწაფული იყო, რასაც ცხადყოფს აგრეთვე ჩვენგან ხმობილი ფაქტი. მან დიდი სამსახური გაუწია სოხუმელ ეპისკოპოსებს ამ სფეროში და „კოლოკოლის“ კორესპონდენტსაც ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მაინც მართებდა თვის შეკავება.

მოვიხმობთ კიდევ ერთ მაგალითს. 1897 წლის დასაწყისში სოფ. ლიძავას მცხოვრებლებმა, მართლმადიდებელმა ესტონელებმა, ეპ. არსენის აახლეს თხოვნა, რითიც შუამდგომლობდნენ ესტონური ენის მცოდნე მღვდელს, რათა იგი მათთვის გაემწესებინათ. ცხადია, თხოვნა იმსახურებდა სრულ ყურადღებას და დასტურყოფას, მაგრამ ყოვლადსამღვდელომ არ ინება საქმის განხილვა. აი, ამ საქმესთან სოხუმის საეპარქიო კანცელარიის ურთიერთობის დამადასტურებელი სიტყვა, რომელიც ბლალოჩინი მღვდლის მ. ლ.ჯიქიას მისამართით ითქვა: „სოხუმის საეპარქიო კანცელარიას აქვს პატივი, უმორჩილესად გამოითხოვოს თქვენი მაღალღირსების ლოცვა-კურთხევა, რათა გამოუცხადოთ გუმისთის რაიონის სოფ. ლიძავას მცხოვრებთ – ანდრია და ვალერი დავიდოვებს, ენგელ და ივანე რაუგებს შემდეგი: მათ თხოვნას მათთან მშობლიური ესტონური ენის მცოდნე მღვდლის განწესების თაობაზე მისმა ყოვლადუსამღვდელოესობამ იანვრის 18/20-ს № 106-ით ასეთი რეზოლუცია დაადო – იარეთ ეკლესიაში და ევედრეთ ღმერთს“ (Innř. Nõõ. 1d. eřdõ. in 25 Määrd 1897 ä. eř 4148).

ძნელი სათქმელია, თუ რა სიღრმის აზრს ფარავს ეს რეზოლუცია, რომელიც არ წარმოადგენს პასუხს კითხვაზე, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, კარგად ასაჩინობს ეპ. არსენის, როგორც მღვდელმთავარს და რუსიფიკატორს, არც ერთი სხვა ენის შემწყნარებელს, რუსულის გარდა.

მისიონერული საქმის შესახებ ასეთი ორიგინალური თვალ-

საზრისის დროს სამღვდელოების გამხნეებაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია. იგი არავის ეხალისებოდა,⁹ არავინ ზრუნავდა მისი ინტერესების დაცვაზე, ხალხის თვალში მისი მორალური ავტორიტეტის ამალღებაზე და, ბუნებრივია, მისიონერული საქმიანობაც სოხუმის ეპარქიაში ჩაკვდა. აფხაზეთის სამრევლოებში მღვდელმთავართა რეგულარული რევიზიის შესახებ ლაპარაკიც კი ზედმეტია; მრევლს არასდროს ესმოდა საკუთარ მღვდელმთავართა ცხოველი სიტყვა. ეპ. არსენი ერთხელაც არ სწვევია აფხაზურ სოფლებს და ამიტომ ასეთი რევიზია მიანდეს ეპარქიის საეკლესიო-სამრევლო სკოლების ზედამხედველს დეკანოზ იასტრეხოვს. უკანასკნელი კი თავისი რევიზიის დროს დასაქმებული იყო მხოლოდ სამღვდელო პირთა (ეკლესიის მსახურთა) გამოცდების ჩატარებით, მათი ცოდნის შემოწმებითა და სპეციალურ რეველში ნიშნების დასმით.

ცოტა რამ იმის თაობაზეც უნდა ითქვას, რომ ახალმოვლენილ მისიონერთა რუსიფიკატორული მისწრაფებები ხალხისათვის შეუქმ-

⁹დღევანდელ საეკლესიო ცხოვრებაში მღვდელმთვრის მიერ მისდამი დაქვემდებარებულ სამღვდელოთადმი ასეთი თუ ისეთი დამოკიდებულების საუკეთესო მაჩვენებლად გვევლინება ამ სამღვდელოების წარმომადგენელთაგან უმჯობესების ჯილდოებით წახალისება. ვნახოთ, რას ამბობენ ამის შესახებ ოფიციალური წყაროები ბოლო შვიდი წლის მანძილზე სოხუმის ეპარქიაში ეპ. არსენის მმართველობისა.

ეპ. არსენის ცნობების თანახმად, 1898 წელს სოხუმის ეპარქიის სამრევლოთა რიცხვი მთლიანად 95-ს უდრიდა. ამ სამრევლოებში ირიცხებოდა ასზე მეტი მღვდელი, რომელთაგან 65 ქართველი იყო, 14-ბერძენი და 23-რუსი (Дело С. Конторы за 1898 г. ¹ 68, тл. 7-13). 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 2904 და 1905 წლების განმავლობაში, ეპ. არსენის წარდგინების თანახმად, ჯილდო გადასცეს 39 მღვდელმსახურს, რომელთაგან ქართველი სამი იყო, ორი – აფხაზი, ყველა დანარჩენი კი – რუსი (იხ. “Оздѣ. Аѣѣ”. დასახ. წლებისა). ამრიგად, არარუსი წარმომოების 79 მღვდელთაგან, ეპ. არსენის წარდგინების მიხედვით, ჯილდოები გადაეცა მხოლოდ ხუთ პიროვნებას (6,3%), ხოლო 23 რუს მღვდელსა და რამდენიმე ბერს იმავე წლების განმავლობაში წილად ხვდათ 34 ჯილდო, გაცემული უწმინდესი სინოდის მიერ, ე. ი. დაახლოებით 140%. აღარაფერს ვამბობთ იმ ჯილდოების შესახებ, რომლებიც გაიცემა უშუალოდ ადგილობრივი საეპარქიო ხელისუფლების მხრიდან. ეს ციფრები მჭევრმეტყველურად ლაპარაკობენ იმის თაობაზე, თუ ეპ. არსენი რამდენად ამჟღავნებდა „სამართლიანობის“ და „შემწყნარებლობის“ უნარს არარუსი წარმომავლობის სამღვდელოთა მიმართ.

ნეველი არ რჩებოდა და ამიტომ ამგვარ მისწრაფებებს არ შეეძლოთ, გავლენა არ მოეხდინათ აფხაზეთში მისიონერული საქმის წარმატებაზე.

ყოველადსამღვდელო გაბრიელი და დეკანოზი მაჭავარიანი, ვიძეორებთ, არ იყვნენ დაქირავებულები: ისინი თავგამოდებით მარტოოდენ ღვთის დიდებისათვის, ჭეშმარიტი რწმენისაგან შორს მყოფთა გადარჩენისათვის ირჯებოდნენ და ამ საღვთო საქმისათვის რაიმე მიწიერი მიზნები მათ არასდროს შეურევიათ, რადგან სწამდათ, რომ ეს მიწიერი მიზნები ხალხის რელიგიურ-ზნეობრივი განათლების საქმეში გადაულახავ სირთულეებს წარმოქმნის – რომ „რწმენა, პლ. იოსელიანის გამოთქმის თანახმად, არის ყველაზე სანდო რგოლი ხალხის შესაკავშირებლად მათი ერთიანობისათვის“. და მართლაც, ექსპერიმენტმა დაადასტურა გამოცდილი მისიონერების შეხედულებათა სიმართლე. მომდევნო მოღვაწეებმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იწყეს, თანაც ხალხისთვის დაუფარავად, თავიანთი რუსიფიკატორული მისწრაფებების მისიონერულ საქმესთან აშკარა აღრევა. მათ უნდოდათ მხარის უსწრაფესი გარუსება ყოველგვარი აუცილებელი ეტაპობრიობის დაცვის გარეშე. მაგრამ ყოველ ხალხს აქვს თვითგადარჩენის იმპულსი, ნაციონალურ თავისებურებათა შენახვის გრძნობა, მეტადრე – ენისა. ამიტომაც: როდესაც ხალხი სასულიერო მთავრობასა თუ რჯულის მქადაგებლებს ამგვარ მისწრაფებებს მიუხვდება, ეჭვებით ისმენს მათ მისიონერულ საუბრებს და, ბუნებრივია, აფხაზები დღეს კბილებით იცავენ თავიანთ მუსლიმურ რწმენას, რადგან მას თავიანთ ნაციონალობასთან აკავშირებენ; მარტო ამ გზით წარმოუდგენიათ მათ თავიანთი თვითმყოფადობის გადარჩენა ქრისტიან მქადაგებელთა ხელყოფისაგან. სხვანაირად არც შეიძლებოდა მომხდარიყო, ვინაიდან „სარწმუნოების ამა თუ იმ პოლიციურ სამსახურში ჩაყენება, იუ. ფ. სამარინის სიტყვებს რომ დავუკესხნოთ, სხვა არაფერია, თუ არა ერთგვარი ურწმუნოების ქადაგება, შესაძლოა, ყველაზე უფრო საშიში ყველასათვის ადვილად გასაგები მიზეზის გამო.“

აფხაზთა შორის ეპ. გაბრიელის მოღვაწეობის თაობაზე რამდენიმე სიტყვა კიდევ უნდა ვთქვათ: ბ. „რუსის“ სიტყვით, „კირიონი და მისი მეგობრები, რადგან უკიდურესად ქართველურ თვალ-

საზრისებს ავითარებენ, ამტკიცებენ, რომ აფხაზები 15 საუკუნის მანძილზე ღვთისმსახურებას ქართულ ენაზე ისმენენ და სკოლებში ქართულად სწავლობენ” („კოლოკოლი“, №45).

ამ სიტყვებით, ჩანს, იმის თქმა უნდათ, რომ ქართველები ყოველთვის უკიდურესი უღმობლობით გამოირჩეოდნენ და ახლაც გამოირჩევიან სხვა ხალხებისადმი, მათი ენებისა და ყოფითი თავისებურებებისადმი. ასეთი აზრი გამომდინარეობს ზემორე სტყვებიდან და ჩვენც ვხედავთ საჭიროებას, რომ ჭეშმარიტების დასადგენად და ამგვარი იდეების პროპაგანდისაგან აფხაზების დასაცავად რამდენიმე სიტყვა ვთქვათ, რადგან ეს პროპაგანდა გათვლილია იმისათვის, რომ ძმათსიძულვილი დაითესოს ქართველთა და აფხაზთა შორის.

ამ შემთხვევაში ჩვენ არ შევუდგებით საუბარს ძველ საქართველოში შემწყნარებლობისა და სინდისის თავისუფლების შესახებ (ამის თაობაზე ისტორიული ცნობა იხ. ბ-ნ ს. გორგაძესთან: „Дух. Вест. Груз. Экаρχата“ за 1905 г., ¹ 23-24). წარმოვაჩინო მხოლოდ ეპ. გაბრიელის აზრს იმ ენის შესახებ, რაზეც უნდა მიმდინარეობდეს აფხაზეთში მღვდელმსახურება.

თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა ყ-ღსამღვდლო გაბრიელი აფხაზთათვის მშობლიურ ენაზე მსახურებას, შეგვიძლია განვსაჯოთ იმ ფაქტის კვალზე, რომ საღვთო წირვის მსვლელობის დროს მთავარ ასამაღლებლებს, სლაგურ და ქართულ ენებზე წარმოთქმის შემდეგ, იგი აფხაზურ ენაზეც ათარგმნინებდა, რათა ხალხს ახმიანებული სიტყვების აზრი გაეგო (Отч. ибш. за 1868 г. стр. 31). მისი თვალსაზრისის თანახმად, სამურზაყანოში, „სადაც გაბატონებულია მეგრული ენა, ძალზე ახლომდგომი ქართულთან და სადაც ხალხმა იცის ქართული, ღვთისმსახურება ტრადიციისამებრ ქართულ ენაზე უნდა სრულდებოდეს”, ხოლო აფხაზთა სამრევლოებში, რამდენადაც მათთან რუსული ენის მცოდნე მღვდლები იგზავნებიან, წირვა-ლოცვა სლაგურად წარიმართოს (Отч. ибш. за 1868 г. стр. 43). ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ სლაგურ ენაზე მსახურებას ის რეკომენდაციას მხოლოდ იმიტომ აძლევდა, რომ აფხაზებისათვის ქართული წირვა ისევე გაუგებარია, როგორც სლაგური და, აქედან გამომდინარე, მოცემულ სიტუაციაში, მისი აზრით,

მსახურებაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს სლავეურს, როგორც სახელმწიფო-საღვთისმსახურო ენას. ასეა თუ ისე, სლავეურ ენაზე მღვდელმსახურება იმ გარემოების გამო ხდება აუცილებელი, რომ აფხაზურად ლიტურგიული წიგნები არაა თარგმნილი.

კავკასიაში ქრისტიანობის უფლ. აღმდგ. საზოგადოება დაარსების დღიდანვე შეუდგა მთის ენებზე საღვთისმსახურო წიგნების თარგმნას. 1862-1863 წლების ანგარიშებში აღნიშნულია, რომ შედგენილია კომისია ამგვარი ლიტერატურის სათარგმნელად მთიელთა ენებზე და ამ მიზნით შექმნილია დამწერლობა იმ ტომებისათვის, რომელთაც ასეთი რამ არ გააჩნდათ, მათ შორის – აფხაზებისათვის (Отч. за 1862-1863 г., стр. 9-14). ამ კომისიამ 1864 წელს შეადგინა აფხაზური ანბანი, რომელიც უმთავრესად აფხაზეთის სკოლებში გამოსაყენებლად განკუთვნეს (Отч. за 1864г., стр. 11); აფხაზურ ენაზე გადაითარგმნა წიგნი სათაურით „Доброе чтение православным“ და დაიბეჭდა 2400 ეგზემპლარად, რაც გაიგზავნა კიდევ აფხაზეთში სკოლის მოწაფეებისა და სხვა პირებისათვის უსასყიდლოდ გადასაცემად (Отч. за 1865 г., стр. 26-27). მაგრამ, სამწუხაროდ, საქმე ამით დამთავრდა და აფხაზურ ენაზე სამღვდელმსახურო წიგნები არ თარგმნილა. ამ ხარვეზს ეპ. გაბრიელი ძლიერ განიცდიდა და აღნიშნული ლიტერატურის თარგმნის აუცილებლობას სრულყოფილად აცნობიერებდა.

აფხაზეთში თავისი პირველი მისიონერული მოგზაურობის დროს, 1868 წელს, ყ-დ სამღვდლო გაბრიელი გაეცნო კნეინა კესარია შარვაშიძეს (დადიანის შთამომავალს) და, რადგან აფხაზების ქრისტეს რჯულზე მოსაქცევად მისი ღვაწლი და მათი ენის ჩინებული ცოდნა იხილა, შესთავაზა, რათა ხელი შეეწყო აუცილებელი ლოცვების მათ ენაზე გადათარგმნისათვის. „მე ვთხოვე მას, – ბრძანებს ყოვლადსამღვდლო თავის ანგარიშში, – როგორც აფხაზური ენის ჩინებულ მცოდნეს და უნარიანს, მღვდელ გიორგისთან ერთად და ღეკ. მაჭავარიანის მონაწილეობით, ჩამოეყალიბებინა კომიტეტი და ეცადა დაწყებითი ლოცვების, მრწამსის, 10 მცნების და, რამდენადაც მოხერხდებოდა, ლიტურგიისა და სააღდგომო სახარების აფხაზურად თარგმნა“. იგი განაგრძობს: „კეთილი კნეინა,

რომელიც, ხანდაზმულობის მიუხედავად, ჯერ კიდევ მხნედაა, ჩანს, გაახარა დავალებამ და მისი შესრულება აღმითქვა” (Отч. за 1868 г., с. 25-26).

აფხაზებისათვის მათ მშობლიურ ენაზე ღვთისმსახურების აუცილებლობის ამ მტკიცებასთან ერთად ეპ. გაბრიელი იმდროინდელი აფხაზი სამღვდელოების შემადგენლობის გადახალისებასაც მოითხოვდა. ამ მიზნით კავკასიაში ქრისტიანობის უფლებათ აღმდგენელ საზოგადოების წინაშე მან 1873 წელს შუამდომლობა აღძრა „სასულიერო სემინარიის მოწაფეთაგან სასურველი კანდიდატების გამორჩევისა აფხაზეთში სამღვდლო სარბიელისათვის მოსამზადებლად და ამ მოწაფეთა მიერ წინასწარ, სემინარიაშივე, აფხაზური ენის გაცნობის თაობაზე, რათა მათ სამქადაგებლო მოღვაწეობას აფხაზეთში მეტი წარმატება ჰქონდეს”. მაგრამ საზოგადოების საბჭომ უარყო ეს წინადადება, რაც დაასაბუთა აფხაზურ ენაზე საღვთისმეტყველო განათლების მქონე მასწავლებლის პოვნის სიძნელით, სახელმძღვანელოების არარსებობით და აფხაზური ენის მასწავლებლის ხელფასისათვის არამწარმოებლური ხარჯით. იმის ნაცვლად, რომ თბილისის სასულიერო სემინარიაში აფხაზური ენის სწავლება შემოეღო, საზოგადოების საბჭომ სტავროპოლის სასულიერო სემინარიაში აფხაზი ბავშვებისათვის ხუთი სტიპენდია დანიშნა. საბჭოს აზრით ამ ღონისძიებას ის პრაქტიკული ხეირი ჰქონდა, რომ საზოგადოება თავისუფლდებოდა აფხაზური ენის მასწავლებლის შესანახი თანხისაგან, რადგან ამ ენის შესწავლა „მკვიდრი აფხაზებისათვის არავითარ აუცილებლობას არ წარმოადგენს”. ამასთანავე, საბჭოს აზრით, აფხაზი ბავშვები, „რომლებიც სემინარიაში საღვთისმეტყველო მეცნიერებებს ისწავლიან, კიდევ დაეუფლებიან სრულყოფილად რუსულ ენას, რაც მათ თავიანთ ეკლესიებში ღვთისმსახურების სკუთარ ენაზე წარმართვისა და აფხაზურად განმარტების შესაძლებლობას მისცემს” (Отч. за 1873 г. с. 26-27).

მოცემულ შემთხვევაში საზოგადოების საბჭო არასწორად მსჯელობდა. სემინარიაში აფხაზური ენის სწავლება, თუნდაც მცირე დროით, არსობრივად აუცილებელი იყო აფხაზეთში მისიონერული

საქმის წარმატებისათვის და არანაირად არ იყო ზედმეტი თვით აფხაზი ბავშვებისათვის. გავითვალისწინოთ, რომ კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენმა საზოგადოებამ თავისი დაარსების პირველივე დღიდან, როგორც ზემოთ ვთქვით, მიზნად დაისახა მთის ხალხებისათვის, მათ შორის აფხაზებისთვისაც, დამწერლობის შექმნა და ამ ენებზე საღვთისმსახურო წიგნების თარგმნა. ხოლო იმისათვის, რომ აფხაზურ ენაზე საღვთისმსახურო წიგნები წარმატებით ეთარგმნათ, უნდა შეემუშავებინათ, ასე ვთქვათ, საღვთისმსახურო ენა, დაეღვინათ სხვადასხვა საღვთისმეტყველო ტერმინი აფხაზურ ენაზე, რაც შედარებით უკეთ მიიღწეოდა ამავე ენის კათედრის ჩამოყალიბების შედეგად. იქ მასწავლებელი აფხაზ მოწაფეებთან ერთად გამოკვეთდა ყველაზე აუცილებელ ტერმინებს და თარგმნიდა საჭირო სიტყვებს აფხაზურ ენაზე. მაშასადამე, ამ აზრით ეპ. გაბრიელის შუამდგომლობა სავსებით იმსახურებდა ყურადღებას და პატივისცემას. დრომ ისიც გვიჩვენა, რომ სტავროპოლის სემინარიაში სტიპენდიანტებზე იმედი არ გამართლდა. ამ სტიპენდიანტთაგან ეკლესიის მსახურად მხოლოდ ერთი დადგინდა და ისიც არა აფხაზი, არამედ სამურზაყანოელი მეგრელი, რომელსაც მხოლოდ ხელდასხმის შემდეგ მოუწია აფხაზური ენის შესწავლა. სად გაგზავნა საზოგადოებამ დანარჩენი სტიპენდიანტები, განსაკუთრებით – აფხაზები? მათ არ ისურვეს ეკლესიის მსახურებად გახდომა აფხაზთა შორის ასეთი მოღვაწეობისათვის მოუშხადებლობისა და ხალხისათვის გასაგებ ენაზე მსახურების წარმართვის შეუძლებლობის გამო.

ყოველივე ამის შედეგად ნათელია, რომ ეპ. გაბრიელი და მისი თანამოღვაწენი არ იყვნენ მოწამლულნი „უკიდურესი ქართველომანიზმით“ და აფხაზებისადმი სიძულვილით. პირიქით, ისინი მათდამი ჭეშმარიტი ქრისტიანული სიყვარულით იყვნენ გამსჭვალულნი და ყოველმხრივ ზრუნავდნენ, რომ აფხაზთა შორის დაეწინაურებინათ მოღვაწეები, ქალებიც კი. აფხაზეთში მართლმადიდებლობის სასარგებლოდ ზოგიერთი ქალის წარმატებით მოღვაწეობის ფაქტმა ეპ. გაბრიელი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ „აფხაზეთში ქრისტიანული რჯულის გავრცელებას და განმტკიცებას წაადგება რამდენიმე ადგილობრივი ქალის გამორჩევა, რომლებიც ქრისტეს

მხურვალე სარწმუნოებით იქნებიან განმსჭვალულნი; მოემზადებიან მისიონერული ღვაწლისათვის და შემდეგ გაიგზავნებიან სასარების საქადაგებლად ოჯახებში, უპირატესად კი, ქალების წრეში”. მან ღეკ. მაჭავარიანს კიდევ დაავალა, რათა ეზრუნა და მოეძებნა ღირსეული პირები, რომლებიც ამ ტვირთის ზიდვას იკისრებდნენ” (Отч. за 1874 г., стр. 4).

ვიმეორებთ, ეპ. გაბრიელი და მისი თანამოღვაწენი არ იყვნენ დასნებოვანებულნი ნაციონალური მიკერძოებით და უცხოთა სიძულვილით. თავიანთ მოღვაწეობაში, შეიძლება ითქვას, ისინი ხელმძღვანელობდნენ მოციქულისა (კოლ. 3,11; გალ. 3,28) და ეკლესიის მამების ანდერძებით, რომლებიც გვასწავლიან, რომ არ უნდა „მინიჭოს მნიშვნელობა ენობრივ სხვაობას, თუკი გვაღუღაბებს ერთი სარწმუნოება” (იოანე ოქროპირის სიტყვა. იხ. СООБЩЕНИЯ ИМП. ПРАВ. ПАЛЕСТ. ОБШ. 1906, Т. XVII, ВЫП. 2., стр. 175).

სოხუმის რუსი ეპისკოპოსები არაფერს აკეთებდნენ საღმრთო წერილისა და სამღვდელმსახურო წიგნების აფხაზურ ენაზე სათარგმნად.

ბ. „რუსის“ თქმით, ეპ. კირიონის დანიშვნით „უნდოდათ სამღვდელოებისათვის ეჩვენებინათ, რომ სოხუმის ეპარქიის დამოუკიდებლად არსებობის 20 წლის განმავლობაში ისინი ამაოდ ასრულებდნენ მორჩილად, სინდისის კარნახით, თავიანთი რუსი მღვდელმთავრების ბრძანებებს”. მაგრამ, ასეთ ვითარებაში, აღნიშნული მღვდელმთავრების საქმიანობის ამგვარად წარმართვის პირობებში, ეპარქიის სამღვდელთა მხრიდან „მორჩილად“ ყოფნა და, „სინდისის კარნახით”, ეკლესიის ინტერესების დასაცავად ხმის დაღუმება დანაშაული და მოციქულთა მოძღვრების სულისკვეთების (საქმ. მოც. 4, 19) საწინააღმდეგო საქმე იქნებოდა. და, საბედნიეროდ, ასე არ მომხდარა: საჭიროების დროს სამღვდელოებამ საკუთარი ხმა აღიმალლა, თავისი მღვდელმთავრებისაგან აფხაზეთში მართლმადიდებლობის ინტერესთა სადარაჯოზე ღგომა ითხოვა და მოითხოვა.

1897 წელს სოხუმის ოლქის სამღვდელოების დეპუტატთა ყრილობაზე დაისვა საკითხი აფხაზთა ცხოვრებაში მუსლიმთა მოძალების სამწუხარო მოვლენის მიმართ მეთვალყურეობის შესახებ.

ყრილობის მონაწილეებმა ადგილობრივ მღვდელმთავარს (არსენის) გამოსთხოვეს მსჯელობის ნებართვა ამ სავალალო ვითარების მიზეზებისა და იმ ღონისძიებათა თაობაზე, რაც მღვდელმსახურებს აუცილებლად უნდა ჩაეტარებინათ ხალხზე მეტი მამაშვილური ზეგავლენისათვის ეპარქიაში ქრისტიანობის ინტერესთა დაცვის მიზნით.

ამას, უეჭველია, სასულიეროთა მისიონერულ ასპარეზზე ეპარქიის მღვდელმთავარ-განმგებლის მშობლისმიერი გამხნეება, სათანადო წახალისება და მოწონება უნდა მოყოლოდა. მან კი საქმეს ასე არ შეხედა. მან სამღვდელოთა ყრილობას ამ აქტუალურ საკითხზე მსჯელობის ნებართვა არ მისცა; თქვა, რომ ეს არ არის მათი საქმე და ამით საფუძველშივე ჩაკლა სასულიერო პირთა მისწრაფება თავიანთი მოვალეობის შესრულებისა სამისიონერო ეპარქიაში. მღვდლებმა, რადგან ამ შემთხვევაში თავიანთი მღვდელმთავრის პოზიცია არ გაიზარეს, უკანასკნელი ხერხი იღონეს. მათ თხოვნით მიმართეს საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას, რათა აღნიშნული სავალალო მოვლენის მიზეზების გასარკვევად მკაცრი ძიება დაეწესებინათ, რომელიც დააკვირდებოდა სოხუმის ოლქში ქრისტიან აფხაზებს შორის ისლამისადმი სწრაფვის გაძლიერებას. სინოდალურმა კანტორამ, საქმის თხოვნისამებრ გამოძიების დაწესების ნაცვლად, საჩივარი ასაწონ-დასაწონად და საჭირო ცნობების დასამატებლად ეპ. არსენის გადაუგზავნა და, როგორც ყოველთვის, ძლიერთან სუსტნი დამნაშავედ გამოვიდნენ. მღვდელმთავარმა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის სახელზე 1899 წ. 28 მაისის №1227 და 1900 წ. 1 ივნისის №1516 პატაკებში თავად მღვდლები დაამუნათა მისიონერული მოღვაწეობის გზაზე უსუსურობაში და დასვა საკითხი დაახლოებით 20 მოძღვრის სამსახურიდან დათხოვნის თაობაზე, რასაც სინოდალური კანტორა, ცხადია, არ დაეთანხმა (Дело Син. Конторы за 1899 г., # 96).

რა უნდა ექნა სამღვდელოებას საეკლესიო მმართველობის ამგვარი სისტემის, უაზრო რეჟიმის, წინაშე, როდესაც ეკლესია სასულიერო უწყების რუსიფიკატორული მისწრაფებების იარაღად

იყო ქცეული?

კორესპონდენტი ბორგავს, ქართველებმა ბევრი მოღვაწე მხარიდან კინწისკვრით გამოაგდესო. ვარწმუნებ ამ ცნობის ავტორს, რომ რუსი მოღვაწენი კავკასიაში, რომლებიც ყველასადმი, ეროვნებისა და სრწმუნოების განურჩევლად, ჭეშმარიტი ქრისტიანული სიყვარულით არიან განმსჭვალულნი, იმ სფეროში, სადაც მსახურობენ, ყოველთვის მშვიდად იგრძნობენ თავს და ყველა პატივისცემით მოეპყრობა მათ. მაგრამ რა არის გასაკვირი, თუ ეპ. არსენი, ქართველებზე ესოდენ დაბოლმილი და მოძულე კაცი, კაცი, რომელსაც ამ სიძულვილის მიცვალებულებზე გადანთხევაც კი შეუძლია, რომელმაც შეურაცხყო სოხუმისა და, ზოგადად, მთელი აფხაზეთის მოსახლეობა თავისი უარით, ნება დაერთო ღვთის ყანის სასახელო მოღვაწის, კათედრალის ყველასათვის საყვარელი დეკანოზის, დ. მაჭავარიანის, გვამის სოხუმის საკათედრო ტაძარში გადმოსვენებაზე და მისი სულის მოსახსენიებელი წირვაც აკრძალა,¹⁰ - ვიმეორებთ, რა არის გასაკვირი, თუ ამნაირ კაცს მეტი არაფერი დარჩენია იმის გარდა, რომ წავიდეს, გაეცალოს ეპარქიას და უთნო სამწყსოს?! რა არის გასაკვირი, თუ გალის ორწლიანი სკოლის რუსი მასწავლებლები, რომლებმაც არ იცინან იმ ხალხის ენა, სადაც მსახურობენ, - მათი ზნენი და ჩვეულებანი, არა გაეგებათ რა მათი ფსიქიური წყობის, არ უყვართ ისინი და ჭიქას ისე არ აწევენ, რომ არ თქვან: „ИЗДОХЛИ ТУНГУЗИ” (ასე ეძახიან ისინი აფხაზებსა და სამურზაყანოელებს), კვლავ ვიმეორებ, - რა არის გასაკვირი, რომ ასეთი მასწავლებლები იძულებული ხდებიან და სტოკებენ თავიანთ სკოლებს?! რა არის გასაკვირი, თუ მხარის ყოველად ძალდატანებით გამარუხებლები, დეკანოზების: ვოსტორ-

¹⁰ დეკ. მაჭავარიანი გარდაიცვალა 1905 წლის იანვარში და ეპ. არსენის მხრიდან მისდამი სიძულვილმა იმ ზომას მიაღწია, რომ მან, პოლიციის, ქალაქის თვითმმართველობისა და საზოგადოების წარმომადგენელთა შუამდგომლობის მიუხედავად, დასტური არ ინება მისი ნეშტის ტაძარში შესვენებაზე და აკრძალა სააღაპე წესის შესრულება. რწმენის, სიყვარულის, მშვიდობისა და ყოვლისმომტეველობის მქადაგებლის მიერ ასეთი საშინელი კაცთმოძულეობის გამოვლენის შედეგად საყვარელი მოძღვრის ჭირისუფალი ხალხი იმდენად იყო აღელვებული და შეურაცხყოფილი, რომ მღვდელმთავარს უკადრისი აკადრა.

გოვის, იასტრებოვისა და სხვათა სახით, სტოვებენ სამოღვაწეო ასპარეზს?!

სოხუმიდან გაქცევამდე ახლოხანს ეპ. არსენიმ სოფელ ილორში მეორედ დანიშნა მღვდლად პიროვნება, რომელსაც ერთი სიტყვის თქმა არ შეუძლია არც ქართულად და არც მეგრულად, რაზეც ლაპარაკობენ ილორელები. მღვდელი აღმოჩნდა კეთილსინდისიერი და დატოვა სოფელი ილორი, – განაცხადა, რომ სამრევლოსათვის უსარგებლოდ მიიჩნევს საკუთარ თავს. მან ამის შესახებ მოახსენა ეპ. სერაფიმეს, რომელმაც სავსებით სამართლიანად დაუდასტურა იმავე მღვდელს, რომ იგი არ უნდა წასულიყო იმ სამრევლოში, რომლის ენა არ ესმის. ამბობენ, მღვდელი იმდენად გულადი აღმოჩნდა, რომ ვაბედა და შეჰკადრა მღვდელმთავარს, – ამ საგანზე თავად მასაც მართებდა დაფიქრება მანამ, სანამ სოხუმის კათედრის დაკავებაზე დათანხმდებოდა.¹¹

დანარჩენი დეფექტების შესახებ, სოხუმის ეპარქიის მმართველობაში რომ ჰქონდა ადგილი, საუბარს აღარ გავაგრძელებ, ვინაიდან ნათქვამიც კი საკმარისი სიცხადით წარმოსახავს საქმის ვითარებას ამ ეპარქიაში; ნათლად გვიჩვენებს, რამდენად ამჟღავნებდნენ ეპ. კირიონის წინამორბედები სოხუმის ეპარქიაში „იმ ზომიერებას, იმ სამართლიანობას, ტაქტს, გულისხმიერებას“, რაც არის ჭეშმარიტად აუცილებელი ღირსებანი ისეთი მრავალეროვანი ეპარქიისათვის, როგორცაა სოხუმი, და რის პოვნაც ქართველოვობ ავტორს ქართველ ეპისკოპოსში არ სურს. „რუსული გრძნობა“ შესაძლებელია შეურაცხყოს ქართველი ეპისკოპოსის დანიშვნამ სოხუმის კათედრაზე, რომელიც, თურმე, მხოლოდ იმისათვის დაწესდა, რომ იქ უსათუოდ „რუსი ეპისკოპოსი“ იჯდეს („КОЛОКОЛ“, № 45; კურსივი ყველგან ჩვენია). ნუთუ შესაძლებელია, რომ კათედრა მართლაც ამ მიზნით დაარსდეს და არ მოხერხდეს მართლმადიდებელი მოსახლეობის რელიგიურ მოთხოვნილებათა ჯერისამებრ დაკმაყოფილება და მუსლიმთა ქრისტიანობისკენ მოზიდვა მხარეში მისიონერული საქმიანობის უკეთესად წარმართვის გზით? რატომ ეგონათ, რომ ქართველების,

¹¹ იმის შესახებ, რომ სოხუმელი ეპისკოპოსები სამწყსოს ენის არცოდნის გამო ამ უკანასკნელის თვალში სასაცილოდ გამოიყურებოდნენ, შეგვიძლია ვიხილოთ: „Церк. Вопросы“ გვ. 98. ცნობა ამოღებულია წიგნიდან „Русские Беседы“.

ბერძნების, ესტონელებისა და, საერთოდ, დანარჩენი უცხოტომელების გრძნობა არ განიცდიდა შეურაცხყოფას ყველა იმ უსამართლობის გამო, რასაც მძვინვარე რუსიფიკატორი მოხელეები ჩადიოდნენ?! სინამდვილეში ქართველთა გრძნობა მეტიმეტად ილახებოდა; ისინი იტანჯებოდნენ, ითმენდნენ, თანდათან ავდებოდნენ, კარგავდნენ რწმენას, რის გამოც მწყემსთა და ცხოვართა შორის უფსკრული ჩნდებოდა, — ფუჭდებოდა რუსული კულტურისა და მოქალაქეობის კავკასიაში დანერგვის საქმეც. ყოველივე ამას მკაფიოდ ამჩნევდნენ ისინი, რომელთა გონება ეგოისტურ სწრაფვებს, — საკუთარი ბედის სხვათა უბედობის ხარჯზე აგების სურვილებს, — არ დაეჩრდილა. და ვინც ამას ხმამაღლა განაცხადებდა, რუსეთის მტრად მიიჩნეოდა და ამიერკავკასიის საზღვრებში მისთვის ადგილი აღარ რჩებოდა.

ვიმედოვნებთ, რომ მსგავსი შეცდომები კავკასიაში აღარ განმეორდება, რომ სასულიერო ხელისუფლების წარმომადგენლები საღვთო საქმესთან და საეკლესიო მსახურებასთან პოლიტიკური ინტერესების სამსახურს აღარ გააზავებენ და მას მთლიანად საერო ხელისუფლების წარმომადგენლებს მიანდობენ. ეს აუცილებელია, ვინაიდან, „ცერკოვნიე ვედომოსტის“ სამართლიანი სიტყვის თანახმად, „ქრისტიანობა, გარდაქმნის რა უცხოტომელების სულს, ხელშეუხებლად ტოვებს მათ ტომობრივ თავისებურებებს. ქრისტიანობის ჭეშმარიტ მუშაკთა მუშაკობა არის არა ნაციონალური და, მამასადამე, არც რუსიფიკატორული, არამედ მხოლოდ სულიერი, ზნეობრივი“ („Церк. Вед.“, 1906, # 9, стр. 440).

ვიმედოვნებთ და დარწმუნებული ვართ, რომ ყ—დსამღვდელო კირიონი თავისი მოღვაწეობით სოხუმის ეპარქიაში აღადგენს ძმობას და ერთობას ყველა ეროვნებას შორის. ხოლო ამიერკავკასიიდან გაქცეული ანაფორიანებისა და, ზოგადად, ბ. „რუსის“ მსგავსი ქართველოფობების ღვარძლითა და კაცთსიძულვილით სავსე სიტყვები ვერ გამოიღებენ იმ შედეგს, კერძოდ, აფხაზეთში ძმათმძულვარებასა და ძმათამკვლელ სისხლის ღვრას, რასაც ლა-
მობენ.

არქიმანდ. ამსროსი

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. დაბეჭდილია ჟურნალში “Духовный Вестник Грузинского Энзархата” (1906,1-15.V,№9-10,გვ. 20-47). ეს იყო საქართვე-

ლოს საეგზარქოსოს ოფიციალური ორგანო; გამოდიოდა თბილისში 1891-1906 წწ-ში; ჰქონდა ქართულენოვანი განყოფილება; რედაქტორები, ერთის (დეკ. გიორგი ხელაძის) გარდა, რუსი სასულიერო პირები იყვნენ; დაიხურა 1906 წელს. დამოწმებული ნომერი (რედაქტორი მღვდ. ნ.პოკროვსკი) უკანასკნელი აღმოჩნდა. შდრ. Г.В. Зерцалов, Библиография русской периодики Грузии, ч. 1 (1828-1920), Тифлис, 1941, с. 45-46.

წინამდებარე თარგმანის ნაწილი დაიბეჭდა ჟურნალში „ჯვარი ვაზისა“, 1995, №1, გვ. 155-160; 2005, №1, გვ. 94-97.

2. ცნობილია, რომ ამ სახელწოდების ყოველდღიური საზოგადოებრივ-ლიტერატურული და პოლიტიკური გაზეთი თბილისში 1906 წელს გამოდიოდა. საქართველოს პარლამენტის ილია ჭავჭავაძის სახელობის ეროვნული ბიბლიოთეკის ქართველოლოგიის ცენტრში მხოლოდ 1-3 ნომრის ეგზემპლარებია დაცული. აღნიშნული ნომრის (45) არც ერთი ეგზემპლარი საქართველოს წიგნსაცავებში შემორჩენილი არ არის. იხ. Г.В.Зерцалов, დას. წიგნი, გვ. 81.

3. კირიონ II (გიორგი იერონიმეს ძე საძაგლიშვილი) (1855-1918) – საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი 1917-1918 წწ-ში; ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, არქეოგრაფი და მკვლევარი; 1918 წლის 27 ივლისს, დილით, იგი საძინებელ ოთახში (მარტყოფის მონასტერში) მკვდარი იპოვეს. გარდაცვალების მიზეზი გამოძიებამ ვერ გაარკვია. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმ. სინოდმა იგი 2002 წლის 1 ოქტომბერს წმინდანად შერაცხა მღვდელმოწამის პატივით: ხსენების დღე – 27.VI (10.VII). ეპ. კირიონი სოხუმის ეპარქიის მმართველად 1906 წლის 2 თებერვალს დანიშნეს (გადმოიყვანეს ორიოლიდან), მაგრამ აფხაზების გაქართველების მცდელობის ბრალდებით თანამდებობიდან მალე გაათავისუფლეს და კოვნოს ეპარქიაში (დღევანდელი ლიტვა) გაგზავნეს. ამდენად, სოხუმის კათედრას იგი რამდენიმე თვე, 1907 წლის დასაწყისამდე, მართავდა. შდრ. ს.ვარდლოსანიძე, კირიონ II, ოზურგეთი, 1994, გვ. 12; გ.როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართ-

ველოში (XIX-XX სს.), 2002, გვ. 139-140. ვრცლად კ-პ კირიონ II-ის ბიოგრაფია და მის შესახებ ბიბლიოგრაფია: ხ. ქორრაშვილი, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II ეროვნულ-საზოგადოებრივი და საისტორიო შეხედულებანი, თბ., 2001 (სადისერტაციო ნაშრომი).

4. თუ ვინ იგულისხმება აქ კონკრეტულად, ვერ ვიტყვით, რადგან საპოლემიკო წერილის ტექსტს ჯერჯერობით ვერ გავვეცანით. შდრ. შენიშვნა 2.

5. სოხუმის კათედრაზე, რომელიც 1885 წელს დაარსდა, ეპ. კირიონის წინამორბედები იყვნენ:

I – გენადი (პავლინსკი) (1886, 28.XII – 1889, 31.III);

II – ალექსანდრე (ხოვანსკი) (1889, 21.V – 1891, 12.II);

III – აგაფელორი (პრეიობრაჟენსკი) (1891, 2.III – 1893. 17.VIII);

IV – პეტრე (დუხოვი) (1893, 19.IX – 1895, 17.I);

V – არსენი (იზოტოვი) (1895, 2.II – 1905, 26.III);

VI – სერაფიმე (ჩიჩაგოვი) (1905, 14.IV – 1906, 3.II).

ვსარგებლობთ ინტერნეტში განთავსებული მასალით (<http://www.days.ru/Life/life4831.htm>). შდრ. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში (XIX-XX სს.), თბ., 2002, გვ. 139-140. იქ წარმოდგენილი თარიღები ზემომითითებული თარიღებისაგან რამდენადმე განსხვავდება.

6. ეპ. არსენი (იზოტოვი), დეკანოზები: ვოსტორგოვი და იასტრებოვი საქართველოში XIX-XX სს-ის მიჯნაზე მსახურობდნენ. მათ შესახებ ჩვენთვის ჯერჯერობით ცნობილია შემდეგი:

(1) ეპ. არსენი (1823-1909), რომელიც სოხუმის კათედრას 1895-1904 წწ-ში განაგებდა (იხ. ზემოთ), იმპერიის საერო ადმინისტრაციის წარმომადგენლებთან ერთად 1902 წელს აღნიშნული ეპარქიის საქართველოს საეგზარქოსოსაგან ჩამოშორებისა და რუსეთის ეკლესიის უშუალო დაქვემდებარებაში მისი გადასვლის

პროექტს ადგენდა. იხ.: ს.ლეკიშვილი, დავიწყებული უმწიფარი წიგნი და მისი ამჟამინდელი დამფასებლები. – „სახალხო განათლება“, 1990, 27.IX, №39; ზ.ცინცაძე, აფხაზეთის საქართველოსაგან მოწყვეტის სათავეებთან. – აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები, თბ., 1998, გვ. 140; თ.მიბჩუანი, აფხაზეთის ტოპონიმიკა. – იმავე კრებულში, გვ. 155,166;

(2) დეკ. ივანე ვოსტორგოვი (1864-1918) საქართველოში 1894-1905 წწ-ში მსახურობდა, – ჯერ თბილისის გიმნაზიის მასწავლებლად, შემდეგ, 1900 წლიდან, საეგზარქოსოს სამრევლო სკოლების ზედამხედველად; 1903 წელს ეპ. დიმიტრისთან (აბაშიძე) და მღვდ. პოლიევქტოს კარბელაშვილთან ერთად ქართველი წმინდანების სიის დადგენაზე მუშაობდა; 1905 წელს საეგზარქოსოს აღნიშნულ ჟურნალს (შენ. 1) რედაქტორობდა; იყო საქართველოს საეგზარქოსოს „ეპარქიული მისიონერი“. მან 1906 წელს შეადგინა პროექტი, რომლის თანახმად საქართველოს ეკლესიას უნდა ჩამოშორებოდა სოხუმის ოლქი, გაერთიანებულიყო მასთან ბათუმი და ამ ორი ერთეულისაგან ახალი რუსული ეპარქია შექმნილიყო. იგი ამტკიცებდა, რომ „სამურზაყანოელები იგივე აფხაზები არიან და მათ ქართველებთან არავითარი საერთო არა აქვთ“; დეკ. გოროდცევთან ერთად თბილისში შექმნა შავრაზმული ორგანიზაცია „წესრიგის მომხრეთა პარტია“. საქართველოდან წასვლის შემდეგ იგი მისიონერულ საქმიანობას მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში ეწეოდა, კერძოდ - ჩინეთსა და იტალიაში, ქადაგებდა ირანშიც სირიელ-ქალდეველ (აისორ) ნესტორიანელებს შორის და სწავლობდა სირიულ-ქალდეურ ენას. გამოირჩეოდა რუსული მართლმადიდებლურ-ნაციონალური ორიენტაციით. დააპატომრეს ანტისემიტური აგიტაცია-პროპაგანდის ბრალდებით 1918 წლის 20 მაისს მოსკოვში, სადაც 23 აგვისტოს მოწამებრივად აღესრულა რამდენიმე მაღალი თანამდებობის საერო და სასულიერო პიროვნებასთან ერთად. 2000 წელს დეკ. ი.ვოსტორგოვი რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის უწმინდესმა სინოდმა მღვდელმოწამედ გამოაცხადა. ინტერნეტში (<http://gosudarstvo.voskres.ru/heald/vost.htm>) განთავსებული ბიოგრაფიული მიმოხილვები, რითაც ჩვენ ვსარგებლობთ, არ

ახსენებს იმ პრობლემებს, რაც მას საქართველოში ჰქონდა. შდრ. „ნელი“ [კ.კეკელიძე], ახალი სიურპრიზი. — „საქართველო“, 1916, 29.III, №70; ს.ლექიშვილი, დასახ. წერილი; კ.ცინცაძე, ქვაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესია თბილისში, გამოსაცემად მოამზადა, ბოლოსიტყვა და საძიებელი დაურთო მ.ქავთარიამ, თბ., 1994, გვ. 259; ვ.კიკნაძე, სამარადისო შარავანდედი: კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ II ცხოვრება და მოღვაწეობა. — ქრისტიანობა საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევები), თბ., 2000, გვ. 64; ს.კაკაბაძე, ქართველი ხალხის ისტორია (1783-1921), თბ., 2003, გვ. 225-226. დეკ. ვოსტორგოვის ანტიქართულ გამოსვლებს უმკაცრესი შეფასება საქვეყნოდ აღიარებულმა პროფესორმა ნიკო მარმა მისცა (ნ.მარი, ქართველთა ეროვნება, ქუთაისი, 1905).

(3) დეკ. იასტრეხოვის შესახებ მასალებს (იმის გარდა, რაც არქიმანდ. ამბროსის წერილშია აღნიშნული, - რომ იგი XIX-XX სს-ის მიჯნაზე აფხაზეთის საეკლესიო-სამრევლო სკოლების ზედამხედველი იყო) ვერ მივაკვლიეთ.

სამივე პიროვნება რუსეთის საეკლესიო-იმპერიალისტური პოლიტიკის სამსახურში იდგა და საქართველოში, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის მხარდამჭერთა შირის, მათ უარყოფითი რეპუტაცია ჰქონდათ. მრავალი საჩივრის გამო უწმიდესმა სინოდმა ისინი 1905 წელს საქართველოდან გაიწვია.

7. ქართულ გალობას „ძაღლების ყევა“ უწოდა არქიმანდრიტ-მა სერაფიმემ (იაკობ მეჩერიაკოვმა), რომელიც 1893-1898 წწ-ში თბილისის სემინარიის რექტორი იყო (კ. ცინცაძე, ჩემი მოგონებებიდან, თბ., 2001, გვ. 41-42) (არქიმანდ. სერაფიმეს ერისკაცობის სახელი და გვარი დაგვიზუსტა დოქტ. ელდარ ბუბულაშვილმა).

8. იგულისხმება ეგზარქოს პავლეს სიტყვა, რომელიც მან 1886 წლის 27 მაისს, სემინარიის რექტორის, ჩუდეცკის, დაკრძალვის დღეს, თბილისის ალექსანდრე ნეველის ეკლესიაში წარმოთქვა. გავრცელდა ხმა, რომ მღვდელმთავარმა არა მარტო მკვლეელი, იოსებ ლაღიაშვილი, დაწყევლა, არამედ დასძინა: „წყეულიმც იყოს

ხალხი და ქვეყანა, რომელიც ასეთ ბოროტმოქმედებს შობს“. პუბლიკაციაში („Кавказ“, 28.V, №139) ასეთი რამ ნათქვამი არაა (ეპიტაფია საკმაოდ მჭევრმეტყველურია და შინაარსიანიც), მაგრამ გავრცელებული ხმის სიმართლეს დამსწრე საზოგადოება ადასტურებდა. შდრ. კ.ცინცაძე, ჩემი მოგონებებიდან, თბ., 2001, გვ. 23-25. ამ ხმის სიმართლეში, ჩანს, არც დიმიტრი ყიფიანს ეპარებოდა ეჭვი, რაც მისი ტრაგიკული აღსასრულის (1887 წლის 24 ოქტომბერი; სტავროპოლი) ერთ-ერთი მიზეზი გახდა (მასალების ბოლო პუბლიკაცია ვრცელი კომენტარებით იხ. წიგნში: საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი. მასალები XIX საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიისათვის, შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, რუსული ტექსტები თარგმნა, წინასიტყვაობა, ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თამაზ ჯოლოგუამ, თბ., 1997, გვ. 10-16, 68, 191-193).

9. ღურნოვო: ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე ღურნოვო (1876-1937) – ცნობილი რუსი ისტორიკოსი, ფილოლოგი და ღვთისმეტყველი; 1937 წლის რეპრესიებს შეეწირა. ვრცლად: ვ.კიკნაძე, სამარადისო შარავანდედი: კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ II-ის ცხოვრება და მიღვაწეობა. – ქრისტიანობა საქართველოში (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევები), თბ., 2000, გვ. 64-65, 72.

10. ავტორს მხედველობაში აქვს იესო ქრისტეს შეგონება ცრუ მწყემსების შესახებ: „ვინც კარიდან არ შედის ცხვრის ფარეხში და სხვა გზით გადის, ქურდია იგი და ავაზაკი. ვინც კარიდან შედის, ცხვრის მწყემსია იგი. მეკარე უღებს მას კარს; ცხვარს ესმის მისი ხმა და გამოჰყავს ისინი. როცა თავისებს გამოუშვებს, იმათ წინ მიუძღვის და ცხვარიც მისდევს მას, რადგან სცნობს მის ხმას.

უცხოს არ გაჰყვება, გაექცევა, რადგან უცხოთა ხმას არ სცნობს... მე ვარ მწყემსი კეთილი. მწყემსი კეთილი თავის სულს გაწირავს ცხვართათვის. მოჯამაგირე კი, რომელიც არ არის მწყემსი და არც ცხვარი ეკუთვნის, მოსული მგლის დანახვაზე ტოვებს ცხვრებს და გარბის. მგელი კი იტაცებს მათ და ფანტავს. მოჯამაგირე გარ-

ბის, რადგან მოჯამაგირეა იგი და არ ზრუნავს ცხვრებზე“ (იოანე 10:1-13).

11. იგულისხმება შემდეგი კორესპონდენციები:

1) საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და სასელმწიფო-საგან განცალკევება (გაზ. „შრომა“, 1906, 12.IV, №7). იქ ნათქვამია: „მღვდლებთან ერთად ავტოკეფალიას თხოულობენ ჩვენი ხალხის ის ელემენტები, რომლებიც შეადგენენ ერის ზედა სართულებს და თავის მაღალის მზრუნველობით დემოსის გაბედნიერებას აპირობენ. ისინი შურით, უკვე დაუფარავის შურით, უცქერიან მეზობელ სომხებს, რომელთაც ეკლესიური ავტოკეფალია ისტორიამ დღევანდლამდე შეუნარჩუნა, თუმცა პოლიტიკური დამიუკიდებლობა რამდენიმე საუკუნეა რაც წაართვა...“ სტატია ანონიმურია; დაწერილია ანტი-რელიგიური და ანტიეკლესიური სულისკვეთებით. ავტორი დასძენს: „ხალხის განთავისუფლება ათას გვარის და ჯურის მონობისაგან აუცილებლად მოითხოვს ეკლესიურ ბატონობისაგან თავის დახწევას...“ იგი კმაყოფილია რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკით, რადგან ამ ფაქტმა, მისი აზრით, ქართველ ხალხს თვალები აუხილა, ეკლესიის ავტორიტეტი შელახა და ეკლესიისაგან, როგორც ასეთისაგან, გათავისუფლებას შეუწყო ხელი;

2) ფ.გოგიჩაიშვილი, რა მიზეზია? (გაზ. „ივერია“, 1906, 16.IV, №7, გვ. 1-4) (ამ გამოცემას ავტორი ჟურნალად მოიხსენიებს, რადგან ჟურნალის ფორმა აქვს). მასში ლაპარაკია რევოლუციის აუცილებლობაზე, მარქსიზმის მნიშვნელობასა და ეროვნულ საკითხებზე.

ავტორი არის ცნობილი მეცნიერი და პუბლიცისტი ფილიპე გოგიჩაიშვილი (1872-1950), რომელმაც საუნივერსიტეტო განათლება გერმანიაში შეიძინა და სამშობლოში ფილოსოფიის დოქტორის ხარისხით დაბრუნდა. მისი დაკვირვებით, ჩვენი ინტელიგენცია და საქართველოს ეკლესიის მსახურები ვერ ამჟღავნებან ისეთ აქტიურ ეროვნულ და საზოგადოებრივ პოზიციებს, როგორსაც მათი სომეხი კოლეგები. სოფ. შუშაში „რუსის ჯარისკაცებს საშინელი ანბები“ ჩაუდენიათ, რის გამოც ადგილობრივმა სომეხმა ეპისკოპოსმა აშოთმა და ინტელიგენციის წარმომადგენლებმა უმაღლესი ხელისუფლების

წინაშე იჩივლეს. „ჩვენც გვყავს ეპისკოპოსები, რომელნიც იმავე სარწმუნოებაზე ლოცულობენ, რაზედაც მეფე და მისი მხედრობა, მაგრამ ქართველი ქალების გაუპატიურებამ ვერც ერთი ქართველი ეპისკოპოსი საპროტესტოდ ვერ აამხედრა“.

12. ასეთი შეტაკებები ბაქოში 1905 წლის თებერვალს მოხდა. დაძაბულობის განმუხტვის საქმეში მნიშვნელოვანი სიტყვა იმხანად რელიგიურმა ორგანიზაციებმაც თქვეს: მუსლიმთა, მართლმადიდებელ ქრისტიანთა და სომეხ გრიგორიანთა ეკლესიები კავკასიაში მშვიდობისათვის შეთანხმებულად და თანადროულად ლოცულობდნენ. ამის შეასხებ გვაუწყებს მღვდელი (შემდგომ კათალიკოს-პატრიარქი) კალისტრატე ცინცაძე. იხ. მისი „სიტყვა თქმული სომეხ-თათართა ბაქოში შეტაკების დროს მოწყვეტილ მართლმადიდებელთა მოსახსენიებლად გარდახდილ პანაშვიდის დროს“, რომლის ტექსტი ჩვენ გამოვაქვეყნეთ (გაზ. „ალტერნატივა“, 1999, 19.IX-1.X, №21; ეკლესიის საზღვრები. მართლმადიდებელი ეკლესია და ეკუმენისტური მოძრაობა, თბ., 2000, გვ. 175-176).

13. ტექსტს ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ.

14. უნდა იგულისხმებოდეს სტატიები გაზეთიდან „ცნობის ფურცელი“: სოხუმი [ქართული წირვა-ლოცვის შესახებ]. – 1897, 4.IX, №624; ქართული წირვა-ლოცვა აფხაზეთში [სამურზაყანოს მცხოვრებთა შუამდგომლობა ქართული ღვთისმსახურების შემოღების შესახებ]. – 1898, 12.III, №479; სოფ ფშავი (ფშავი? - ნ.პ.) [ქართულ სამრევლოებში მღვდელმსახურების რუსულ ენაზე შესრულება]. – 1898, 2.II, №445. ამ სტატიაში ნათქვამია: „ამ სოფლის მცხოვრებნი მხოლოდ მეგრელები არიან, რომელთაც არა თუ სლაგური, რუსული ენაც არ გაეგებათ. ამის მიუხედავად აქაური მღვდელი დავ. ხუციშვილი წირვა-ლოცვას და თითქმის ყოველგვარ ღვდელმოქმედებას სლაგურ ენაზედ ასრულებს. სასურველია, რომ ათასში ერთხელ მაინც გვიწირონ ხოლმე მკვიდრთათვის გასაგებს ქართულ ენაზე.“

15. იგულისხმება 16 გვერდიანი ბროშურა, რომელიც აღნიშნულ წელს პეტერბურგში დაიბეჭდა – Абхазия и Грузия. „ცხუმელი“ ჩვენს სამეცნიერო წრეებში „ახელაიას“ ფსევდონიმადაა ჩათვლილი (შდრ. ს.ლექიშვილისა და თ.მიბჩუანის ზემოდამოწმებული სტატიები). ეს შენიშვნა ასეთი დაშვების საფუძველს არ გვიტოვებს – „ცხუმელი“ წმ. კ-პ ამბროსი არ უნდა იყოს. მის ფსევდონიმთა შორის ამ ფსევდონიმს არც კ-პ კალისტრატე ასახელებს. იხ. მისი ზემოდასახელებული შრომა (შენ. 6, გვ. 129-130). ამასთანავე, „Цхумели“ რომ მართლაც ფსევდონიმია და რომ ამ ფსევდონიმს ამოფარებული ავტორი ერისკაცი არ არის, არც უბრალო სასულიერო პირი, არამედ – „ვინმე მღვდელმთავარი“, თავის დროზე თურმე ხმები დადიოდა, რაც აღნიშნულია ბროშურაში „Абхазия - не грузия“ (Москва, 1907, გვ. 7). ამ ბროშურის ავტორისა და მისი ხელახალი პუბლიკაციის შესახებ იხ. ს.ლექიშვილის ზემოთ დასახელებული წერილი (შენ. 6), აგრეთვე – ზემოთ, გვ. 52-53.

16. ისაუბრა თუ არა ამ საკითხზე ავტორმა სხვა დროს, ჩვენთვის ცნობილი არაა.

17. იგულისხმება „სოხუმელის“ კორესპონდენცია, რომლის სათაურია „სოფლად“. მისი შინაარსი მოკლედ ასეთია: სოხუმის ოლქში ქართველები – მეგრელები და სვანები – დისკრიმინაციას განიცდიან. სოფელ ჩხალთაში, ტყე-ჯაგნარად ქცეულ სახელმწიფო ადგილში, ათი კომლი სვანი ჩაასახლეს. მათ ბევრი იშრომეს და სახლებიც ააშენეს, მაგრამ შემდეგ ადგილობრივმა მთავრობამ გამოაცხადა, ეს მიწები რუსების დასასახლებლადაა განკუთვნილი. ამიტომ ახალმოსახლეები აყარეს და უბინოდ დატოვეს. უარესი ბედი ეწია იმ მეგრელებს, რომლებიც სოხუმის ეპისკოპოსის განმგებლობაში რიცხულ მიწებზე დაასახლეს. მათაც დახნეს, დათესეს, სახლები აიშენეს, მაგრამ მათივე ეპისკოპოსის მითითებით ისინი „სტრაჟნიკებმა“ 1904 წლის 25 მარტს ქუჩაში გამოყარეს და დააწიოკეს. კორესპონდენციაში ვკითხულობთ: „ცხოვრებისაგან

უარყოფილნი, 70 სულამდე, დიდი თუ პატარა, ქალი თუ კაცი, ქ. სოხუმში ეპისკოპოსის კარს მიაღვა და ცრემლებით ევედრა მწყემსმთავარს, – ექნა წყალობა და მიეცა ნება მომავალი, კარზე მომდგარი დღესასწაულები თავის ქოხებში გაეტარებინათ, მაგრამ ამაოდ. ასე გასინჯეთ, ადგილობრივი ადმინისტრაციაც კი დაეხმარა ბელკრულთ და სთხოვა ეპისკოპოსს, დროებით დაეტოვებინა ისინი, მაგრამ ვერც ამან გასჭრა. ვილაც ეფექტურ სცენების მოყვარულმა პირმა ურჩიათ, – მიდით, სახლის წინ დაიჩოქეთ, ხელები ზეცად აღაპყარით და უსიტყვოდ ასე იდექით, უსათუოდ შეგიბრალებთო. ეს რჩევაც საქმედ აქციეს, მაგრამ ვერც ამან გასჭრა. ისინი იქედანაც განდევნეს, როგორც წესიერების დამრღვეველნი”. ვინ იყო ეს „ეფექტურ სცენების მოყვარული კაცი”, რომელსაც, ჩანს, ჰქონდა საპროტესტო მანიფესტაციების ორგანიზების უნარი და, შესაძლებელია, გამოცდილებაც, არ ვიცით. აღნიშნული მღვდელმთავარი კი უდავოდ ეპ. არსენია. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ამ უჩვეულო აქციამ ნაყოფი მაინც გამოიღო, – იმავე 1904 წელს ყ-დსამღვდლო არსენი თანამდებობიდან გადააყენეს და მალე საქართველოდანაც გაიწვიეს (მდრ. შენ. 5,6).

18. მითითებული ავტორი, ცნობილი არქეოგრაფი და არქეოლოგი, გრაფინა პრასკოვია უვაროვა (1840-1924), ამ ფაქტის გამო გაკვირვებას გამოთქვამს და მიზეზის ახსნასაც ცდილობს. აი, მისი სიტყვები (ჩვენი თარგმანით): „ძალიან ხშირად გამოთქვამენ გაკვირვებას ისლამისა და მისი მიმდევრების რწმენაში სიმტკიცის და ფანატიზმის სწრაფი აღმავლობის გამო. ხშირად გვიწევს დაფიქრება ფაქტზე, ჩვენს ისტორიაში მკვეთრად გამოხატულზე, დაკავშირებულზე იმ მრავალტომოვან ხალხებთან და ეროვნებებთან, რომლებიც ჩვენი სამშობლოს აღმოსავლეთით და სამხრეთით სახლობენ: ეს ხალხები და ეროვნებები რუსეთს უერთდებიან როგორც წარმართები და უცებ, ერთობ მცირე ხნის შემდეგ, თითქოს ჩვენი მთავრობის თანადგომით, ფანატიკოს მუსლიმებად გარდაიქმნებიან. ასე იყო ნოღაელებთან, ყირგიზებთან და ბევრ სხვა არარუსთან; თითქმის ასევე მოხდა აჭარაში, შავშეთსა და ლაზეთში.

ისინი, – აჭარის, შავშეთისა და ლაზეთის ქართველები, რომლებიც IV ს-ში წმ. ნინოს მიერ განათლდნენ; მთელი თორმეტი საუკუნის მანძილზე მართლმადიდებლებად იცხოვრეს და წინარე აღმსარებლობის დიდი ისტორია აქვთ (თუკი მხედველობაში მივიღებთ იმ მართლმადიდებელ ეკლესიებს, რომლებიც დღემდე გვაოცებენ თავიანთი დიდებულებით); რომლებმაც შეინარჩუნეს მშობლიური ენა – 1626 წელს ისლამს იღებენ და წინარე სარწმუნოებას, მათ მიერ ძველთაგანვე პატივდებულ სიწმინდეებსა და ტაძრებს ივიწყებენ. რით და როგორ უნდა აიხსნას მსგავსი მოვლენა, მსგავსი ანომალია? ახსნას, ჩემი დაკვირვებით, ვპოულობთ არა იმდენად თავად მუსლიმთა რელიგიაში, არამედ მუსლიმთა თემის, მუსლიმთა სამრევლოს წესწყობილებაში: ყოველ სოფელს, რაგინდ პატარა იყოს იგი, აქვს თავისი მეჩეთი – ჯამე, ჰყავს თავისი იმამი – მღვდელი და აქვს მედრესე – სკოლა, რომელშიც ქვეყნის ადგილობრივი მოსახლეობის ყველა მამრი უსათუოდ განისწავლება. იმამს თემი წერა-კითხვის მცოდნე, ამ საქმეში მომზადებული ადგილობრივი მოქალაქეებიდან ამოირჩევს, ხოლო თანამდებობაზე ხელისუფლება დაამტკიცებს; ჯამაგირს 100-იდან 200 მანეთამდე და შესაწევარ პროდუქტებს, მაგალითად – სიმინდს, ლობიოს და ა.შ., იმამი თემისაგან ლეზულობს; იმამთა საერთო ზედამხედველობას ყადი ეწევა, რომელიც ცხოვრობს იმავე მხარეში და იქ, სადაც მხარის უფროსი ან ბოქაული იმყოფება. ყადისაც სამრევლოები ირჩევენ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან, რომელმაც ხალხის სამსახური მეჩეთის მსახურის თანამდებობით დაიწყო და ბოლოს კონსტანტინოპოლში განისწავლა. ყადი ჩვენი მთავრობისაგან ყოველთვიურად იღებს ხელფასს 20 მანეთის ოდენობით; ის მთელი მხარის იმამებს ხელმძღვანელობს (80-მდე სულს), იწვევს საბჭოებს და ზრუნავს მისივე მხარის ყველა საობლო და სამეურვეო საქმისათვის...” ამრიგად, პ.უეაროვა აღიარებს და ადასტურებს, რომ მსოფლიო რელიგიებისაგან განზე მდგომ ხალხებში, მისი თქმით, – წარმართებში, ისლამის დანერგვისა და გაძლიერების ფაქსტს სწორედ ქრისტიანული სახელმწიფოს მმართველობის პირობებში აქვს ადგილი. ნიშანდობლივია, რომ ამ მოვლენის მიზეზად იგი, არქიმანდრიტ ამბროსისაგან განსხვავებით,

რივით მორწმუნეებსა და მათ ხელმძღვანელ პირებს შორის მარტივი და ჰარმონიული ურთიერთობის სისტემის არსებობას მიიჩნევს.

19. მიურიდიზმი – ისლამის ერთგულება, მოწაფეობა. ძირი არაბულია მურიდ, რაც „მაძიებელს“, „მიმდევარს“, „მოწაფეს“ ნიშნავს. თურქულსა და აზერბაიჯანულში მურიდ გამოითქმის როგორც მიურიდი, რაც რუსულ მეტყველებაში შევიდა. აქედანაა მიღებული მიურიდიზმი (იხ. ისლამი. ენციკლოპედიური ცნობარი, თბ., 1999, ვვ. 139). მიურიდების მთავარი მიზანი ურწმუნოებასთან ბრძოლაა.

20. იგულისხმება რუსეთ-თურქეთის (ოსმალეთის) ომი 1877-1878 წლებში, რომელიც რუსეთის გამარჯვებით დამთავრდა.

The book represents a work written by the Patriarch of Georgia, His Beatitude Ambrosi (Khelaia) (1861-1927), a missionary, mentor, researcher and a prominent Church figure of the XIX-XX centuries.

The book comprises both the original text written in Russian language and its Georgian translation along with analytical article and commentaries.

This work is of a polemic character; it was written in 1906. Nevertheless, it is closely linked to the present-day situation.

The work offers its readers an interesting insight into issues such as Church-State relations and the concepts of democracy and liberalism. By elaborating the two notions, the author demonstrates that democratic ideas derive from Christian teachings, with their roots found in the Holy Bible.

The following publication is intended for historians, political scientists, researchers in the field of conflict studies and all individuals interested in the problems of Abkhazia, history of the Georgian orthodox church, religion, state and political issues in general.

ს ა რ ჩ ე ვ ი - С о д е р ж а н и е

წინასიტყვა (გ. ხუციშვილი) 5

Предисловие (Г. Хуцишвили) 7

გ ა მ ო კ კ ლ ე კ ვ ა

ნ. პაპუაშვილი - წმ. ამბროსი (ხელაია)
სიმართლისა და თანხმობის სამსახურში 9

И с с л е д о в а н и е

Н. Папуашвили - Св. Амвросий (Хелаиа) и его
статья о церковной политике России в Абхазии 71

П о д л и н н и к

Архим. Амвросий
По поводу статьи “Голос из Сухума” 84

თ ა რ გ მ ა ნ ი

არქიმანდ. ამბროსი
სტატიის გამო „ნმა სოხუმდან“ 121

შენიშვნები (ნ. პაპუაშვილი) 161

The Role of Religion in Conflict and Negotiation

Ambrosi (Khelaia) on the Church Policy of Russia in Abkhazia

<<In response to the article „A call from Sukhumi”>>

(in Georgian and Russian languages)

Editing, analytical article,
translation and commentaries
by **Nugzar Papuashvili**

Foreword by **George Khutsishvili**, Ph.D. Philosophical sciences, Prof.

Editor: **Edisher Khoshtaria-Brosset**

Academician

Reviewers: **Zurab Kiknadze**

Doctor of Philological Sciences, Professor

Tamaz Djologua

Doctor of Philological Sciences, Professor

Publication of the ICCN

Supported by Cordaid

Tbilisi 2005

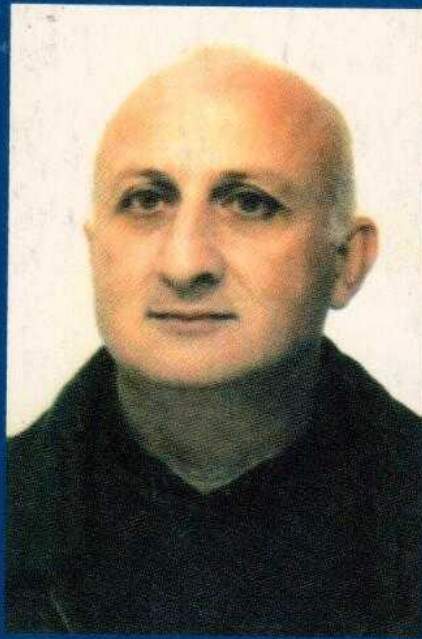

რელიგიური და სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისების აღრევა...
არის ბოროტება და საბედისწერო უგუნურება...

წმ. ამბროსი აღმსარებელი.

**Смешение религиозной и государственной точек зрения является
злом и роковым недоразумением...**

Св. Амвросий Исповедник.

ნუგზარ პაპუაშვილი

NUGZAR PAPUASHVILI

მუშაობს ფილოლოგიის, ქრისტიანული თეოლოგიისა და რელიგიათმცოდნეობის საკითხებზე. სამეცნიერო ხარისხი მოპოვებული აქვს კოდიკოლოგიისა და ტექსტოლოგიის დარგში. არის ძველი ხელნაწერების ისტორიის მკვლევარი, „სალვთისმეტყველო კრებულის“ ორი სპეციალიზებული ნომრისა და ჟურნალ „სიტყვის“ რედაქტორი, ავტორი წიგნებისა: „რელიგიის კარიბჭე“, „მსოფლიოს რელიგიები საქართველოში“, „საქართველოს ეკლესია ორ მსოფლიო ომს შორის“ და „საქართველო და მსოფლიოს რელიგიები“

მისი პუბლიკაციების უმრავლესობა საეკლესიო ცხოვრების წარსულისა და თანამედროვეობის, სახელმწიფოსა და ეკლესიის, საეკლესიო და სამოქალაქო საზოგადოებების ურთიერთობათა პრობლემებს ეძღვნება.

is working on issues of Christian theology and religious studies. Mr. Papuashvili has earned his Ph.D. in Philologist. He is a researcher of old manuscripts and editor of “Theological Collection” and “Sitkva” (word) magazines. He has published three monographs: “Gates of Religion”, “World Religions in Georgia”, “Georgian Church between the Two World Wars” and “Georgia and the World Religions”

Most of his publications are devoted to the problems of relation between past and present, the State and religion, ecclesiastic and secular societies.

ISBN 99940-805-9-8